การตรวจพลของพญาวานรในการแสดงโขน

นายไกรลาส จิตร์กุล

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชานาฏยศิลป์ไทย ภาควิชานาฏยศิลป์
คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ปีการศึกษา 2548

ISBN 974-14-2404-3

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

TROOP REVIEWING OF MONKEY COMMANDERS IN KHON

Mr.Krailas Jitrkul

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for the Degree of Master of Arts in Thai Dance

Department of Dance Faculty of Fine and Applied Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2005

ISBN 974-14-2404-3

หัวข้อวิทยานิพนธ์	การตรวจพลของพญาวานรในการแสดงโขน
โดย	นายไกรลาส จิตร์กุล
สาขาวิชา	นาฏยศิลป์ไทย
อาจารย์ที่ปรึกษา	อาจารย์สุพรรณี บุญเพ็ง
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม	อาจารย์อนุกูล โรจนสุขสมบูรณ์

คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญามหาบัณฑิต

..... คณบดีคณะศิลปกรรมศาสตร์
(รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญณรงค์ พรรุ่งโรจน์)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(ศาสตราจารย์ ดร.สุรพล วิรุฬห์รักษ์)

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(อาจารย์สุพรรณี บุญเพ็ง)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(อาจารย์อนุกูล โรจนสุขสมบูรณ์)

..... กรรมการ
(อาจารย์ไพโรจน์ ทองคำสุก)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ไกรลาส จิตร์กุล : การตรวจพลของพญาวานรในการแสดงโขน. (TROOP REVIEWING OF MONKEY COMMANDERS IN KHON) อ. ที่ปรึกษา : อาจารย์ สุพรรณี บุญเพ็ง, อ.ที่ปรึกษาร่วม : อาจารย์อนุกูล โรจนสุขสมบูรณ์ 265 หน้า. ISBN 974-14-2404-3.

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาการตรวจพลของพญาวานรในการแสดงโขน ได้แก่ สุครีพ หนุมาน ชมพูพาน องคต และนิลนนท์ โดยมุ่งศึกษารูปแบบและขั้นตอนกระบวนการจัดทัพตรวจพลตามตำราพิชัยสงคราม ตามบทพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ ฉบับรัชกาลที่ 1 และจากข้อมูลการแสดงโขนในโรงละครแห่งชาติ 152 ครั้ง ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2489 และวิเคราะห์ท่าเต้นตรวจพลของพญาวานรทั้ง 5 ตัว

จากการศึกษาพบว่า องค์ความรู้ในการแสดงตรวจพลของพญาวานรทั้ง 5 ตัว เป็นพัฒนาการอันยาวนาน มาจาก การรบจริงของกองทัพไทยในอดีต โดยถ่ายทอดผ่านนาฏยวรรณกรรม แล้วแปลงเป็นกระบวนการเต้นตรวจพล ตามจารีต ในการเต้นตรวจพลแบ่งออกเป็น 2 ฉาก คือ ฉากที่1 เป็นการตรวจพลเดี่ยวของพญาวานร นำโดยสุครีพ ฉากที่ 2 เป็นการตรวจพลหมู่ของพญาวานรทั้ง 5 ตัว ในการเต้นตรวจพลแต่ละครั้งจะเป็นไปตามรูปแบบจารีตนี้ อย่างไรก็ตาม ในการเต้นแต่ละครั้งครู ผู้ชำนาญการ สามารถสอดแทรกเอกลักษณ์เฉพาะตัว ให้มีความแตกต่างในรายละเอียดการแสดงได้

การตรวจพลของพญาวานรในการแสดงโขน เป็นการสะท้อนถึงองค์ความรู้ในการรบของกองทัพไทยในสมัยโบราณ และเป็นโอกาสสำหรับครูผู้ชำนาญการได้แสดงความสามารถเฉพาะตัว ดังนั้น จึงสมควรส่งเสริมให้เกิดการศึกษาค้นคว้า เพื่อการอนุรักษ์ และเพื่อประโยชน์ทางการศึกษาต่อไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาควิชา.....นาฏยศิลป์.....	ลายมือชื่อนิสิต.....
สาขาวิชา.....นาฏยศิลป์ไทย.....	ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....
ปีการศึกษา.....2548.....	ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม.....

468 68522 35 : MAJOR THAI DANCE

KEY WORD: KHON / MONKEY IN KHON / WAR DANCE

KRAILAS JITRKUL : TROOP REVIEWING OF MONKEY COMMANDERS IN KHON. THESIS ADVISOR : SUPHANNEE BOONPENG, THESIS COADVISOR : ANUKOON ROTJANASUKSOMBOON, 265 pp. ISBN 974-14-2404-3.

This thesis aims at studying the troop reviewing of monkey commanders in Khon namely Sukreep, Hanuman, Champupan, Ongkot and Nilanon. The study focuses upon its formation and procession according to the books of thai war strategy, Ramakien of King Rama I and 152 performance texts of the national theatre since 1934, followed by the analysis of troop reviewing dance of five monkey commanders.

It is found that the knowledge of troop reviewing dance by five monkey commanders has been developed from ancient martial arts which was transcribed into dramatic literature and then transformed into the troop reviewing dances. This dance is traditionally divided into two parts. First is the solo troop reviewing dance led by Sukreep. Second is the group dance of the five monkey commanders. Dance of each commander follows traditional pattern. However, each dance expert can deliberately display different details in order to show his virtuosity.

Troop reviewing of monkey commanders in Khon significantly reflects the presentation of ancient knowledge of thai martial arts and the opportunity where expert dancers can display their virtuosity. Thus, its should be further studied for the sake of preservation and education.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Department.....of..Dance..... Student's signature.....

Field of study...Thai..Dance..... Advisor's signature.....

Academic year.....2005..... Co-advisor's signature.....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สามารถสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยความกรุณาในการให้คำแนะนำ ปรึกษา และตรวจแก้วิทยานิพนธ์ จาก ศาสตราจารย์ ดร.สุรพล วิรุฬห์รักษ์ ผู้วิจัยจึงขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ ประสิทธิ์ ปิ่นแก้ว ผู้ถ่ายทอดวิชาโขนลิงให้กับผู้วิจัย และกรุณาให้คำปรึกษา ให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับการรำตรวจพล และขอกราบขอบพระคุณคุณครูผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาโขนลิง และเป็นผู้ให้วิชาความรู้เกี่ยวกับโขน และรามเกียรติ์คนแรกของผู้วิจัย ผู้ช่วยศาสตราจารย์สมชาย พูลพิพัฒน์ อีกทั้งท่านยังให้เกียรติ์เป็นแบบในการถ่ายภาพบันทึกท่ารำให้แก่ผู้วิจัยอีกด้วย พร้อมกันนี้ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณอาจารย์สุพรรณี บุญเพ็ง อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ และอาจารย์อนุกูล โรจนสุขสมบูรณ์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำ ตรวจแก้วิทยานิพนธ์ของผู้วิจัยตลอดมา

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์หลายท่าน ที่กรุณาให้ความอนุเคราะห์ข้อมูล ความรู้ต่างๆแก่ผู้วิจัย ได้แก่ อาจารย์สุวรรณี ชลานุเคราะห์ อาจารย์นพรัตน์ หวังในธรรม อาจารย์ไพฑูรย์ เข้มแข็ง อาจารย์นิวัติ สุขประเสริฐ อาจารย์วิโรจน์ อยู่สวัสดิ์ อาจารย์ไพโรจน์ ทองคำสุก อาจารย์สมโภชน์ เกตุแก้ว อาจารย์จักรกฤช ดวงพัตรา อาจารย์ธีรภัทร ทองนิ่ม อาจารย์นฤมล ณ นคร

อนึ่งในการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ได้รับความสะดวกอย่างยิ่งในการติดต่อ ค้นคว้าหาข้อมูล หนังสือ และเอกสารต่างๆ จากห้องสมุดคณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดกลาง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สำนักการสังคีต หอสมุดแห่งชาติ และห้องสมุดวิทยาลัยนาฏศิลปกรุงเทพ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเจ้าหน้าที่และผู้ที่เกี่ยวข้องทุกท่านมา ณ ที่นี้

และสุดท้ายนี้ ผู้วิจัยไม่อาจทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ หากขาดซึ่ง กำลังทรัพย์ และกำลังใจ จากครอบครัวของข้าพเจ้า ซึ่งเอาใจใส่ ดูแล สอบถาม ผู้วิจัยตลอดมา ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณคุณพ่อโกมินทร์ จิตร์กุล คุณแม่สว่างศรี จิตร์กุล คุณปู่เขียน จิตร์กุล และคุณย่านกริ่ง จิตร์กุล และผู้วิจัยขอขอบคุณเพื่อนๆ นาฏยศิลป์ไทยรหัส 46 ทุกท่าน ที่เป็นกำลังใจและติดตามถามข่าวคราวอยู่เสมอ รวมทั้งพี่ๆ น้องๆ ชาวนาฏยศิลป์ ทุกท่าน มา ณ โอกาสนี้ด้วย

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย..... ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ..... จ
กิตติกรรมประกาศ..... ฉ
สารบัญ..... ช
สารบัญตาราง..... ญ
สารบัญแผนภูมิ..... ฎ
สารบัญภาพ..... ฏ

บทที่ 1 บทนำ..... 1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของประเด็น..... 1
1.2 วัตถุประสงค์..... 3
1.3 ขอบเขตของงานวิจัย..... 3
1.4 วิธีการดำเนินการวิจัย..... 3
1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ..... 5
1.6 นิยามศัพท์เฉพาะ..... 5

บทที่ 2 การจัดทัพตรวจพล..... 7
2.1.ความหมายและความสำคัญของการตรวจพลในการแสดงโขน..... 7
2.2.การจัดกระบวนทัพตามตำราพิชัยสงคราม..... 9
2.2.1. รูปแบบในการจัดกระบวนพยุหยาตราทัพตามตำราพิชัยสงคราม..... 9
2.2.2. ขั้นตอนในการจัดกระบวนพยุหยาตราทัพตามตำราพิชัยสงคราม..... 21
2.3.การจัดกระบวนทัพในบทพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ ฉบับรัชกาลที่ 1..... 26
2.3.1. รูปแบบในการจัดกระบวนทัพตามบทพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์... 32
2.3.2. ขั้นตอนในการจัดกระบวนทัพตามบทพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์... 36
สรุปบทที่ 2..... 41

หน้า

บทที่ 3 การจัดกระบวนทัพตรวจพล และองค์ประกอบในการแสดงโขน 43
3.1. การจัดกระบวนทัพตรวจพลของกองทัพลิงในการแสดงโขน 43
3.1.1. รูปแบบในการตรวจพลของกองทัพลิง 44
3.1.2. ลำดับการแสดงโขนและขั้นตอนในการตรวจพลกองทัพลิง 46
3.1.2.1. ลำดับการแสดงโขนแบบเต็ม 47
3.1.2.2. ลำดับการแสดงโขนแบบตัด 48
3.1.2.3. ขั้นตอนในการตรวจพลกองทัพลิง 49
3.2. องค์ประกอบในการตรวจพลของฝ่ายพลับพลา 53
3.1.1. ตัวโขน 53
3.1.1.1. เขนลิง 53
3.1.1.2. เสนาลิง 54
3.1.1.3. พญาวานร 75
3.1.1.4. พระราม พระลักษณ์ 81
3.1.2. เครื่องแต่งกาย 83
3.1.2.1. เขนลิง 83
3.1.2.2. เสนาลิง 84
3.1.2.3. พญาวานร 87
3.1.2.4. พระราม พระลักษณ์ 89
3.1.3. อุปกรณ์ประกอบการแสดง 90
3.1.3.1. ธง 90
3.1.3.2. ดาบ 91
3.1.3.3. พระขรรค์ 91
3.1.3.4. ตรี 93
3.1.3.5. ศร กระบอกศรและลูกศร 94
3.1.4. เพลงและดนตรีประกอบการแสดง 96
3.1.4.1. เพลงประกอบการแสดง 96
3.1.4.2. วงดนตรีประกอบการแสดง 96
สรุปบทที่ 3 98

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หน้า

บทที่ 4 การศึกษาวิเคราะห์กระบวนท่ารำตรวจพลของพญาวานรในการแสดงโขน 101
4.1. โครงสร้างและกระบวนท่ารำตรวจพลของพญาวานร 101
4.2. วิเคราะห์กระบวนท่ารำตรวจพลของพญาวานร 209
4.2.1. ท่ารำหลัก 211
4.2.2. ท่ารำเฉพาะกลุ่ม 212
4.2.3. ท่ารำเฉพาะตัว 213
4.3. ทิศทางการเคลื่อนไหวและการใช้พื้นที่บนเวที 214
4.4. วิเคราะห์กระบวนท่าในการรำตรวจพลของพญาวานร 216

บทที่ 5 บทวิเคราะห์สรุปและเสนอแนะ 223
5.1. วิเคราะห์สรุป 223
5.2. เสนอแนะ 230

รายการอ้างอิง 231

ภาคผนวก 233
ภาคผนวก ก 234
ภาคผนวก ข 246
ภาคผนวก ค 257

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์ 265

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1.	แสดงลำดับศึกใหญ่ แม่ทัพ และการจัดทัพ	27
2.	แสดงลำดับศึกขนาดกลาง แม่ทัพ และการจัดทัพ	28
3.	แสดงลำดับศึกเล็ก แม่ทัพ และการจัดทัพ	30
4.	การจัดทัพแบบปกติ	32
5.	กระบวนอินทรีพยุหบาตรหรือเสนพยู่ห์	33
6.	กระบวนกากะพยุหบาตร หรือกากะพยู่ห์	34
7.	กระบวนสุบรรณพยุหบาตร หรือครุฑพยู่ห์	35
8.	เปรียบเทียบลำดับขั้นตอนในการจัดกระบวนทัพตรวจพล	100
9.	ตารางการใช้ส่วนต่างๆ ของร่างกายในการรำตรวจพล	209
10.	ตารางแสดงกระบวนท่ารำเฉพาะตัวของพญาวานร	213
11.	ตารางแสดงทิศทางการเคลื่อนไหวในการรำเดี่ยวของพญาวานร	214

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิที่ **หน้า**

1. แผนภูมิแสดงจำนวนลำดับชั้นทหารสมัยสุโขทัย..... 22
2. แผนภูมิแสดงผังการสั่งจัดทัพเกณฑ์พลตามตำราพิชัยสงคราม..... 24
3. แผนภูมิ แสดงการสั่งเกณฑ์กระบวนพยุหยาตราตามตำราแบบธรรมเนียมราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยา..... 25

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1.	การจัดแบบครุฑพยุห์	13
2.	การจัดแบบกรศพยุห์	13
3.	การจัดแบบเสนพยุห์	14
4.	การจัดแบบมังกรพยุห์	14
5.	การจัดแบบกากพยุห์	15
6.	การจัดแบบกากขิงพยุห์	16
7.	กระบวนพยุหยาตราทัพแบบปกติ	19
8.	กระบวนพยุหยาตราทัพแบบปกติ (ต่อ)	20
9.	เวทีโขนหน้าจอ	44
10.	เวทีหน้า โรงละครแห่งชาติ กรมศิลปากร	45
11.	ผังการจัดกระบวนทัพในการแสดงโขนหน้าจอ และโขนฉากในโรงละครแห่งชาติ	45
12.	แสดงตำแหน่งการออกกราวของคนธง	50
13.	แสดงตำแหน่งการออกกราวของเขนลิง	51
14.	แสดงตำแหน่งการออกกราวของเสนาลิง	51
15.	แสดงตำแหน่งการออกกราวของพญาวานร ฉาก 1	52
16.	แสดงตำแหน่งการออกกราวของพญาวานร ฉาก 2	52
17.	แสดงตำแหน่งการออกกราวของพระราม พระลักษณ์	53
18.	คนธงและเขนลิงออกกราวตรวจพล	54
19.	เกยูร เสนาลิง	56
20.	โกมุท เสนาลิง	57
21.	ไชยามพวานถือธงออกกราว	58
22.	ไชยามพวาน เสนาลิง	59
23.	มาลุนทเกสร เสนาลิง	60
24.	วิมล เสนาลิง	61
25.	ไวยบุตร เสนาลิง	62
26.	สัตพลี เสนาลิง	63
27.	สุรกานต์ เสนาลิง	64
28.	สุรเสน เสนาลิง	65

ภาพที่ หน้า

29. นิลขัน เสนาลิง 66
30. นิลปานัน เสนาลิง 67
31. นิลปาสัน เสนาลิง 68
32. นิลราช เสนาลิง 69
33. นิลเอก เสนาลิง 70
34. วิสันตราวี เสนาลิง 71
35. กุมิตัน เสนาลิง 72
36. เกสรทมาลา เสนาลิง 73
37. มายูร เสนาลิง 74
38. สุครีพ 76
39. หนุมาน 77
40. ชมพูพาน 78
41. องคต 79
42. นิลนนท์ 80
43. พระราม 81
44. พระลักษณ์ 82
45. การแต่งกายเขนลิงด้านหน้าและด้านหลัง 83
46. ศรีษะลิงปากหุบ 84
47. ศรีษะลิงปากอ้า 84
48. การแต่งกายของเสนาลิงด้านหน้าและด้านหลัง 85
49. การแต่งกายของสุครีพด้านหน้าและด้านหลัง 87
50. การแต่งกายของพระรามด้านหน้าและด้านหลัง 89
51. ธงนำทัพพระราม 91
52. ดาบเขนลิง 91
53. พระขรรค์เสนาลิง 92
54. พระขรรค์พระลักษณ์ 93
55. ตรี หนุมาน 94
56. ศรพระรามและศรพระลักษณ์ใช้สำหรับรำ 94
57. ศรพระรามและศรพระลักษณ์ใช้สำหรับรบ 95
58. ลูกศร 95

ภาพที่ หน้า

59. กระบอกใส่ลูกศร 95
60. วงปี่พาทย์เครื่องห้า 97
61. แสดงการบอกตำแหน่งทิศทางการเคลื่อนไหวบนเวที 102
62. ท่าที่ 1 แหวก 103
63. ท่าที่ 2 เก็บท้าวฉาก 104
64. ท่าที่ 3 หย่องขวา ท้าวฉาก 105
65. ท่าที่ 4 เหยียบฉาก 106
66. ท่าที่ 5 แม่ท่า 6 เหยียบฉาก 107
67. ท่าที่ 6 กวักมือเรียกเสนา 108
68. ท่าที่ 7 โยธาหรือกองทัพ 109
69. ท่าที่ 8 พร้อม 110
70. ท่าที่ 9 แข็งแรง 111
71. ท่าที่ 10 ยกทัพไปที่สนามรบ 112
72. ท่าที่ 11 เก็บออกมือ (ออกอาวุธ) 113
73. ท่าที่ 12 หย่องขวา 114
74. ท่าที่ 13 หย่องซ้าย 115
75. ท่าที่ 14 กระโดดลงวง 116
76. ท่าที่ 15 กระทืบฟันคว่ำมือ 117
77. ท่าที่ 16 ก้าวไขว้ยกซ้ายติด 118
78. ท่าที่ 17 เงื้ออาวุธ 119
79. ท่าที่ 18 กระโดดยกขวามือแตะเอว 120
80. ท่าที่ 19 พาสุรินหย่องซ้าย 121
81. ท่าที่ 20 ใช้ตัวแม่ท่า 6… 122
82. ท่าที่ 21 พลิกเหลี่ยมเกา 123
83. ท่าที่ 22 กระโดดลงวง (หนักขวาหน้ามองซ้าย) 124
84. ท่าที่ 23 กระทืบกลับ 125
85. ท่าที่ 24 เก็บเดินเท้า 126
86. ท่าที่ 25 เก็บหน้าเสี้ยว 127
87. ท่าที่ 26 ยกเท้าขวาหน้าเสี้ยว 128
88. ท่าที่ 27 ลงเสี้ยว 129

ภาพที่ หน้า

89. ท่าที่ 28 เก็บหน้ามองซ้าย..... 130
90. ท่าที่ 29 กระโดดลงวงเงื้ออาวุธ..... 131
91. ท่าที่ 30 กระทืบกลับสอดมือ..... 132
92. ท่าที่ 31 พระขรรค์บนไหล่..... 133
93. ท่าที่ 32 เต้นป๊ะเท่งป๊ะ..... 134
94. ท่าที่ 33 เต้นตรวจพล 1 ตีบทโยธา หรือกองทัพ..... 135
95. ท่าที่ 34 เต้นตรวจพล 2 พร้อมแล้ว..... 136
96. ท่าที่ 35 เต้นตรวจพล 3 ยิ้มพอใจ..... 137
97. ท่าที่ 36 ถึง..... 138
98. ท่าที่ 37 หย่องขวา (หันตัวเข้าฉาก)..... 139
99. ท่าที่ 38 จีบสองมือ (หันตัวเข้าฉาก)..... 140
100. ท่าที่ 39 ปลอบ..... 141
101. ท่าที่ 40 ถาม 1 โยธา หรือกองทัพ..... 142
102. ท่าที่ 41 ถาม 2 พร้อมหรือไม่..... 143
103. ท่าที่ 42 ถาม 3 แข็งแรง หรือเปล่า..... 144
104. ท่าที่ 43 ยิ้มมื่อไพล่หลัง..... 145
105. ท่าที่ 44 แหวก..... 146
106. ท่าที่ 45 เก็บออกมือ..... 147
107. ท่าที่ 46 หย่องขวา..... 148
108. ท่าที่ 47 หย่องซ้าย..... 149
109. ท่าที่ 48 กระโดดลงวง..... 150
110. ท่าที่ 49 กระทืบฟันคว่ำมือ..... 151
111. ท่าที่ 50 ก้าวไขว้ยกซ้ายติด..... 152
112. ท่าที่ 51 เงื้ออาวุธ..... 153
113. ท่าที่ 52 กระโดดยกขวามือแตะเอว..... 154
114. ท่าที่ 53 พาสุรินหย่องซ้าย..... 155
115. ท่าที่ 54 ใช้ตัวแม่ท่า 5..... 156
116. ท่าที่ 55 พลิกเหลี่ยมเกา..... 157
117. ท่าที่ 56 กระโดดลงวง (หนักขวา)..... 158
118. ท่าที่ 57 กระทืบกลับ..... 159

ภาพที่ หน้า

119. ท่าที่ 58 เก็บเดินเท้า..... 160
120. ท่าที่ 59 เก็บหน้าเสี้ยว..... 161
121. ท่าที่ 60 ยกเท้าขวาหน้าเสี้ยว..... 162
122. ท่าที่ 61 ลงเสี้ยวป้องแทง..... 163
123. ท่าที่ 62 ขึ้นเงื้ออาวุธ..... 164
124. ท่าที่ 63 เก็บหน้ามองซ้าย..... 165
125. ท่าที่ 64 กระโดดลงวงเงื้ออาวุธ..... 166
126. ท่าที่ 65 กระทืบกลับสอดมือ..... 167
127. ท่าที่ 66 จับแมลงวัน..... 168
128. ท่าที่ 67 ท้าวฉาก..... 169
129. ท่าที่ 68 หย่องขวา ท้าวฉาก..... 170
130. ท่าที่ 69 หลบฉาก..... 171
131. ท่าที่ 70 เกาหมุนตัว เข้าเวที..... 172
132. ท่าที่ 71 ขู่..... 173
133. ท่าที่ 72 แหวก..... 174
134. ท่าที่ 73 เก็บออกมือ..... 175
135. ท่าที่ 74 หย่องขวา..... 176
136. ท่าที่ 75 หย่องซ้าย..... 177
137. ท่าที่ 76 กระโดดลงวง..... 178
138. ท่าที่ 77 กระทืบฟันคว่ำมือ..... 179
139. ท่าที่ 78 ก้าวไขว้ยกซ้ายติด..... 180
140. ท่าที่ 79 เงื้ออาวุธ..... 181
141. ท่าที่ 80 กระโดดยกขวามือแตะเอว..... 182
142. ท่าที่ 81 พาสุรินหย่องซ้าย..... 183
143. ท่าที่ 82 ใช้ตัวแม่ท่า 2..... 184
144. ท่าที่ 83 พลิกเหลี่ยมเกา..... 185
145. ท่าที่ 84 เก็บ (หน้ามองซ้าย)..... 186
146. ท่าที่ 85 กระโดดลงวง (หนักขวา)..... 187
147. ท่าที่ 86 กระทืบกลับ..... 188
148. ท่าที่ 87 เก็บเดินเท้า..... 189

ภาพที่ หน้า

149. ท่าที่ 88 เก็บหน้าเสี้ยว 190
150. ท่าที่ 89 ลงเสี้ยวเงื้ออาวุธ 191
151. ท่าที่ 90 จับหมัด 192
152. ท่าที่ 91 เล่นหมัด 193
153. ท่าที่ 92 ขยี้ดม 194
154. ท่าที่ 93 กระโดดลงวงเงื้ออาวุธ 195
155. ท่าที่ 94 กระทืบกลับสอดมือ 196
156. ท่าที่ 95 เท้าฉาก 197
157. ท่าที่ 96 หย่องขวา เท้าฉาก 198
158. ท่าที่ 97 เล่นฉาก 199
159. ท่าที่ 98 หย่องคร่ึงนั่ง 200
160. ท่าที่ 99 ขู่ 201
161. ท่าที่ 100 เก็บหันตัวเข้าฉาก 202
162. ท่าที่ 101 หย่องขวาจีบสอดมือ 203
163. ท่าที่ 102 พลิกเหลี่ยมเกา (หันตัวเข้าหาฉาก) 204
164. ท่าที่ 103 เก็บจับผ้า 205
165. ท่าที่ 104 เต้นป๊ะเท่งป๊ะสวนแถว 206
166. ท่าที่ 105 สุครีพปลอบ 207
167. ท่าที่ 106 สุครีพถาม 208
168. อาจารย์ประสิทธิ์ ปิ่นแก้ว 247
169. ผู้ช่วยศาสตราจารย์สมชาย พูลพิพัฒน์ 251

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของประเด็น

"โขน" เป็นศิลปะการแสดงประจำชาติอย่างหนึ่งของคนไทย ซึ่งมีประวัติความเป็นมาอันยาวนาน และมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว การแสดงโขนนิยมเล่นเรื่องรามเกียรติ์ ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการทำสงครามระหว่างกองทัพของพระราม หรือกองทัพลิง กับกองทัพของทศกัณฐ์ หรือกองทัพยักษ์ การแสดงโขนแบ่งออกเป็น 5 ประเภทได้แก่ โขนกลางแปลง โขนนั่งราว โขนหน้าจอ โขนโรงใน และโขนฉาก การแสดงโขนของกรมศิลปากรในโรงละครแห่งชาติเป็นการแสดงแบบโขนฉาก และในการจัดการแสดงจะแบ่งการแสดงออกเป็นตอนๆ โดยมากเรียกชื่อตอนตามแม่ทัพฝ่ายทศกัณฐ์ที่ยกทัพออกมารบ เช่น ศึกกุมภกรรณ ศึกอินทรชิต ศึกแสงอาทิตย์ เป็นต้น ในการรบกันแต่ละครั้งทางฝ่ายทศกัณฐ์จะยกทัพไปก่อน เมื่อไปถึงสนามรบแล้วจึงโห่สามลาเป็นสัญญานให้ฝ่ายพระรามได้รู้ว่าเวลานี้กองทัพยักษ์ได้ยกมาถึงแล้วให้พระรามรีบยกทัพออกมาสู้รบกัน ฝ่ายพระรามเมื่อได้ยินเสียงโห่ จึงตรัสถามพิเภกว่าวันนี้ใครเป็นผู้ยกทัพออกมารบ ซึ่งอาจเป็นตัวทศกัณฐ์เอง หรือบรรดาญาติมิตร ของทศกัณฐ์ ออกมารบแทนก็ได้ เมื่อพระรามทราบแล้วว่าผู้ใดนำทัพมาจึงได้กำหนดตัวนายทัพที่จะออกไปรบ โดยก่อนการออกรบแทบทุกครั้ง พระรามจะสั่งให้สุครีพเป็นผู้จัดทัพและตรวจพล สุครีพเมื่อรับบัญชาจากองค์พระรามแล้วจะออกมาจัดทัพโดยรำหน้าพาทย์เพลงปฐม เมื่อจัดกองทัพเรียบร้อยแล้วจึงจะเริ่มกระบวนการตรวจพลต่อไป

การตรวจพลในการแสดงโขน คือ การตรวจดูความเรียบร้อยในกองทัพ ก่อนที่จะยกทัพออกไปรบกับศัตรู การตรวจพลในการแสดงโขน แบ่งออกเป็นสองฝ่าย ได้แก่ การตรวจพลฝ่ายยักษ์หรือฝ่ายลงกา และการตรวจพลฝ่ายลิง หรือฝ่ายพลับพลา ในการตรวจพลของทั้งสองฝ่ายจะใช้เพลง "กราว" บรรเลงประกอบการแสดง โดยการตรวจพลฝ่ายยักษ์จะใช้เพลง "กราวใน" ส่วนการตรวจพลฝ่ายลิงจะใช้เพลง "กราวนอก" บางครั้งการตรวจพล จึงเรียกว่าการ "ออกกราว" ในการตรวจพลฝ่ายพลับพลานั้น เริ่มจากคนธงเต้นออกกราวนอก นำขบวนเขนลิง เป็นคู่ๆ ออกมาเป็นขบวนแรก เมื่อเขนลิงเต้นจบกระบวนท่าแล้วจึงนั่งลงทำความเคารพ 3 ครั้ง เป็นสัญญานให้รู้ว่า ขบวนเสนาลิงกำลังจะออกมาตั้งขบวนทัพ เมื่อเขนลิงทำความเคารพและนั่งราบลงกับพื้นแล้ว ขบวนเสนาลิงจึงเต้นออกมาเป็นขบวนที่สองจนจบกระบวนท่าแล้วจึงนั่งทำความเคารพ 3 ครั้ง เป็นสัญญานให้รู้ว่าต่อไปพญาวานรกำลังจะออกมาตรวจดูความเรียบร้อยของกองทัพ นำโดยสุครีพ หนุมาน ชมพูพาน องคต และนิลนนท์ เมื่อพญาวานรทั้ง 5 เต้นตรวจพลตามกระบวนท่าจบแล้ว จะหมอบรอพระรามและพระลักษณ์ออกตรวจดูความเรียบร้อยอีกครั้งหนึ่ง เมื่อพระรามพระลักษณ์ออก กองทัพทั้งหมด

จะหมอบไหว้แสดงความเคารพ 3 ครั้ง แล้วจึงนั่งตามตำแหน่งของตน เมื่อพระรามและพระลักษณ์ตรวจพลดูความเรียบร้อยครบกระบวนท่าแล้วจึงเสด็จขึ้นราชรถ เป็นอันจบกระบวนการตรวจพลของฝ่ายพลับพลา

การตรวจพลของพญาวานรในการแสดงโขน คือ การที่พญาวานร 5 ตัว ได้แก่ สุครีพ หนุมาน ชมพูพาน องคต และนิลนนท์ ตรวจดูความเรียบร้อยในส่วนต่างๆ ของกองทัพฝ่ายพลับพลา ก่อนที่พระราม พระลักษณ์จะเสด็จมาตรวจพล และเข้ากระบวนทัพเพื่อยกทัพไปยังสนามรบ การตรวจพลของพญาวานรในการแสดงโขน จะแบ่งออกเป็นสองฉาก ได้แก่ การ “ออกกราวฉาก 1” เป็นการรำเดี่ยวอวดฝีมือของพญาวานรแต่ละตัว แสดงอิทธิฤทธิ ความเข้มแข็ง และความสามารถของผู้รำ โดยสุครีพจะเป็นพญาวานรตัวแรกที่ออกกราวฉาก 1 แล้วจึงตามด้วย หนุมาน ชมพูพาน องคต และนิลนนท์ตามลำดับ และการ “ออกกราวฉาก 2” แสดงให้เห็นถึงลำดับความสำคัญในกองทัพและยศศักดิ์ของพญาวานรแต่ละตัวรวมทั้งแสดงลีลาในการเต้นสวนแถวแสดงความเคารพ หรือที่เรียกว่าการเต้น “ป๊ะเท่งป๊ะ” ในสมัยโบราณทุกครั้งที่มีการแสดงโขนจะต้องมีการจัดทัพตรวจพลก่อนที่จะยกรบทุกครั้ง และจะต้องแสดงตามลำดับที่กล่าวมาข้างต้น ดังนั้นในการแสดงโขน “ศึกใดศึกหนึ่ง” จึงใช้เวลาในการแสดงมาก เฉพาะฉากจัดทัพตรวจพลฉากเดียวอาจใช้เวลาถึง 1 ชั่วโมง

การตรวจพลของพญาวานรในโรงละครแห่งชาติของกรมศิลปากร ในปัจจุบันนิยมตัดทอนให้สั้นลงโดยให้ สุครีพออกตรวจพลตัวเดียวก่อน จากนั้นให้พญาวานรทั้งสี่ออกพร้อมกัน หรือที่เรียกว่า “กราวรูด” แล้วจึงเต้นป๊ะเท่งป๊ะ แต่ในหลายๆ ครั้ง การแสดงตรวจพลถูกตัดทิ้งไป หรือถูกแทนที่ด้วยวิธีการอื่นเพื่อให้กระชับเวลาในการแสดงโขน เช่น การให้พญาวานรรำในเพลงหน้าพาทย์รัวสามลา แทนการออกกราวตรวจพล ซึ่งการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้อาจจะทำให้ศิลปะการรำตรวจพลซึ่งเป็นภูมิปัญญาของครูในสมัยโบราณเลือนหายไป ทั้งยังส่งผลให้ความหมายในการตรวจพลของพญาวานรผิดเพี้ยนไปจากเดิม

ผู้วิจัยในฐานะที่เป็นผู้ศึกษานาฏยศิลป์โขนลิง จึงเห็นสมควรอย่างยิ่ง ที่จะรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวกับเรื่องการตรวจพลของพญาวานรในการแสดงโขน เพื่อที่จะศึกษา ความเป็นมา องค์ประกอบ โครงสร้าง และกระบวนท่ารำตรวจพลของพญาวานรในการแสดงโขน แล้วนำมาจัดเรียงลำดับหมวดหมู่ โดยวิเคราะห์จากท่ารำของพญาวาร 3 ตัว ได้แก่ สุครีพ หนุมาน และองคต ส่วนชมพูพานและนิลนนท์นั้น ท่ารำเหมือนกับหนุมานและองคต จึงศึกษาเฉพาะหนุมาน และองคตเป็นกรณีศึกษา ซึ่งผู้วิจัยได้รับการถ่ายทอดท่ารำมาจากอาจารย์ประสิทธิ์ ปิ่นแก้ว ผู้เชี่ยวชาญการสอน

นาฏยศิลป์โขนลิง และผู้ช่วยศาสตราจารย์สมชาย พูลพิพัฒน์ อดีตนาฏยศิลปินตัวสุครีพของกรมศิลปากร ซึ่งเป็นครูคนแรกของผู้วิจัย ส่วนท่ารำของชมพูพานและนิลนนท์นั้นมีท่ารำเหมือนกับหนุมาน และองคต ผู้วิจัยขอยกเฉพาะกรณีศึกษาพญาวานรที่มีท่าพิเศษเฉพาะตัวให้เห็นถึงท่าทางต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์กันของพญาวานร และท่าทางที่สื่อความหมายของการตรวจพล เพื่อบันทึกเป็นองค์ความรู้ในการรำตรวจพลของพญาวานรตามแบบของบรมครูทางด้านนาฏศิลป์โขนลิง ให้สืบทอดต่อไป

2. วัตถุประสงค์ในการวิจัย

2.1. เพื่อศึกษาความเป็นมา จุดมุ่งหมาย และองค์ประกอบการรำตรวจพลของพญาวานรในการแสดงโขน เรื่องรามเกียรติ์

2.2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์โครงสร้าง และกระบวนท่ารำตรวจพลของพญาวานร ในการแสดงโขน เรื่องรามเกียรติ์

3. ขอบเขตของงานวิจัย

3.1. ศึกษากระบวนการตรวจพลของพญาวานรในการแสดงโขนของกรมศิลปากรในโรงละครแห่งชาติโดยใช้ฐานข้อมูลการแสดง ณ โรงละครแห่งชาติ พ.ศ. 2477 – พ.ศ. 2547

3.2. ศึกษาเฉพาะกระบวนท่ารำตรวจพลของพญาวานรตัวสำคัญ 5 ตัว ได้แก่ สุครีพ หนุมาน องคต ชมพูพาน และนิลนนท์

4. วิธีการดำเนินการวิจัย

4.1. การเก็บรวบรวมข้อมูล ประเภทข้อมูลเอกสาร ที่ได้จากวิทยานิพนธ์ หนังสือ ตำรา วารสาร บทความและสิ่งตีพิมพ์ต่างๆ ตลอดจนการสัมมนาหรือการแสดง อันเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาครั้งนี้ได้แก่

- บทพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ให้ความรู้เกี่ยวกับรายละเอียดในการจัดทัพตรวจพลในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์
- ตำราพิไชยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1 ของกรมศิลปากร ให้ความรู้เกี่ยวกับขั้นตอนและรูปแบบในการจัดทัพ
- วิทยานิพนธ์เรื่องกระบวนการรบของพญาวานรในการแสดงโขน ของนายไพโรจน์ ทองคำสุก ให้ความรู้ในกระบวนการฝึกหัด และกระบวนการรบของพญาวานร

- หนังสือขบวนพยุหยาตรา : ประวัติและพระราชพิธี ของ ก่องแก้ว วีระประจักษ์ และนิยะดา ทาสุคนธ์ ให้ความรู้เรื่องประวัติและรูปแบบการจัดกระบวนพยุหยาตราทัพ
- หนังสือโขน ของนายธนิต อยู่โพธิ์ ให้ความรู้ในองค์ประกอบของการแสดงโขน โดยรวม เช่น ประวัติ การฝึกหัด การทำศีรษะโขน การทำเวทีโขน เครื่องแต่งกายโขน เป็นต้น
- วิวัฒนาการนาฏยศิลป์ไทยในกรุงรัตนโกสินทร์ ของศาสตราจารย์ ดร.สุรพล วิรุฬห์รักษ์ ให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติและวิวัฒนาการของโขนในสมัยต่างๆ
- หนังสือลักษณะไทย เล่ม 3 ศิลปการแสดง ของธนาคารกรุงเทพฯ (จำกัด) มหาชน ให้ความรู้ในภาพรวมและวิวัฒนาการของโขน ละคร
- บทโขนเรื่องรามเกียรติ์ ชุดต่างๆ ของกรมศิลปากรให้ความรู้เกี่ยวกับเนื้อหา และการจัดการแสดงในตอนต่างๆ

4.2. คำสัมภาษณ์ จากผู้เชี่ยวชาญด้านนาฏศิลป์โขน และนาฏศิลปินโขนดังนี้

- นายจาตุรงค์ มนตรีศาสตร์ ผู้เชี่ยวชาญนาฏยศิลป์โขนลิง วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร ปัจจุบัน (พ.ศ.2549) อายุ 66 ปี
- นายประสิทธิ์ ปิ่นแก้ว ผู้เชี่ยวชาญการสอนนาฏยศิลป์ โขนลิง วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร ปัจจุบัน (พ.ศ.2549) อายุ 65 ปี
- นายสมชาย พูลพิพัฒน์ นาฏยศิลปินโขนลิง อดีตผู้แสดงตัวสุครีพของกรมศิลปากร (ระหว่างปีพ.ศ. 2505 – 2511) เป็นผู้ก่อตั้งและผู้แสดงโขนสงขลานครินทร์ (ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2526 ถึงปัจจุบัน) ปัจจุบัน (พ.ศ.2549) อายุ 60 ปี
- นายนิวัฒน์ สุขประเสริฐ นาฏยศิลปินโขนลิง ตัวสุครีพ และเป็นผู้อำนวยการวิทยาลัยนาฏศิลปกรุงเทพ ปัจจุบัน (พ.ศ.2549) อายุ 54 ปี
- นายไพฑูรย์ เข้มแข็ง นาฏยศิลปินโขนพระ วิทยาลัยนาฏศิลปกรุงเทพ กรมศิลปากร ปัจจุบัน (พ.ศ.2549) อายุ 54 ปี

4.3. การฝึกปฏิบัติท่ารำตรวจพลจาก

4.3.1. นายประสิทธิ์ ปิ่นแก้ว ผู้เชี่ยวชาญการสอนนาฏยศิลป์ โขนลิง วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร

4.3.2. ผู้ช่วยศาสตราจารย์สมชาย พูลพิพัฒน์ อดีตนาฏยศิลปินตัวสุครีพ ของกรมศิลปากร

4.4. การบันทึกข้อมูล

ใช้การจดบันทึก เทปบันทึกเสียง และวีดีทัศน์

5. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

5.1. ได้ทราบความเป็นมา จุดมุ่งหมาย และองค์ประกอบการรำตรวจพลของพญาวานรในการแสดงโขน

5.2. ได้ทราบถึงหลักในการตรวจพลของพญาวานร ในการแสดงโขน

5.3. ได้เก็บรวบรวมข้อมูลการแสดงตรวจพลของพญาวานรไว้เป็นหลักฐาน เพื่อเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่ต้องการศึกษาต่อไป

6. นิยามศัพท์เฉพาะ

“การจัดทัพ” หมายถึง การสั่งเกณฑ์ จัดเตรียมกองกำลัง พาหนะ อาวุธยุทโธปกรณ์ และเสบียง ตามหมวดหมู่ทหาร เพื่อใช้ในการออกรบ

“การตรวจพล” หมายถึง ศิลปะการรำเดี่ยวของตัวแสดงระดับผู้นำ หรือหัวหน้าผู้ควบคุมกำลังพลโดยใช้ท่าเต้น ท่ารำชั้นสูง เพื่อตรวจดูความเรียบร้อย พร้อมเพรียงของทหาร โดยทหารที่มียศสูงรับความเคารพจากทหารที่มียศต่ำกว่า ด้วยการเคลื่อนผ่านแถวทหาร การรำเน้นความเข้มแข็ง สง่างาม และแสดงถึงความสามารถของผู้รำ เป็นการอวดฝีมือตลอดจนกระบวนท่าพลิกแพลงต่างๆ อันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของผู้รำ

“พญาวานร” หมายถึง ลิงที่มีเชื้อสายสืบทอดมาจากเทพเจ้าชั้นสูง หรือเป็นเจ้าผู้ครองเมือง ในเรื่องรามเกียรติ์มีพญาวานรทั้งหมด 11 ตัว ได้แก่ ท้าวมหาชมพู ชามพูวราช พาลี สุครีพ หนุมาน ชมพูพาน นิลพัท องคต นิลนนท์ มัจฉานุ และอสุรผัด แต่ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้จะกล่าวถึงเฉพาะพญาวานร 5 ตัวที่ออกจัดทัพตรวจพลกองทัพลิงในศึกลงกา ได้แก่ สุครีพ หนุมาน ชมพูพาน องคต และนิลนนท์ เท่านั้น

“การตรวจพลของพญาวานร หรือการออกกราวตรวจพลของพญาวานร” หมายถึง การที่พญาวาร 5 ตัว ได้แก่ สุครีพ หนุมาน ชมพูนาน องคต และนิลนนท์ เต้นออกมาในเพลงกราวนอก เพื่อตรวจดูความเรียบร้อย ความพร้อมเพรียง และความเข้มแข็ง ของกองทัพลิง ก่อนที่พระรามจะเสด็จมาตรวจพลอีกครั้งหนึ่ง

“ตรวจพลฉาก 1 หรือออกกราวฉาก 1” หมายถึง การเต้นเดี่ยว อวดฝีมือของพญาวานรแต่ละตัวในการตรวจพล เมื่อเต้นเสร็จตามกระบวนท่าแล้วจะหลบเข้าหลังเวทีหรือหลบฉากเข้าไป เพื่อรอออก ฉาก 2 ต่อไป ยกเว้นพญาวานร สุครีพตัวเดียวที่ต้องนั่งเป็นประธานอยู่ในกองทัพ

“หลบฉาก” หมายถึง การที่พญาวานรออกฉาก 1 เต้นตามกระบวนท่าแล้ว หลบเข้าไปหลังฉาก

“ตรวจพลฉาก 2 หรือออกกราวฉาก 2” หมายถึง การเต้น หมู่ของพญาวานร เพื่อแสดงความเคารพตามลำดับชั้นฐานะ และยศศักดิ์ในกองทัพ และเป็นการที่พญาวานรทั้ง 4 ตัว รายงานความเรียบร้อย พร้อมเพรียงของกองทัพในส่วนต่างๆ แก่สุครีพ

“เต้นป๊ะเท่งป๊ะ” หมายถึง การเต้นล้อกับจังหวะตะโพน เป็นสัญญานให้รู้ว่าต่อไปสุครีพกำลังจะเต้นตรวจพล ในฉาก 1 และเป็นการเต้นสวนแถวในการตรวจพลฉาก 2 เพื่อแสดงความเคารพตามลำดับฐานะ และยศศักดิ์ของพญาวานรแต่ละตัวอีกด้วย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 2

การจัดทัพตรวจพล

ในบทนี้ผู้วิจัยได้รวบรวม ความหมายและความสำคัญของการตรวจพลในการแสดงโขน รวมทั้งได้ศึกษาความเป็นมา ขั้นตอนและรูปแบบในการจัดทัพตรวจพลจากตำราพิชัย และศึกษารูปแบบ ขั้นตอนในการจัดทัพตรวจพลจากบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ซึ่งเป็นฉบับที่มีความสมบูรณ์ และนิยมนำมาใช้อ้างอิงในการทำบทโขนของกรมศิลปากร มานำเสนอ ให้เห็นความเชื่อมโยง จากต้นแบบการจัดทัพตรวจพลในการสงครามจริงสู่การแสดงโขน โดยผู้วิจัยแบ่งหัวข้อในการนำเสนอ ดังนี้

2.1. ความหมายและความสำคัญของการตรวจพลในการแสดงโขน

2.2. การจัดกระบวนพยุหยาตราทัพตามตำราพิชัยสงคราม

2.2.1. รูปแบบในการจัดกระบวนพยุหยาตราทัพตามตำราพิชัยสงคราม

2.2.2. ขั้นตอนในการจัดกระบวนพยุหยาตราทัพตามตำราพิชัยสงคราม

2.3. การจัดกระบวนทัพในบทพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ ฉบับรัชกาลที่ 1

2.3.1. รูปแบบในการจัดกระบวนทัพตามบทพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์

2.3.2. ขั้นตอนในการจัดกระบวนทัพตามบทพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์

สรุปบทที่ 2

2.1. ความหมายและความสำคัญของการตรวจพลในการแสดงโขน

คำว่า “ตรวจ”[2] เป็นกิริยา หมายถึง พิจารณาดูความเรียบร้อย เช่น ตรวจพล ตรวจราชการ พิจารณาดูว่าถูกหรือผิด ดีหรือร้าย เป็นต้น เช่น ตรวจบัญชี ตรวจแบบฝึกหัด ตรวจดวงชะตา, พิจารณาหาสมมุฏิฐาน เช่น ตรวจโรค

คำว่า “พล, พล-”[3] เป็นคำนาม หมายถึง กำลัง, มักใช้ประกอบคำอื่น, ทหาร เช่น กองพล ตรวจพล ยกพลขึ้นบก

---

[2] ราชบัณฑิตยสถาน, “พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542,” (กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คพับลิเคชั่น, 2546), หน้า 426.

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้า 769.

คำว่า “ตรวจพล”[4] เป็นคำกิริยา หมายถึง รับความเคารพโดยวิธีเคลื่อนผ่านแถวทหาร ตรวจแถว ก็ว่า

ไพฑูรย์ เข้มแข็ง ให้ความหมายและความสำคัญของการตรวจพลไว้ว่า[5]

“การตรวจพล หรือเรียกตามภาษาฝึกหัดว่า “ออกกราว” นั้นเป็นศิลปะที่แสดงถึงเอกลักษณ์ของการแสดงโขน ผู้ชมส่วนใหญ่นิยมชมชอบ เพราะเป็นตอนที่มีความสวยงานและแสดงความเกรียงไกรของโขน ทั้งเป็นการแสดงฝีมือ หรือความสามารถของผู้แสดง ในสมัยโบราณครูผู้ฝึกจะเข้มงวดในการสอนมากเนื่องจากการออกกราวหรือการตรวจพลนี้ใช้ผู้แสดงเป็นจำนวนมาก จึงต้องอาศัยความพร้อมเพรียงเป็นหลัก และความพร้อมเพรียงดังกล่าวจะเกิดขึ้นได้ดีเมื่อครูผู้สอนมีความเข้มงวดกวดขันตลอดจนต้องอาศัยระยะเวลาในการฝึกหัด”

สมศักดิ์ ทัดติ ให้ความหมายและความสำคัญของการตรวจพลไว้ว่า[6]

“การแสดงฉากตรวจพลในนาฏศิลป์โขนนั้น ถือว่าเป็นการแสดงส่วนสำคัญของศิลปะประเภทนี้เพราะนาฏศิลป์โขนเกี่ยวพันกับเรื่องรามเกียรติ์ ซึ่งเนื้อหาส่วนใหญ่แสดงถึงการทำสงครามระหว่างพระรามกับทศกัณฐ์ การแสดงโขนแทบทุกชุดจึงมีจารีตของฉากตรวจพลแสดงอยู่ด้วยเสมอ การออกตรวจพลถือได้ว่าเป็นตอนที่แสดงศิลปะที่เป็นเอกลักษณ์ของโขนโดยแท้ เพราะใช้ผู้แสดงจำนวนมาก มีการแต่งกายและการใช้อาวุธที่หลากหลายตามยศศักดิ์ที่ลดหลั่นกัน นอกจากนั้นยังแสดงศิลปะของท่าเต้นท่ารำชั้นสูงที่ต้องผ่านการฝึกซ้อมมาอย่างดี จึงจะสามารถแสดงถึงความพร้อมเพรียงเข้มแข็งของเหล่าทหารแต่ละฝ่ายได้อย่างสมจริง”

---

[4] ขรรค์ชัย บุนปาน และคณะ, “พจนานุกรม นอกราชบัณฑิตยฯ,” พิมพ์ครั้งแรก, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2543), หน้า 69.

[5] ไพฑูรย์ เข้มแข็ง, “วิทยานิพนธ์เรื่องจารีตการฝึกหัดและการแสดงโขนของตัวพระราม,” (ปริญญามหาบัณฑิตสาขาวิชานาฏยศิลป์ไทย คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีการศึกษา 2536), หน้า 163.

[6] สมศักดิ์ ทัดติ, “วิทยานิพนธ์เรื่องจารีตการฝึกหัดยักษ์,” (ปริญญามหาบัณฑิตสาขาวิชานาฏยศิลป์ไทย คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีการศึกษา 2536), หน้า 186.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ไพโรจน์ ทองคำสุก ได้ให้ความหมายและความสำคัญของ การตรวจพลไว้ว่า[7]

"การตรวจพลเป็นศิลปะการรำเดี่ยวของตัวแสดงในการแสดงโขน ระดับผู้นำ หัวหน้าผู้ควบคุมกำลังพล การรำเน้นถึงความเข้มแข็ง สง่างาม และแสดงถึงความสามารถของผู้แสดง เป็นการอวดฝีมือ ตลอดจนกระบวนท่าพลิกแพลงต่างๆ อันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว"

จากคำนิยามการให้ความหมายและความสำคัญข้างต้น ผู้วิจัยจึงได้ให้นิยาม "การตรวจพล" ดังนี้

"การตรวจพล" หมายถึง ศิลปะการรำเดี่ยวของตัวแสดงระดับผู้นำ หรือหัวหน้าผู้ควบคุมกำลังพลโดยใช้ท่าเต้น ท่ารำชั้นสูง เพื่อตรวจดูความเรียบร้อย พร้อมเพรียงของทหาร โดยทหารที่มียศสูงรับความเคารพจากทหารที่มียศต่ำกว่า ด้วยการเคลื่อนผ่านแถวทหาร การรำเน้นความเข้มแข็ง สง่างาม และแสดงถึงความสามารถของผู้รำ เป็นการอวดฝีมือตลอดจนกระบวนท่าพลิกแพลงต่างๆ อันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของผู้รำ ซึ่งต้องอาศัยการฝึกซ้อมที่เข้มงวด มีการแต่งกาย และการใช้อาวุธที่หลากหลาย ที่ลดหลั่นกันไปตามยศศักดิ์ในกองทัพ

2.2. การจัดกระบวนพยุหยาตราทัพตามตำราพิชัยสงคราม

ตำราพิชัยสงคราม เป็นตำราที่บันทึก รูปแบบและขั้นตอนในการทำศึกสงครามของพระมหากษัตริย์ไทยแต่โบราณไว้ ในการที่พระมหากษัตริย์จะออกทำสงครามในแต่ละครั้งต้องตระเตรียมไพร่พล และอาวุธยุทโธปกรณ์ต่างๆ แล้วจึงจัดกระบวนสำหรับยกกองทัพไปทำสงคราม เรียกว่า "กระบวนพยุหยาตราทัพ" จากค้นคว้าเรื่อง การจัดกระบวนพยุหยาตราทัพตามตำราพิชัยสงคราม 6 เล่ม ได้แก่ ตำรามังรายศาสตร์ ตำราพิไชยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1 ตำราพิไชยสงครามฮินดูโบราณ ตำราพิไชยสงคราม เล่ม 1 เลขที่ 139 ตำราพิไชยสงคราม เลขที่ 122 และตำราพิไชยสงคราม เล่ม 3 เลขที่ 181 และค้นคว้าจากตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยากับพระวิจารณ์ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ อีก 1 เล่ม พบว่ามีรูปแบบและขั้นตอนในการจัดกระบวนพยุหะยาตราทัพดังนี้

2.2.1. รูปแบบในการจัดกระบวนพยุหยาตราทัพตามตำราพิชัยสงคราม

การจัดกองทัพของไทยนั้นสันนิฐานว่าน่าจะได้ต้นแบบมาจากอินเดียซึ่งจัดทหารออกเป็น 4 เหล่า เรียกว่า "จตุรงคเสนา" ได้แก่[8] พลช้าง, พลม้า, พลรถ และพลเท้า โดยนำมาปรับให้เหมาะสม

---

[7] ไพโรจน์ ทองคำสุก, "อาศรมศึกษาทางนาฏยศิลป์ไทย," รายงานประกอบรายวิชาอาศรมศึกษาทางนาฏยศิลป์ไทย เสนอที่คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2536, หน้า 27.

[8] ร้อยเอกยี อี เยรินี, "พิไชยสงครามฮินดูโบราณ," (กรุงเทพฯ: วัชรินทร์, 2437), หน้า 23.

กับทหารไทย เนื่องจากกองทัพไทยไม่มีพลรถ มีแต่กองเกวียน และระแทะ ซึ่งทำหน้าที่ขนส่งเสบียงอาหารและอาวุธ ซึ่งแยกออกเป็นกองเกียกกายและยุกกระบัตร และนอกจากการแบ่งทหารแบบ จตุรงคเสนาแล้ว ยังแบ่งทหารเป็นหมวดหมู่ตามอาวุธที่ถือ เช่น หมู่ทหารถือหอก หมู่ทหารดาบสองมือ หมู่ทหารดาบเขน ดาบดั้ง ดาบโล่ และปืนคาบศิลา เป็นต้น โดยมีนายหมู่และนายหมวดซึ่งเป็นคนในสังกัดพระตำรวจหลวงเป็นผู้ควบคุม ดังนั้นการจัดกองทัพไทยในรูปแบบต่างๆ ในตำราพิชัยสงคราม จึงมีการผสมผสาน กองทหารและหมู่ทหารเพื่อให้ตรงกับยุทธศาสตร์ตามตำรา ซึ่งจากการค้นคว้ารวบรวมจากตำราพิชัยสงคราม 3 ฉบับ ได้แก่ ตำราพิไชยสงคราม เล่ม 1 ว่าด้วยแผนที่ตั้งทัพ เลขที่ 139[9] ตำราพิไชยสงคราม ฉบับรัชกาลที่ 1 เลขที่ 122[10] และตำราพิไชยสงคราม ฉบับรัชกาลที่ 1 เลขที่ 181[11] พบว่า มีการจัดรูปแบบกองทัพในตำราพิชัยสงคราม ทั้งหมด 22 รูปแบบ ได้แก่

1) การจัดแบบครุฑพยู่ห์* หรือการจัดกระบวนทัพเป็นรูปครุฑ ใช้สำหรับการจัดทัพหลวง
2) การจัดแบบมหิงส์พยู่ห์ หรือการจัดกระบวนทัพเป็นรูปควาย ใช้สำหรับตั้งกองทัพในที่ลุ่ม
3) การจัดแบบบูรพ์พยู่ห์ หรือการจัดกระบวนทัพทิศตะวันออก เป็นรูปแบบที่ใช้ระวังด้านซ้ายขวาของกองทัพ
4) การจัดแบบปทุมพยู่ห์ หรือการจัดกระบวนทัพเป็นรูปรูปดอกบัว เหมาะสำหรับตั้งกลางทุ่งใกล้จอมเขา หันหลังพิงเขา

---

[9] "ตำราพิไชยสงคราม เล่ม 1 เลขที่ 139 ว่าด้วยแผนที่ตั้งทัพ," หอสมุดแห่งชาติ, หนังสือสมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นรงค์ (สีน้ำยาหรดาล), ม.ป.ป., อ้างถึงใน ก่องแก้ว วีระประจักษ์ และนิยะดา ทาสุคนธ์, "กระบวนพยุหยาตรา: ประวัติและพระราชพิธี," (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2531), หน้า28 - 38

[10] "ตำราพิไชยสงคราม เลขที่ 122 มีภาพพระอาทิตย์ พระจันทร์ และดาวต่อท้าย" อ้างถึงใน คณะกรรมการจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุพระราชพิธีสมมงคลพระชนมายุเท่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, "ตำราพิไชยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1," (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2545), หน้า 145 – 149.

[11] "ตำราพิไชยสงคราม เล่ม 3 เลขที่ 181 ว่าด้วยแผนที่ตั้งทัพจนถึงวิธีตั้งทัพ" อ้างถึงใน คณะกรรมการจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุพระราชพิธีสมมงคลพระชนมายุเท่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, "ตำราพิไชยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1," (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2545), หน้า 270 – 204.

* การสะกดคำว่า พยู่ห์ สะกดตามตำราพิไชยสงคราม

5) การจัดแบบกรศพยู่ห์ หรือการจัดกระบวนทัพเป็นรูปเล็ปนิ้วมือ ใช้สำหรับเดินโตรกเขา ซอกเขา และหุบเหว
6) การจัดแบบเพชรพยู่ห์ หรือการจัดกระบวนทัพเป็นรูปวชิระ** เหมาะสำหรับตั้งทัพในป่าไม้
7) การจัดแบบเสนพยู่ห์ หรือการจัดกระบวนทัพเป็นรูปเหยี่ยว เหมาะสำหรับเข้าโจมตีหรือย้ายทัพ
8) การจัดแบบมังกรพยู่ห์ หรือการจัดกระบวนทัพเป็นรูปมังกร เป็นกระบวนพยุหะสำหรับข้ามแม่น้ำ
9) การจัดแบบจักรพยู่ห์ หรือการจัดกระบวนทัพเป็นรูปจักรพระนารายณ์ มี 2 อย่าง คือเมื่อตั้งทัพบนจอมเขาที่อันตราย และตั้งทัพบนเขาใกล้ท้องทุ่ง โดยทั้ง 2 อย่าง แบ่งทัพเป็น 17 กอง ให้ทัพใหญ่อยู่กลาง กองอื่นๆ ล้อมรอบทัพใหญ่ 16 ทิศ
10) การจัดแบบสิงหพยู่ห์ หรือการจัดกระบวนทัพเป็นรูปราชสี เหมาะสำหรับตั้งริมเขาใกล้ 1 เส้น 10 วา
11) การจัดแบบอัชติกสูรโยพยู่ห์ หรือการจัดกระบวนทัพเป็นรูปพระอาทิตย์เมื่อเที่ยง การจัดนี้ใช้สำหรับอยู่กลางท้องทุ่งกว้าง
12) การจัดแบบสหัสรังสีพยู่ห์ หรือการจัดกระบวนทัพเป็นรูปรัสมีพระอาทิตย์ ใช้ตั้งกระบวนนี้ เมื่อรบให้หมู่ม้าออกไปเป็นปีก พลรถเป็นอุระ (อก)
13) การจัดแบบสุริฉัดดาพยู่ห์ (ไม่พบคำแปล) ใช้เมื่อพระอาทิตย์ทรงกลดเวลาออกทัพ
14) การจัดแบบอรรธจันพยู่ห์ หรือการจัดกระบวนทัพเป็นรูปพระจันทรครึ่งซีก ใช้สำหรับระวังหลัง
15) การจัดและสักตับพยู่ห์ หรือการจัดกระบวนทัพเป็นรูปเกวียน ใช้สำหรับระวังหลัง
16) การจัดแบบกรรกฎพยู่ห์ หรือการจัดกระบวนทัพเป็นรูปปู ใช้สำหรับระวังด้านหน้าและด้านหลัง
17) การจัดแบบสุจิพยู่ห์ หรือการจัดกระบวนทัพเป็นรูปเข็ม ใช้สำหรับระวังหน้าและหลัง
18) การจัดแบบโตมุตรพยู่ห์ (ไม่พบคำแปล) ใช้สำหรับถอยทัพ และมีข้าศึกติดตาม
19) การจัดแบบกากพยู่ห์ หรือการจัดกระบวนทัพเป็นรูปกา ใช้สำหรับทะลวงและโอบตีข้างศึก
20) การจัดแบบจิตรพยู่ห์ (ไม่มีคำอธิบาย)
21) กากขิงพยู่ห์ หรือการจัดกระบวนทัพเป็นรูปขิง โดยแบ่งทัพเป็นปีกกา 5 ชั้น ซ้อนกัน

** วชิระ เป็นอาวุธของพระอินทร์ มีลักษณะคล้ายสามง่าม

22) การจัดกระบวนพยุหยาตราทัพรูปแบบสุดท้ายไม่ปรากฏชื่อ แต่แสดงแผนผังการจัดทัพ และเหล่าทหารอย่างละเอียดชัดเจน ผู้วิจัยดูจากผังกระบวนแล้วน่าจะใช้สำหรับการเดินทัพโดยเฉพาะ ดังนั้นผู้วิจัยขอเรียกกระบวนพยุหยาตรานี้ว่า “กระบวนพยุหยาตราทัพแบบปกติ”

จากการศึกษารูปแบบการจัดกองทัพในตำราพิชัยสงคราม ทั้ง 22 รูปแบบ พบว่า มีรูปแบบที่ใช้สำหรับการเดินทัพ การโจมทัพ หรือเข้าโจมตี อยู่ทั้งหมด 7 รูปแบบ ได้แก่

1) การจัดแบบครุฑพยู่ห์ หรือการจัดกระบวนทัพเป็นรูปครุฑ ใช้สำหรับจัดทัพหลวง
2) การจัดแบบกรศพยู่ห์ หรือการจัดกระบวนทัพเป็นรูปเล็ปนิ้วมือใช้สำหรับเดินโตรก เขา ซอกเขา และหุบเหว
3) การจัดแบบเสนพยู่ห์ หรือการจัดกระบวนทัพเป็นรูปเหยี่ยว เหมาะสำหรับเข้าโจมตี หรือย้ายทัพ
4) การจัดแบบมังกรพยู่ห์ หรือการจัดกระบวนทัพเป็นรูปมังกร เป็นกระบวนพยุหะสำหรับข้ามแม่น้ำ
5) การจัดแบบกากพยู่ห์ หรือการจัดกระบวนทัพเป็นรูปกา ใช้สำหรับทะลวงและโอบตีข้างศึก
6) การจัดแบบกากขิงพยู่ห์ หรือการจัดกระบวนทัพเป็นรูปขิง แบ่งทัพเป็น ปีกกา 5 ชั้นใช้สำหรับทะลวงและโอบตีข้างศึก
7) การจัดแบบปกติ

ในการจัดรูปแบบกระบวนพยุหยาตราทัพทั้ง 7 แบบ มีรายละเอียดดังนี้

1) การจัดแบบครุฑพยู่ห์* ใช้สำหรับการจัดทัพหลวงแบ่งกองทัพเป็นแถวตอนกว้าง 3 สาย ลึก 4 กอง รวม 15 กอง ประกอบด้วย กองร้อยหน้า 3 กอง กองร้อยม้าซ้าย 1 กอง กองร้อยม้าขวา 1 กอง กองอาสาเขนทวนทอง 1 กอง ช้างซ้าย 1 กอง ช้างขวา 1 กอง แม่ทัพ 1 กอง ม้าซ้าย 1 กอง ม้าขวา 1 กอง ทัพรอง 1 กอง พลแซงซ้าย 1 กอง พลแซงขวา 1 กอง ดั้งทอง 1 กอง

* การสะกดคำว่า พยู่ห์ สะกดตามตำราพิไชยสงคราม

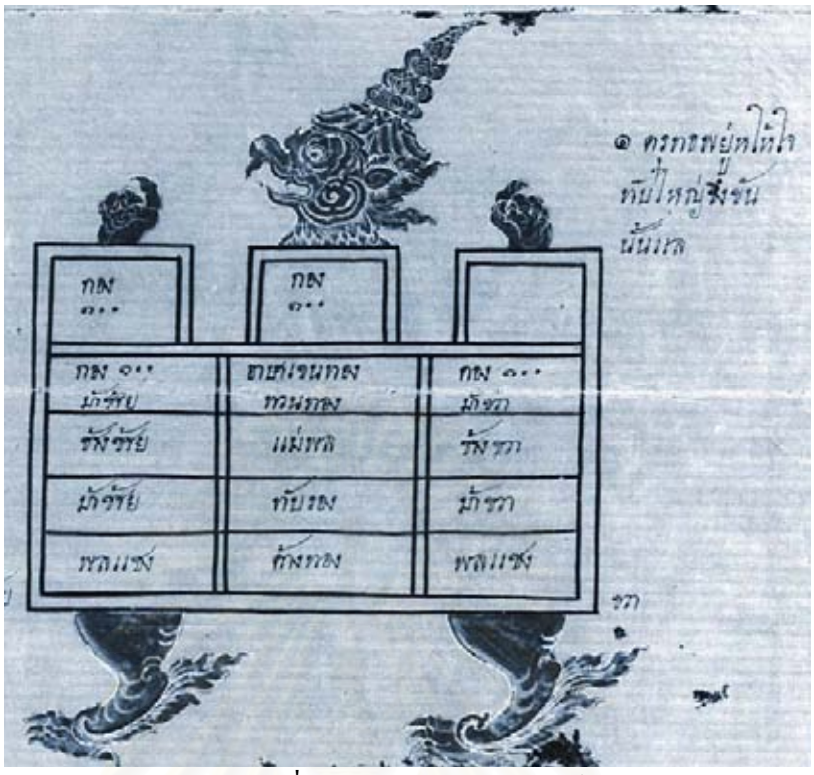

ภาพที่ 1 การจัดแบบครุฑพยู่ห์

ที่มา: ตำราพิไชยสงคราม เลขที่ 181

2) การจัดทัพแบบกรศพยู่ห์ ใช้สำหรับเดินโตรกเขา ซอกเขา และหุบเหว แบ่งทัพออกเป็น 5 สาย ประกอบด้วยหอกหน้า 2 กอง กองสิบ 4 กอง ทวนแซง 2 กอง ม้า 2 กอง ปืนไฟ 1 กอง ช้าง 5 กอง แม่ทัพ 1 กอง ทวนช้าง 2 กอง และกองแซง 13 กอง

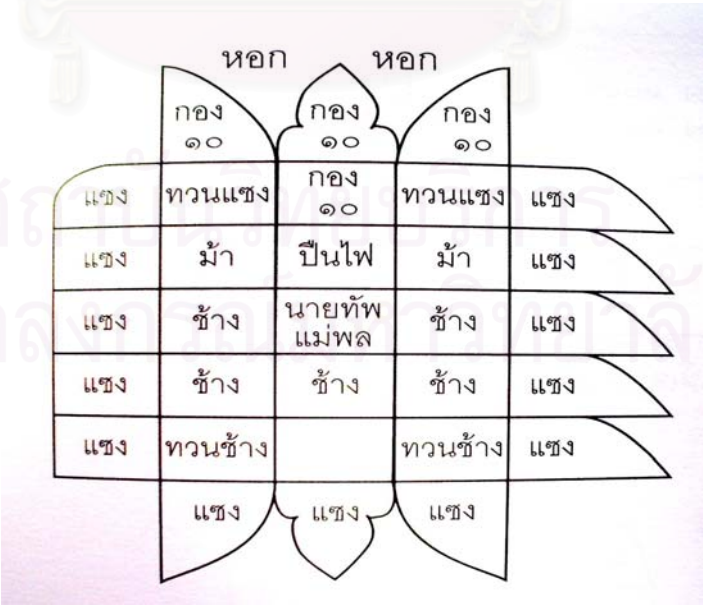

ภาพที่ 2 การจัดแบบกรศพยู่ห์

ที่มา: ตำราพิไชยสงคราม เลขที่ 181

3) การจัดแบบเสนพยู่ห์ ใช้สำหรับเข้าโจมตีหรือย้ายทัพ จัดทัพเป็น 3 สาย แบ่งทัพออกเป็น 12 กอง กว้าง 3 กอง ลึก 4 กอง ประกอบด้วย ดาบโล่ 2 กอง ปืนไฟ 1 กอง ช้าง 2 กอง ทัพใหญ่ 1 กอง ม้า 2 กอง ทัพรอง 1 กอง และกองแซง 3 กอง

ภาพที่ 3 การจัดแบบเสนพยู่ห์

ที่มา: ตำราพิไชยสงคราม เลขที่ 122

4) การจัดแบบมังกรพยู่ห์ ใช้สำหรับข้ามแม่น้ำ จัดกองทัพหน้ากระดาน 15 กอง ประกอบด้วย ม้าซ้าย 1 กองเป็นหางมังกร ม้าขวา 1 กอง เป็นหัวมังกร ช้างซ้าย 2 กอง เป็นลำตัวข้างหาง ช้างขวา 2 กองเป็นลำตัวข้างหัว พลแซงหอก 2 กอง พลปืนไฟ 2 กอง และแม่ทัพ 1 กอง เป็นลำตัว มีกองร้อยหน้า กองร้อยหลัง กองพันหน้า และกองพันหลัง เป็นเกล็ดมังกร คอยระวัง ลำตัวมังกร ให้กองทัพทางหางข้ามไปก่อน ตามด้วยกองทัพทางหัวแล้วจึงเอาลำตัวข้ามน้ำ

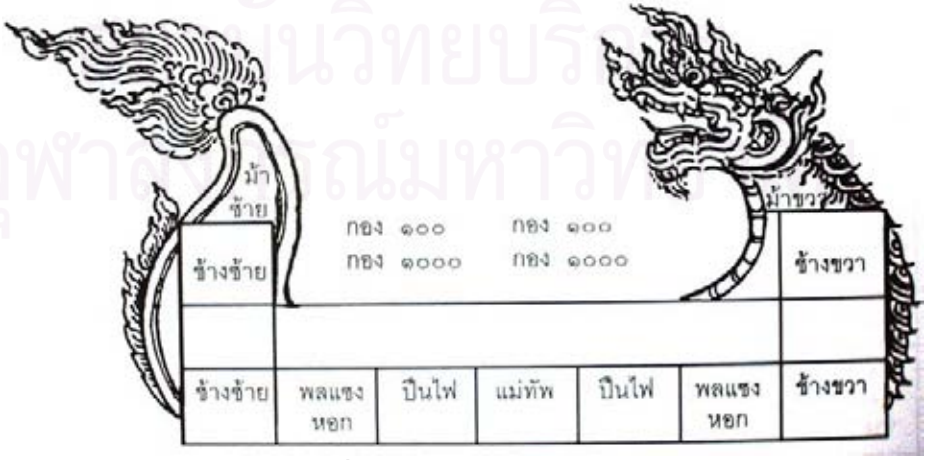

ภาพที่ 4 การจัดแบบมังกรพยู่ห์

ที่มา: ตำราพิไชยสงคราม เลขที่ 122

5) การจัดแบบกากพยู่ห์ ใช้สำหรับทะลวงและโอบตีข้างศึก แบ่งทัพเป็น 20 กอง สำคัญที่กองม้าและกองพลทหาร ม้า 10 ตัว กับพลทหารหนึ่งพัน เป็นปีกกาชั้นนอก ช้างเป็นปากและหัวกา ทัพใหญ่เป็นตัวกา ดาบ หอก ปืนไฟ หน้าไม้ ธนู เป็นปีกกาชั้นใน 6 ม้าเป็นเล็บกาสองข้าง 24 ม้าเป็นตีนกาสองข้าง 200 ม้าเป็น ขากา 2 ข้าง 100 ม้าเป็นริมหางกา 2 ข้าง ช้างเป็นหางกา ธนูเป็นปลายหางกา

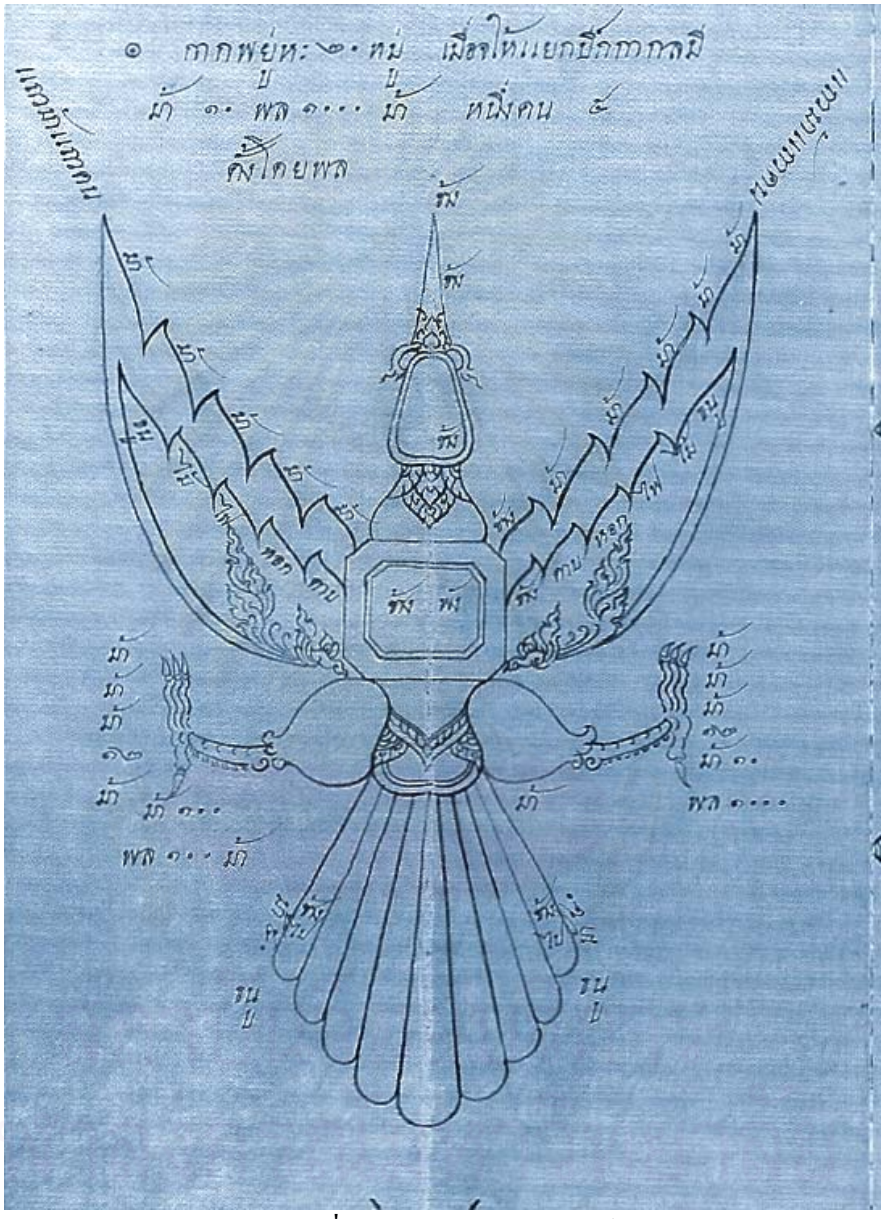

ภาพที่ 5 การจัดแบบกากพยู่ห์

ที่มา: ตำราพิไชยสงคราม เลขที่ 139

6) กากขิงพยู่ห์ ใช้สำหรับทะลวงและโอบตีข้างศึก (กระบวนพยู่ห นี้เคยใช้ตีเมืองแปละได้ไชยชนะมาแล้ว) แบ่งทัพเป็น ปีกกา 5 ชั้น

ชั้นที่ 1 ปีกซ้าย เป็นแถวม้า 10 แถวช้าง 10 ตามหลังด้วยดาบ ปีกขวา แถวม้า 10 แถวช้าง 10 เช่นกัน ตามหลังด้วยดาบโล่ห์

ชั้นที่ 2 กองหอกทวนเป็นปีกซ้ายและขวา

ชั้นที่ 3 กองปืนไฟ เป็นปีกซ้ายและขวา

ชั้นที่ 4 กองหน้าไม้เป็นปีกซ้าย กองธนูเป็นปีกขวา

ชั้นที่ 5 กองธนูเป็นปีกซ้าย (ปีกขวาไม่ได้กล่าวถึง) ลูกหาบตามหลัง

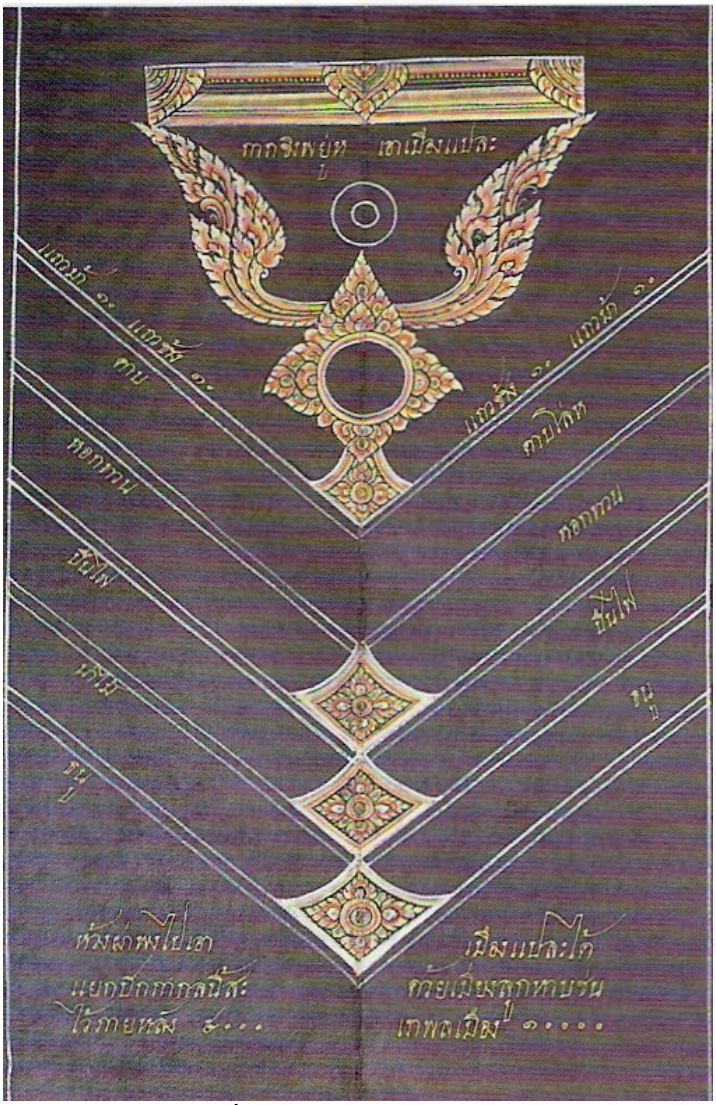

ภาพที่ 6 การจัดแบบกากขิงพยู่ห์

ที่มา: ตำราพิไชยสงคราม เลขที่ 139

7) กระบวนพยุหยาตราทัพแบบปกติ[12] แบ่งกระบวนออกเป็น 7 ส่วน มีรายละเอียดดังนี้

ขบวนนำ สามสาย ประกอบด้วย

1 สายนอกขวา		หาบ 3 กอง	ม้า 3 กอง	หาบ 10 กอง
2 สายกลาง	ธง 1 ปืน 3 กอง	หอก 3 กอง	ช้าง 3 กอง	หาบ 10 กอง
3 สายนอกซ้าย		หาบ 3 กอง	ม้า 3 กอง	หาบ 10 กอง

ขบวนกองหน้าห้าสาย ประกอบด้วย

1 สายนอกขวา 2		ม้า 10 กอง	ม้า 5 กอง
2 สายนอกขวา 1		ช้างปืน 2 กอง	ช้างเขน 3 กอง
3 สายกลาง	ธง 1	หาบ 10 กอง	ดาบ 10 กอง
4 สายนอกซ้าย 1		ช้างปืน 2 กอง	ช้างเขน 3 กอง
5 สายนอกซ้าย 2		ม้า 10 กอง	ม้า 5 กอง

ขบวนกองกลางห้าสาย ประกอบด้วย

1 สายนอกขวา 2	นายม้า 5 กอง	ม้า 5 กอง			
2 สายนอกขวา 1	ง้าว 5 กอง	ช้างเขน 3 กอง			
3 สายกลาง	ช้างปี่พาทย์ 2 กอง	ช้างพระ 1 กอง	ช้างเครื่อง 1 กอง	ช้างขอ 1 กอง	
4 สายนอกซ้าย 1	ง้าว 5 กอง	ช้างเขน 3 กอง			
5 สายนอกซ้าย 2	นายม้า 5 กอง	ม้า 5 กอง			

ขบวนปีกซ้ายเจ็ดสาย ประกอบด้วย

1 สายนอกขวา 3	ปืน 7 กอง		
2 สายนอกขวา 2	ม้า 5 กอง		
3 สายนอกขวา 1	ช้างปืนหลัก 1 กอง	ช้างดั้ง 1 กอง	
4 สายกลาง	ปีกซ้าย 5 กอง		
5 สายนอกซ้าย 1	ช้างปืนหลัก 1 กอง	ช้างดั้ง 1 กอง	
6 สายนอกซ้าย 2	ม้า 5 กอง		
7 สายนอกซ้าย 3	ปืน 7 กอง		

---

[12] "ตำราพิไชยสงคราม เลขที่ 122 มีภาพพระอาทิตย์ พระจันทร์ และดาวต่อท้าย" อ้างถึงใน คณะกรรมการจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุพระราชพิธีสมมงคลพระชนมายุเท่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, "ตำราพิไชยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1," (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2545), หน้า 152 – 153.

ขบวนทัพหลวงเก้าสาย ประกอบด้วย

1 สายนอกขวา 4	ช้าง 5 กอง	หาบ 7 กอง
2 สายนอกขวา 3	ปืน 10 กอง	หอก 7 กอง
3 สายนอกขวา 2	ม้าแซง 5 กอง	ทวน 7 กอง
4 สายนอกขวา 1	ช้างกัน 1 กอง	ช้างดั้ง 1 กอง
5 สายกลาง	ช้างกูบ 3 กอง	ช้าง 4 กอง
6 สายนอกซ้าย 1	ช้างกัน 1 กอง	ช้างดั้ง 1 กอง
7 สายนอกซ้าย 2	ม้าแซง 5 กอง	ทวน 7 กอง
8 สายนอกซ้าย 3	ปืน 10 กอง	หอก 7 กอง
9 สายนอกซ้าย 4	ช้าง 5 กอง	หาบ 7 กอง

ขบวนปีกขวา ห้าสาย ประกอบด้วย

1 สายนอกขวา 2	หาบ 9 กอง
2 สายนอกขวา 1	หอก 6 กอง
3 สายกลาง	ปีกขวา 6 กอง
4 สายนอกซ้าย 1	หอก 6 กอง
5 สายนอกซ้าย 2	หาบ 9 กอง

ขบวนกองหลังเจ็ดสาย ประกอบด้วย

1 สายนอกขวา 3	ปืน 8 กอง		
2 สายนอกขวา 2	หอก 8 กอง		
3 สายนอกขวา 1	หาบ 9 กอง		
4 สายกลาง	กองหลัง	ช้าง 3 กอง	เสบียง 3 กอง
5 สายนอกซ้าย 1	หาบ 9 กอง		
6 สายนอกซ้าย 2	หอก 8 กอง		
7 สายนอกซ้าย 3	ปืน 8 กอง		

จากรายละเอียดที่กล่าวมาข้างต้นสามารถแสดงภาพผังการจัดกระบวนพยุหยาตราทัพแบบปกติได้ดังนี้

ภาพที่ 7 กระบวนพยุหยาตราทัพแบบปกติ[12]

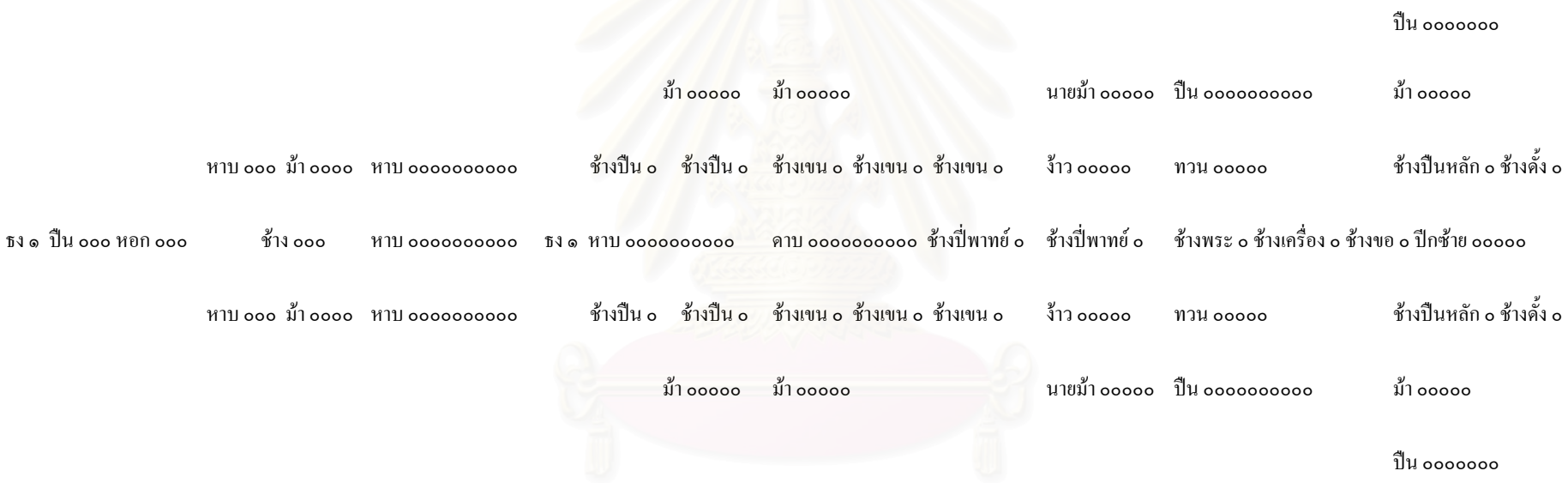

[12] กรมศิลปากร, “ตำราพิไชยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1,” (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2545), หน้า 152 – 153.

ภาพที่ 8 กระบวนพยุหยาตราทัพแบบปกติ (ต่อ)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จากการศึกษารูปแบบในการจัดกระบวนพยุหยาตราทัพตามตำราพิชัยสงคราม ทำให้ผู้วิจัยทราบว่ากระบวนพยุหยาตราทัพส่วนใหญ่ จะมีลักษณะเป็นกระบวนแถวตอน (ยกเว้นกระบวนมังกรพยู่ห์ที่จัดแบบหน้ากระดาน) แม่ทัพจะอยู่กลางกระบวนเสมอ และมีกองช้าง กองม้า ขนาบระวังทั้งสองข้าง โดยเฉพาะการจัดกระบวนแบบปกติ ตำแหน่งช้างกูบที่แม่ทัพตั้งอยู่ถูกขนาบป้องกันซ้ายและขวาข้างละ 4 ชั้นถือว่าเป็นจุดที่เข้มแข็งที่สุดในกองทัพ

เมื่อผู้วิจัยทราบรูปแบบในการจัดกระบวนพยุหยาตราทัพตามตำราพิชัยสงครามแล้ว ผู้วิจัยจะได้ค้นคว้าขั้นตอนในการจัดเตรียมกองทัพตามตำราพิชัยสงครามในหัวข้อต่อไป

2.2.2. ขั้นตอนในการจัดกระบวนพยุหยาตราทัพตามตำราพิชัยสงคราม

ตำราพิชัยสงครามแทบทุกเล่ม ได้กล่าวถึง ระบบระเบียบในการจัดกองทัพ และการเดินทัพในการทำศึกสงครามโดยตำราพิชัยสงครามเล่มที่เก่าแก่ที่สุดเล่มหนึ่ง คือ มังรายศาสตร์ ซึ่งเป็นตำราพิชัยสงครามในสมัยสุโขทัย ได้กล่าวถึงการจัดกองทัพไว้ตอนหนึ่งว่า[14]

> *"...ไพร่สิบคนให้มี นายสิบผู้หนึ่งข่มกว้าน ผู้หนึ่งทำหน้าที่เป็นผู้ติดต่อป่าวประกาศเรื่องงานนายสิบทุกคน นายสิบห้าคนให้มีนายห้าสิบผู้หนึ่งมีปากขวาและปากซ้าย เป็นผู้ช่วยรอฟังความ นายห้าสิบสองคน ให้มีนายร้อยผู้หนึ่ง นายร้อยสิบคนให้มีเจ้าพันผู้หนึ่ง เจ้าพันสิบคนให้มีเจ้าหมื่นผู้หนึ่ง เจ้าหมื่นสิบคนให้มีเจ้าแสนผู้หนึ่ง ปกครองแบบนี้เพื่อมิให้ขัดเคืองใจพระเจ้าแผ่นดิน..."*

จากข้อมูลข้างต้นผู้วิจัยได้นำเสนอเป็นแผนภูมิ แสดงให้เห็นถึงการจัดระบบ ระเบียบ ของกองทัพในสมัยสุโขทัย เพื่อให้สามารถแสดงลำดับชั้นของกองทัพในสมัยสุโขทัยดังนี้

---

[14] ประเสริฐ ณ นคร, "มังรายศาสตร์," (พระนคร: พระจันทร์, 2516) อ้างถึงใน คณะกรรมการจัดทำประวัติศาสตร์ไทยในรอบ 200 ปี, "ประวัติศาสตร์กองทัพไทยในรอบ 200 ปี พ.ศ.2325 – 2525," (กรุงเทพฯ: กรมแผนที่ทหาร, 2525) หน้า 15.

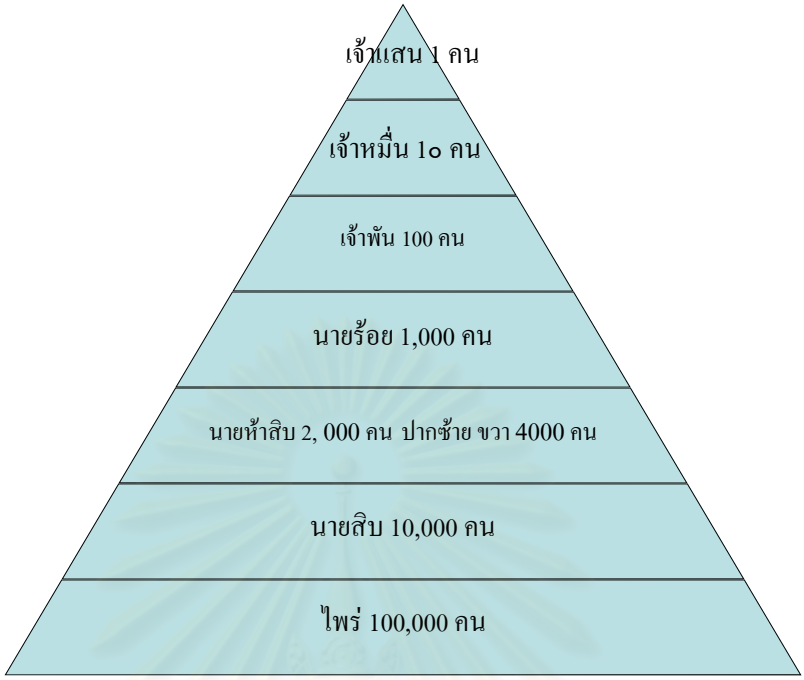

แผนภูมิที่ 1 แสดงจำนวนลำดับชั้นทหารสมัยสุโขทัย

นอกจากนี้ในตำรามังรายศาสตร์ ยังได้มีการจัดแบ่งตามความสำคัญของเหล่าทัพ ดังนี้

"ชั้นสูง ได้แก่ เหล่าพลช้าง เรียกว่า นายช้าง
ชั้นกลาง ได้แก่ เหล่าพลม้า เรียกว่า นายม้า
ชั้นต่ำ ได้แก่ เหล่าพลราบ เรียกว่า นายตีน"[15]

จากข้อความข้างต้นจะเห็นได้ว่า ช้าง ถือเป็นพาหนะที่สำคัญที่สุดและมีจำนวนน้อยที่สุด ในกองทัพหนึ่งจะมีช้างเพียง 1 – 2 ช้าง* และผู้ที่จะทรงช้างต้องเป็นเหล่าทหารชั้นสูง ได้แก่ พระมหากษัตริย์ หรือแม่ทัพ โดยมากช้างมักจะใช้ในการกระทำยุทธหัตถี และบุกตะลุยทหารเดินเท้าในสนามรบ ซึ่งเปรียบได้กับรถถังในปัจจุบัน ม้า ซึ่งเป็นพาหนะที่มีความสำคัญรองลงมาจากช้าง ดังนั้นผู้ที่จะขี่ม้าจึงเป็นทหารระดับกลาง ได้แก่ หัวหมู่ นายกอง เป็นต้น ในการสงครามม้าใช้สำหรับโอบทางปีก ใช้ในการหาข่าว และติดต่อสื่อสารเพราะมีความรวดเร็วและคล่องตัวสูง เหล่าทหารสุดท้ายคือเหล่าพลราบ ซึ่งมีมากที่สุดในกองทัพ และเป็นเหล่าที่สำคัญที่สุด

ต่อมาในสมัยอยุธยาพบว่ามีธรรมเนียมปฏิบัติในการที่พระเจ้าแผ่นดินจะเสด็จพระราชดำเนินไปในที่ต่างๆ จะต้องมีกระบวนแห่ที่เรียกว่า "กระบวนพยุหยาตรา" ถ้าเสด็จทางบกเรียกว่า

---

[15] ประเสริฐ ณ นคร, "มังรายศาสตร์," (พระนคร: พระจันทร์, 2516), หน้า 15.

* ช้างทรงของพระมหากษัตริย์ใช้ลักษณะนามว่า "ช้าง"

“กระบวนพยุหยาตราทางสถลมาคร” ถ้าเสด็จทางน้ำเรียกว่า “กระบวนพยุหยาตราทางชลมาคร” ในการเสด็จออกไปรบจะเรียกว่า “กระบวนพยุหยาตราทัพ” ซึ่งในตำราพิชัยสงครามคำกลอน หรือตำราพิชัยสงครามคำฉันท์ ที่บันทึกในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ได้กล่าวถึงขั้นตอนในการจัดกระบวนทัพยามมีศึกสงครามไว้ดังนี้[16]

“ศรีสวัสดิวัฒน์เดโชชัย เรืองฤทธิ์ฤาไกร สำหรับพิชัยสงคราม
นบพระบาทนรนาถทรงนาม ภพโลกทั้งสาม มิอาจจะเปรียบปูนปาน
ท้าวไท้ไขสีหโองการ พลเรือนทหาร รับสั่งใส่เกล้าเกศา
จัดแจงแต่งพยู่หโยธา พลช้างพลม้า อีกพลรบครบครัน
จัดทหารชาญเข็มแข็งขยัน เร่งรัดเลือกสรร ให้เลือกแต่ล้วนอย่างดี
แหลนหลาวทวนง้าวตาวจรี กัณฐัศว์หัตถี ทั้งไล่แลหนีเชี่ยวชาญ
อาลักษณ์รับพระราชโชงการ นอบน้อมทูลสาร แล้วลงลิขิตบัดใจ
นบบาทนรนาถคลาไคล สั่งแก่มหาดไทย นายเวรศาลาโดยมี
กำหนดกฎเกณฑ์บานชี เร่งรัดสัสดี หมายบอกจงทั่วทั้งหลาย
พระหลวงขุนหมื่นพันทนาย ทั่วทั้งสองฝ่าย ทหารพลเรือนชุมกัน
นาหมื่นลงมานาพัน ให้ชุมนุมกัน จงพร้อมศาลาลูกขุน
คิดอ่านราชการปองปูน มอบเลกประมูล ดั่งนั้นจะได้เท่าใด
ไพร่หลวงสมนอกสมใน คิดควรตราไตร ให้จัดจงเสร็จซ้ายขวา
เมืองเอกโทตรีจัตวา มีตราให้หา เข้ามาจงทุกตระทรวง
เจ้าพระยาแลพระยาพระหลวง หัวเมืองทั้งปวง ก็มาอเนกเนืองนอง
อาลักษณ์แต่งทัพทูลฉลอง ตั้งเป็นนายกอง แลยุกกระบัตรเกียกกาย
ปีกป้องกอแล่นฤาสาย ช้างม้ามากมาย ทั้งพลรถนานา
นมัสดุอาจารย์วุตตา ผู้แต่งตำรา โบราณราชอันมี
ถ้าว่าเมืองใดก็ดี ท่านท้าวจักรี เสวยสมบัติสวรรยา
จะใช้อำมาตย์เสนา ผู้มีปัญญา ไปราชการสงคราม
หาโชคเพลาวันยาม ให้เลือกเอานาม ผู้ไปยุทธจงเจริญชัย
ถ้าว่าชะตาผู้ใด ให้คุณท้าวไท้ ผู้ผ่านพิภพโลกา
ให้คุณทั้งเมืองพารา ขับในชะตา แลได้ทั้งโชคจัตุรงค์
คิดอ่านแกว่นการมั่นคง พูนปรีชายง ไปยุทธชำนะสงคราม”

---

[16] กรมศิลปากร, “ตำราพิไชยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1,” หอสมุดแห่งชาติ, หนังสือสมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นรงค์, จ.ศ. 1187, เลขที่ 179, อ้างถึงใน กรมศิลปากร, “ตำราพิไชยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1,” (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2545), หน้า 57 – 58.

ข้อความจากตำราพิไชยสงครามข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า เมื่อยามเกิดศึกสงคราม พระมหากษัตริย์ทรงมีพระบรมราชโองการ สั่งให้จัดแต่งพยุห์โยธา เตรียมพลเรือนทหาร ช้าง ม้า และอาวุธ โดยมีอาลักษณ์เป็นผู้รับพระราชโองการ ออกหมายรับสั่ง ส่งให้กระทรวงมหาดไทย โดยนายเวรกระทรวงมหาดไทยกำหนดบัญชีเกณฑ์ทหาร แล้วเร่งรัดให้สัสดีออกหมายเกณฑ์ไปให้ทั่ว ตั้งแต่ พระ หลวง หมื่น ขุน พัน ทนาย ทั้งทหารและพลเรือน ให้มาชุมนุมกัน ตามลำดับชั้นศักดินา จากนาหมื่นลงมานาพัน คำนวนดูว่าจะได้ทหารเท่าใด และออกสารไปยังหัวเมืองต่างๆ ให้ยกทัพมาช่วยเหลือ แล้วให้อาลักษณ์จัดกองทหาร ตั้งนายกอง ยุกกระบัตร เกียกกาย ปีกป้อง กองแล่น กองช้าง กองม้า และพลรถ แล้วจึงให้โหรหาฤกษ์ ยาม และดูชะตาเสนาอำมาตย์ เลือกเอาผู้ที่ดวงมีคุณแก่เมือง ข้อมูลจากตำราพิชัยสงครามข้างต้นสามารถแสดงเป็นแผนภูมิได้ดังนี้

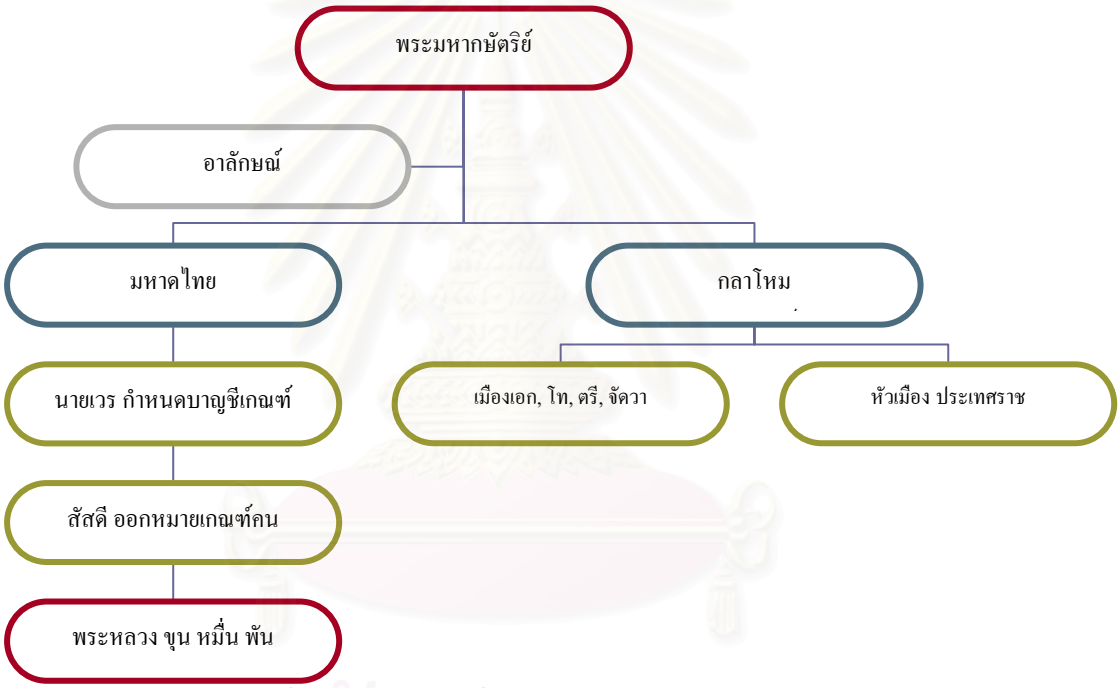

แผนภูมิที่ 2 แสดงผังการสั่งจัดทัพเกณฑ์พลตามตำราพิชัยสงคราม

นอกจากนี้สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้กล่าวถึงลักษณะกะเกณฑ์กระบวนแห่ไว้ในตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยาว่า[17] เมื่อพระเจ้าแผ่นดินจะเสด็จไปไหน จะทรงดำรัสสั่งเจ้ากระทรวงวัง หรือถ้าเป็นการด่วนกำดำรัสสั่งมหาดเล็กหรือผู้รับใช้ใกล้ชิดพระองค์ เป็น “ผู้รับสั่ง” ไปบอกกระทรวงวัง จากนั้นเจ้าพนักงานกระทรวงวังเขียนบัตรหมายเรียกว่า “หมายรับสั่ง” ส่งไปยังกระทรวงมหาดไทยซึ่งเป็นหัวหน้าฝ่ายพลเรือน 1 ฉบับ และส่งไปยัง

[17] กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, “ตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยา กับ พระวิจารณ์ของสมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพ,” (กรุงเทพ: กรมศิลปากร, 2539), หน้า 64.

กระทรวงกลาโหมซึ่งเป็นหัวหน้าฝ่ายทหาร 1 ฉบับ จากนั้นทั้งสองกระทรวง แยกรายการตามหน้าที่กรมต่างๆ เขียนบัตรหมายย่อยที่เรียกว่า “ตัดหมาย” สั่งกะเกณฑ์ไปยังกรมนั้นๆ โดยมีหัวพันกับนายเวรเป็นพนักงานตัดหมาย และออกหมายย่อย กระทรวงละ 4 เวร นายเวรแต่ละคนจะกำหนดหน้าที่ต่างกันดังนี้

1) กระทรวงมหาดไทย มีพันพาณุราชเป็นหัวหน้า นายแกว่นคชสารนายเวรเป็นพนักงานสั่งเกณฑ์ช้าง พันเภาอัศวราชกับนายควรรู้อัศวเป็นพนักงานสั่งเกณฑ์ม้า พันจันทนุมาสกับนายชำนาญกระบวนเป็นพนักงานสั่งทำทาง พันพุฒอนุราชกับนายรัดตรวจพลเป็นพนักงานสั่งเกณฑ์คน

2) กระทรวงกลาโหม พันพรหมราชกันนายฤทธิรงค์อาวุธเป็นพนักงาน สั่งจ่ายเครื่องสรรพยุทธ์ พันทิพราชกับนายวิสูทธมนเตียรเป็นพนักงานสั่งทำตำหนักพลับพลาและฉนวนน้ำ พันเทพราชกับนายจำเนียรสารพลเป็นพนักงานสั่งเกณฑ์คน

ถึงเวลาจัดกระบวนหัวพันทั้ง 8 คนมีหน้าที่เป็นผู้ตรวจกระบวนที่เกี่ยวกับหน้าที่แผนกของตนด้วย จากข้อมูลข้างต้นสามารถแสดงเป็นแผนภูมิได้ดังนี้

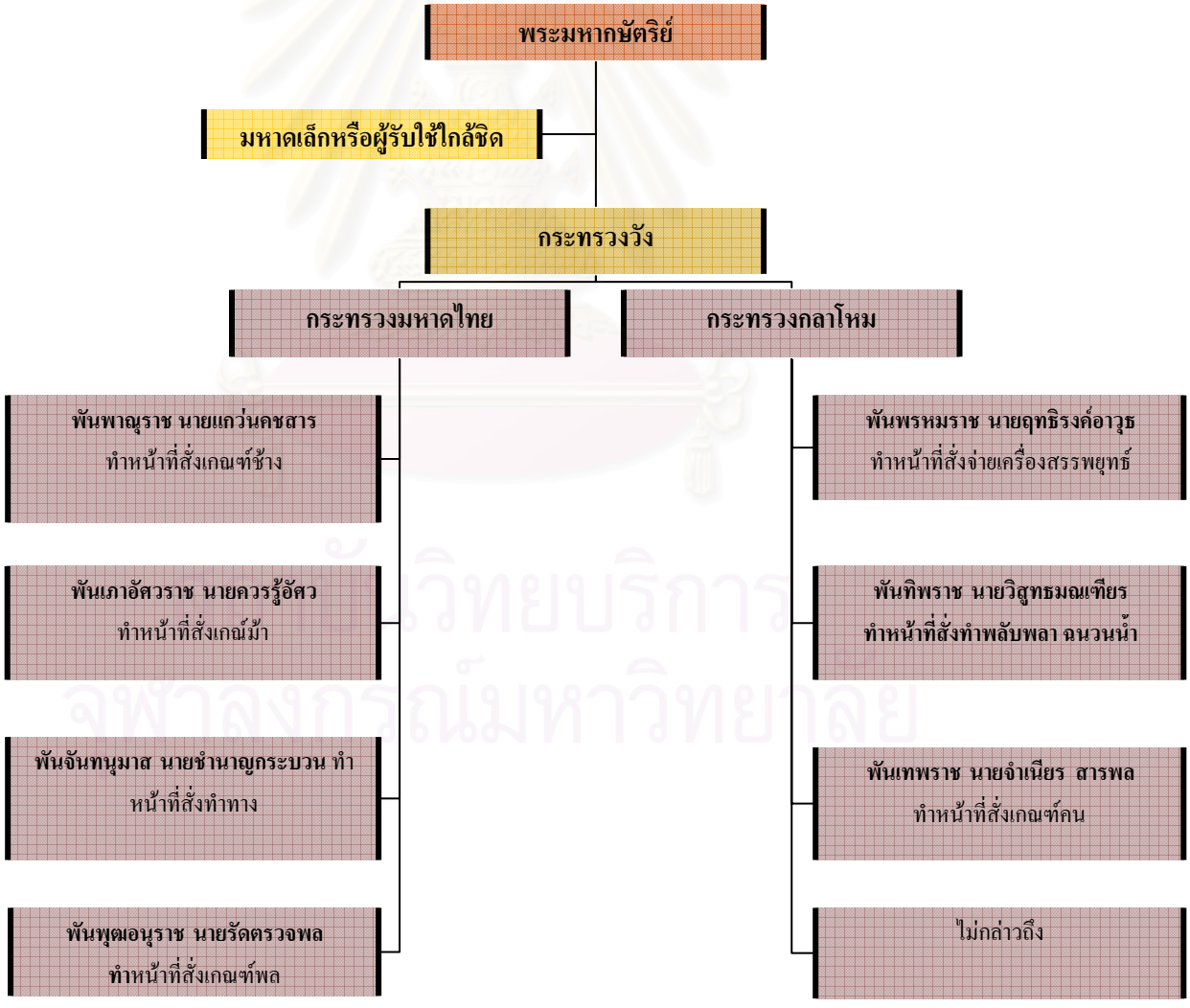

แผนภูมิที่ 3 แสดงการสั่งเกณฑ์กระบวนพยุหยาตราตามตำราแบบธรรมเนียมราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยา

ข้อมูลจากแผนภูมิที่ 2 และ 3 ทำให้เห็นขั้นตอนในการเกณฑ์ทัพลงมาตามลำดับ 4 ขั้นตอน เริ่มตั้งแต่

ขั้นตอนที่ 1 พระบรมราชโองการ พระมหากษัตริย์ สั่งเกณฑ์ทัพผ่านกระทรวงวัง

ขั้นตอนที่ 2 หมายรับสั่ง กระทรวงวังออกหมายรับสั่งไปยังกระทรวงมหาดไทย และกระทรวงกลาโหม

ขั้นตอนที่ 3 ตัดหมายรับสั่ง เมื่อทั้ง 2 กระทรวงได้รับหมายรับสั่งแล้วจะทำการเขียนบัตรหมายย่อย หรือที่เรียกว่า “ตัดหมาย” สั่งเกณฑ์ไปยังหน่วยย่อยต่างๆ โดยกระทรวงมหาดไทยรับผิดชอบ 4 ด้านคือ เกณฑ์กองช้าง, กองม้า, พลทหารที่อยู่ในเมือง และตรวจดูเส้นทาง ส่วนกระทรวงกลาโหมรับผิดชอบ 4 ด้านที่เหลือ คือ กองอาวุธหรือที่เรียกว่า “ยุกรบัตร” กองช่างทำพลับพลาที่ประทับสั่งเกณฑ์พลที่อยู่ตามหัวเมือง หรือเมืองประเทศราชต่างๆ และหน้าที่สุดท้ายที่ไม่ได้กล่าวถึงผู้วิจัยสันนิธานว่าเป็น “เกียกกาย” หรือกองเสบียงของกองทัพนั้นเอง

ขั้นตอนที่ 4 เกณฑ์ทัพ นายเวรทั้ง 8 เมื่อได้รับบัตรหมายย่อยแล้วจึงสั่งเกณฑ์ตามหน้าที่ของตน

นอกจากนี้นายกองทั้ง 8 กอง ยังทำหน้าที่ตรวจดูความเรียบร้อยในกองของตนเอง แล้วรายงานขึ้นไปเป็นลำดับตามสายงานของตน ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าในการสังเกณฑ์ทัพหรือจัดกองทัพนั้นสั่งจากเบื้องบนลงสู่เบื้องล่าง แต่ในการตรวจพลดูความเรียบร้อยของกองทัพไทยนั้นเป็นการตรวจและรายงานจากล่างสู่บนตามลำดับขั้น และเมื่อตรวจดูครบถ้วนตามหมายแล้ว จึงให้กองต่างๆ เข้ากระบวนเป็นพยุหยาตราแบบต่างๆ ดังที่กล่าวมาแล้วในหัวข้อที่ 2.1

การศึกษาข้อมูลการจัดกระบวนพยุหยาตราตามตำราพิชัยสงครามในหัวข้อที่ 2 ได้แสดงให้เห็นรูปแบบ และขั้นตอนในการจัดกระบวนทัพในการทำสงครามจริง ต่อไปผู้วิจัยจะได้ศึกษาถึงการจัดกระบวนทัพในบทพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ ฉบับรัชกาลที่ 1 ว่าจะมีรูปแบบและขั้นตอนสัมพันธ์กันอย่างไรกับการจัดกระบวนพยุหยาตราตามตำราพิชัยสงคราม ซึ่งบทพระราชนิพนธ์ฉบับนี้เป็นจะใช้เป็นต้นแบบในการใช้ประพันธ์บทโขนต่อไป

2.3. การจัดกระบวนทัพในบทพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ ฉบับรัชกาลที่ 1

บทพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ ฉบับรัชกาลที่ 1 เป็นบทละครที่มีเนื้อเรื่องรามเกียรติ์ครบถ้วนสมบูรณ์ที่สุด และนิยมอันเชิญบทพระราชนิพนธ์มาเป็นต้นแบบในการจัดทำบทโขนของกรมศิลปากร ดังนั้นบทที่ใช้สำหรับแสดงโขนจึงถูกบังคับด้วยกรอบเนื้อหาของบทพระราชนิพนธ์

เรื่องรามเกียรติ์ ฉบับรัชกาลที่ 1 เป็นหลัก ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยต้องการที่จะศึกษารูปแบบและขั้นตอนในการจัดกระบวนทัพในวรรณคดี เพื่อจะดูว่ามีความสัมพันธ์กับการจัดกระบวนพยุหยาตราทัพตามตำราพิชัยสงครามอย่างไร

จากการศึกษาวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ ฉบับรัชกาลที่ 1 ผู้วิจัยพบว่ามีการจัดทัพในการทำศึกสงครามตลอดทั้งเรื่องประมาณ 60 ศึก ซึ่งผู้วิจัยได้แบ่งศึกออกเป็น 3 ขนาดได้แก่ ศึกขนาดใหญ่ ศึกขนาดกลาง และศึกขนาดเล็ก ตามแม่ทัพ และการจัดกระบวนทัพ โดยมีรายละเอียดดังนี้

1) ศึกใหญ่ หมายถึงศึกที่มีการบรรยายถึงการจัดกองทัพขนาดใหญ่ทั้ง สองฝ่าย มีการจัดทัพตรวจพลของทั้งสองฝ่าย และผู้นำกองทัพ เป็นกษัตริย์ หรือเชื้อพระวงศ์ที่มียศสูงสุดในกองทัพนั้น รวมถึงมีธรรมเนียมในการศึก เช่น การส่งพระราชสารก่อนการทำศึก มีการจัดกระบวนพยุหยาตราทัพอย่างกษัตริย์ มีการดูฤกษ์ยาม ชัยภูมิที่ตั้งทัพ การหย่าทัพ โดยใช้หลักพิชัยสงครามถูกต้องครบถ้วน โดยในเรื่องรามเกียรติ์นี้มีศึกใหญ่ทั้งหมด 29 ศึก ดังนี้[18]

ตารางที่ 1 แสดงลำดับศึกใหญ่ แม่ทัพ และการจัดทัพ

ลำดับที่	รายการศึก	แม่ทัพ	การจัดทัพ
1.	ศึกตรีบูรัม	พระอิศวร รบกับ ตรีบูรัม	จัดทัพปกติ (บรรยายหน้าที่ในกองทัพ) กระบวนพยุหใหญ่ (ไม่บรรยาย)
2.	ศึกบาดาล	พญากาลนาค รบกับ ท้าวลัสเตียน	เกณฑ์ทหารเป็นเหล่า (บรรยายเหล่าทหาร) บรรยายความสามารถของทหาร
3.	ศึกรณพักตร์	รณพักตร์ รบกับ พระอินทร์	จัดทัพปกติ (บรรยายหน้าที่ในกองทัพ) จัดทัพปกติ (บรรยายหน้าที่ในกองทัพ)
4.	ศึกกุมภกรรณ ครั้งที่3	กุมภกรรณ รบกับ พระราม พระลักษมณ์	จัดเป็นกระบวนจัตุรงคเสนา จัดเป็นกระบวนอินทรีพยุหบาตร
5.	ศึกมังกรกัณฐ์	มังกรกัณฐ์ รบกับ พระราม พระลักษมณ์	บรรยายทัพเป็นหมู่ทหาร จัดเป็นกระบวนเสนะพยุหบาตร
6.	ศึกทศกัณฐ์ ครั้งที่1 (10 ขุน 10 รถ)	ทศกัณฐ์ รบกับ พระราม พระลักษมณ์	บรรยายทัพปกติ และจัตุรงคเสนา จัดเป็นกระบวนอินทรีพยุหบาตร
7.	ศึกสหัสเดชะ มูลพลัม	สหัสเดชะ มูลพลัม พระราม พระลักษมณ์	บรรยายทัพปกติ และจัตุรงคเสนา จัดทัพปกติ (บรรยายหน้าที่ในกองทัพ)
8.	ศึกแสงอาทิตย์	แสงอาทิตย์ รบกับ พระราม พระลักษมณ์	จัดเป็นกระบวนจัตุรงคเสนา จัดทัพปกติ (บรรยายหน้าที่ในกองทัพ)

[18] กรมศิลปากร กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, <u>บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 เล่ม 1-4</u>. (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาคาร, 2540.)

ลำดับที่	รายการศึก	แม่ทัพ	การจัดทัพ
9.	ศึกทศกัณฐ์ ครั้งที่2	ทศกัณฐ์ รบกับ พระราม พระลักษมณ์	จัตุรงคเสนา และบรรยายหมู่ทหาร จัดทัพปกติ (บรรยายหน้าที่ในกองทัพ)
10.	ศึกสัตลุง ตรีเมฆ	สัตลุง ตรีเมฆ รบกับ พระราม พระลักษมณ์	จัดเป็นกระบวนจัตุรงคเสนา บรรยายความสามารถของทหาร
11.	ศึก วิรุณจำบัง	วิรุณจำบัง พระราม พระลักษมณ์	จัดเป็นกระบวนจัตุรงคเสนา จัดทัพปกติ (บรรยายหน้าที่ในกองทัพ)
12.	ศึกทศกัณฐ์ ครั้งที่3 (เผารูปเทวดาชุบหอก กบิลพัท)	ทศกัณฐ์ พระราม พระลักษมณ์	จัดเป็นกระบวนจัตุรงคเสนา จัดทัพปกติ (บรรยายหน้าที่ในกองทัพ)
13.	ศึกทัพนาสูร	ทัพนาสูร พระราม พระลักษมณ์	จัดเป็นกระบวนจัตุรงคเสนา จัดทัพปกติ (บรรยายหน้าที่ในกองทัพ)
14.	ศึกทศกัณฐ์ ครั้งที่4(ทศคีรีวัน ทศคีรีธร มนโฑหุงน้ำทิพย์)	ทศกัณฐ์ พระราม พระลักษมณ์	จัดเป็นกระบวนจตุรงคเสนา จัดเป็นกระบวนกากะพยุห์บาตร
15.	ศึกทศกัณฐ์ ครั้งที่5	ทศกัณฐ์ พระราม พระลักษมณ์	จัดเป็นเบญจเสนี บรรยายหน้าที่ในกองทัพ บรรยายอิทธิฤทธิของทหาร
16.	ศึกทศกัณฐ์ ครั้งที่6 (ชูกล่องดวงใจ)	ทศกัณฐ์ พระราม พระลักษมณ์	จัดเป็นกระบวนจตุรงคเสนา บรรยายอิทธฤทธิของทหาร
17.	ศึกทศกัณฐ์ ครั้งที่7 (ทศกัณฐ์ล้ม)	ทศกัณฐ์ พระราม พระลักษมณ์	บรรยายการเกณฑ์ทัพ จัดเป็นกระบวนสุบรรณพยุห์บาตร
18.	ศึกท้าวอัศกรรณ	ท้าวอัศกรรณ พระราม พระลักษมณ์	บรรยายทัพเป็นเหล่าต่าๆ ตามอาวุธ บรรยายการเกณฑ์กำลังพล
19.	ศึกทศพิน	ทศพิน รบกับ พระพรต พระสัตรุด	จัดเป็นกระบวนจตุรงคเสนา จัดทัพปกติ บรรยายตำแหน่งในกองทัพ
20.	ศึกสุริยาภพ ครั้งที่2	สุริยาภพ พระพรต พระสัตรุด	จัดเป็นกระบวนจตุรงคเสนา จัดกระบวนอินทรีพยุหบาตร
21.	ศึกบรรลัยจักร ครั้งที่1	บรรลัยจักร พระพรต พระสัตรุด	บรรยายเป็นเหล่าอาวุธ และจตุรงคเสนา บรรยายอิทธิฤทธิ์ของทหารในกองทัพ
22.	ศึกบรรลัยจักร ครั้งที่2	บรรลัยจักร พระพรต พระสัตรุด	จัดเป็นกระบวนจตุรงคเสนา จัดทัพปกติ บรรยายตำแหน่งในกองทัพ
23.	ศึกบรรลัยจักร ครั้งที่ 3	บรรลัยจักร พระพรต พระสัตรุด	บรรยายเป็นเหล่าทหาร และจตุรงคเสนา บรรยายอิทธิฤทธิ์ของทหารในกองทัพ
24.	ศึกท้าวจักรวรรดิ ครั้งที่ 2	ท้าวจักรวรรดิ พระพรต พระสัตรุด	จัดเป็นกระบวนจตุรงคเสนา จัดทัพเป็นกระบวนครุฑพยุห
25.	ศึกท้าวจักรวรรดิ ครั้งที่ 3	ท้าวจักรวรรดิ พระพรต พระสัตรุด	บรรยายเป็นเหล่าอาวุธ และจตุรงคเสนา บรรยายอิทธิฤทธิ์ของทหารในกองทัพ

ลำดับที่	รายการศึก	แม่ทัพ	การจัดทัพ
26.	ศึกท้าวไวยตาล ครั้งที่ 1	ท้าวไวยตาล พระพรต พระสัตรุด	จัดเป็นกระบวนจตุรงคเสนา จัดเป็นกระบวนกากะพยุหบาตร
27.	ศึกท้าวจักรวรรดิ ครั้งที่ 4	ท้าวจักรวรรดิ พระพรต พระสัตรุด	บรรยายเป็นเหล่าอาวุธ จัดเป็นกระบวนอินทรีพยุหบาตร
28.	ศึกท้าวจักรวรรดิ ครั้งที่ 5	ท้าวจักรวรรดิ พระพรต พระสัตรุด	ไม่บรรยายทัพ บรรยายอิทธิฤทธิ์ของทหารในกองทัพ
29.	ศึกท้าวคนธรรพ์ วิรุณพัท	ท้าวคนธรรพ์ วิรุณพัท พระพรต พระสัตรุด พระมงกุฎ พระลบ	บรรยายอิทธิฤทธิ์ของทหารในกองทัพ จัดทัพปกติ บรรยายตำแหน่งในกองทัพ

2) ศึกขนาดกลาง หมายถึง ศึกที่มีการยกทัพของทั้งสองฝ่าย แต่แม่ทัพเป็นอุปราช หรือผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งให้ออกศึกแทน เช่น ศึกกุมภกรรณครั้งที่ 2 ระหว่างกุมภกรรณ กับพระลักษมณ์ เป็นต้น การศึกขนาดกลางนี้มีอยู่ในเรื่องรามเกียรติ์ทั้งหมด 12 ศึก ดังนี้[19]

ตารางที่ 2 แสดงลำดับศึกขนาดกลาง แม่ทัพ และการจัดทัพ

ลำดับที่	รายการศึก	แม่ทัพ	การจัดทัพ
1.	ศึกกุมภกรรณ ครั้งที่ 1	กุมภกรรณ รบกับ สุครีพ	จัดทัพปกติ บรรยายลักษณะสัญญาณธง จัดทัพปกติ เกณฑ์เป็นเบญจเสนาสิบห้ากอง
2.	ศึกกุมภกรรณ ครั้งที่2	กุมภกรรณ รบกับ พระลักษมณ์	จัดทัพปกติ (บรรยายหน้าที่ในกองทัพ) จัดทัพปกติ (บรรยายหน้าที่ในกองทัพ)
3.	ศึกอินทรชิตครั้งที่1	อินทรชิต กับ พระลักษมณ์	จัดเป็นกระบวนจัตุรงคเสนา จัดทัพปกติ (บรรยายหน้าที่ในกองทัพ)
4.	ศึกวิรุณมุข และ ศึกอินทรชิต ครั้งที่2 (ชุบศรนาคบาศ)	วิรุณมุข อินทรชิต รบกับ พระลักษมณ์	บรรยายทัพม้า ตั้งทัพเป็นอินทรีพยุหใหญ่ จัดกระบวนไปตั้งพิธี จัดทัพปกติ (บรรยายหน้าที่ในกองทัพ)
5.	ศึกอินทรชิต ครั้งที่ 3 ศึกกำปั่น ขัดตาทัพ (ชุบศรพรหมมาสตร์)	กำปั่น อินทรชิต พระลักษมณ์	จัดเป็นหมู่ทหารตามอาวุธ บรรยายลักษณะช้างเอราวัณ จัดทัพปกติ (บรรยายตำแหน่งในกองทัพ)
6.	ศึกอินทรชิต ครั้งที่4 (อุบายตัดหัวสุขาจารพิธีกุมภนิยาม)	อินทรชิต รบกับ พระลักษมณ์	จัดเป็นกระบวนจัตุรงคเสนา จัดทัพปกติ (บรรยายตำแหน่งในกองทัพ)

[19] กรมศิลปากร กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 เล่ม 1-4. (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาคาร, 2540.)

ลำดับที่	รายการศึก	แม่ทัพ	การจัดทัพ
7.	ศึกอินทรชิต ครั้งที่ 5 (อินทรชิตล้ม)	อินทรชิต รบกับ พระลักษมณ์	จัดเป็นกระบวนจัตุรงคเสนา (ทัพพระลักษมณ์รออยู่ในสนามรบ)
8.	ศึกหนุมาน	หนุมาน กับ พระลักษมณ์	จัดเป็นกระบวนจัตุรงคเสนา จัดทัพปกติ และจัดตามหมวดอาวุธ
9.	ศึกท้าวมหาบาล	ท้าวมหาบาล กับ ท้าวทศคิริวงศ์ หนุมาน	จัดเป็นกระบวนจัตุรงคเสนา จัดเป็นกระบวนจัตุรงคเสนา
10.	ศึกท้าวจักรวรรดิครั้งที่1	ท้าวจักรวรรดิ กับ ท้าวทศคิริวงศ์	จัดเป็นกระบวนจัตุรงคเสนา จัดเป็นกระบวนจัตุรงคเสนา
11.	ศึกสุริยาภพครั้งที่1	สุริยาภพ กับ พระสัตรุด	จัดเป็นกระบวนจตุรงคเสนา จัดทัพปกติ บรรยายตำแหน่งในกองทัพ
12.	ศึกนนยุพักต์	นนยุพักต์ กับ พระสัตรุด	จัดกระบวนตามอาวุธ จัดทัพปกติ บรรยายตำแหน่งในกองทัพ

3) ศึกเล็ก หมายถึงศึกที่มีการยกทัพของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเพียงฝ่ายเดียว แต่อีกฝ่ายไม่มีกองทัพ หรือการศึกที่ไม่มีการยกทัพเลย จะมีแต่กลศึกที่ใช้ในการกำจัดศัตรูเท่านั้นเช่น ศึกฑูต ขรตรีเศียร เป็นศึกที่บรรยายถึงกองทัพยักษ์ที่ยกมารบ หรือ ศึกกุมภัณฑ์นุราช ศึกวายุพักตร เป็นต้น ศึกขนาดเล็กนี้มีทั้งหมด 19 ศึก ดังนี้[20]

ตารางที่ 3 แสดงลำดับศึกเล็ก

ลำดับที่	รายการศึก	แม่ทัพ	การจัดทัพ
1.	ศึกสวาหุ มารีศ	สวาหุ, มารีศ รบกับ พระราม พระลักษมณ์	จัดกองทัพตามอาวุธ ไม่มีกองทัพ
2.	ศึกพญาขร	พญาขร รบกับ พระราม พระลักษมณ์	จัดเป็นกระบวนจตุรงคเสนา ไม่มีกองทัพ
3.	ศึกพญาทูษณ์	พญาทูษณ์ รบกับ พระราม พระลักษมณ์	จัดเป็นกระบวนทัพม้า ตามอาวุธ ไม่กองทัพ
4.	ศึกตรีเศียร	ตรีเศียร รบกับ พระราม พระลักษมณ์	จัดกระบวนทัพตามเหล่าทหาร ไม่มีกองทัพ
5.	ศึกสหัสกุมาร	สหัสกุมาร รบกับ หนุมาน	จัดกองทัพตามอาวุธ บรรยายลักษณะยักษ์ ไม่มีกองทัพ

[20] กรมศิลปากร กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 เล่ม 1-4. (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาคาร, 2540.)

ลำดับที่	รายการศึก	แม่ทัพ	การจัดทัพ
6.	ศึกอินทรชิตจับลิง	อินทรชิต รบกับ หนุมาน	เกณฑ์ทัพเบญจเสนี จัดทัพปกติ ไม่มีกองทัพ
7.	ศึกไมยราพณ์	ไมยราพย์ รบกับ หนุมาน	ไม่มีจัดทัพ ไม่มีจัดทัพ
8.	ศึกสัทธาสูร	สัทธาสูร รบกับ หนุมาน	จัดเป็นกระบวนจตุรงคเสนา ไม่มีกองทัพ
9.	ศึกบรรลัยกัลป์	บรรลัยกัลป์ รบกับ หนุมาน	ไม่มีกองทัพ ไม่มีกองทัพ
10.	ศึกมารกระบิล ขัดตาทัพ	มารกระบิล องคต อสุรผัด นิลพัท	จัดทหารเป็น 10 หมู่ เกณฑ์พล 2 เมือง
11.	ศึกเพตรา ขัดตาทัพ	เพตรา องคต	จัดทหารเป็น 6 เหล่า จัดทหาร 10 สมุทร
12.	ศึกท้าวไวยตาลครั้งที่ 2	ท้าวไวยตาล รบกับ นิลพัท	จัดเป็นกระบวนจตุรงคเสนา ไม่มีกองทัพ
13.	ศึกพระมงกุฎ พระลพ ครั้งที่1	พระมงกุฎ พระลพ รบกับ พระพรต พระสัตรุด	ไม่มีกองทัพ ไม่บรรยายทัพ
14.	ศึกพระมงกุฎ พระลพ ครั้งที่ 2	พระมงกุฎ พระลพ รบกับ พระราม พระลักษมณ์ พระพรต พระสัตรุด	ไม่มีกองทัพ จัดเป็นกระบวนจตุรงคเสนา
15.	ศึกตรีปักกัน	ตรีปักกัน รบกับ พระราม พระลักษมณ์	จัดทัพเป็นเหล่าตามลักษณะอาวุธ ไม่มีกองทัพ
16.	ศึกท้าวกุเวร	ท้าวกุเวร รบกับ พระราม พระลักษมณ์	จัดเป็นกระบวนจตุรงคเสนา ไม่มีกองทัพ
17.	ศึกกุมภัณฑ์นุราช	กุมภัณฑ์นุราช รบกับ พระราม พระลักษมณ์	ไม่มีกองทัพ ไม่มีกองทัพ
18.	ศึกวายุพักตร์	วายุพัตร์ รบกับ ทหารวานร	ไม่มีกองทัพ ไม่บรรยายทัพ
19.	ศึกท้าวอุณาราช	ท้าวอุณาราช นิลพัท มัจฉานุ	เกณฑ์เป็นหมู่ตามลักษณะทหาร ไม่มีกองทัพ

2.3.1. รูปแบบในการจัดกระบวนทัพตามบทพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์

จากการค้นคว้าของผู้วิจัยพบว่า รูปแบบที่นำมาใช้ในการจัดทัพตรวจพลของฝ่ายพลับพลา หรือฝ่ายลิง มีทั้งหมด 4 รูปแบบ ได้แก่

1) การจัดแบบปกติ หมายถึง รูปแบบที่บรรยายหน้าที่ต่างๆ ในกองทัพมีทั้งหมด 12 ครั้ง
2) การจัดแบบอินทรีย์พยุหบาตร หรือเสนะพยู่ห์ มีทั้งหมด 3 ครั้ง
3) การจัดแบบกากะพยุหบาตร หรือ กากพยู่ห์ มีทั้งหมด 1 ครั้ง
4) การจัดแบบสุบรรณพยุหบาตร หรือครุฑพยู่ห์ มีทั้งหมด 1 ครั้ง

1) การจัดแบบปกติ บรรยายถึงตำแหน่งหน้าที่ต่างๆ ในกองทัพ มีทั้งหมด 12 ครั้ง

ตารางที่ 4 การจัดทัพแบบปกติ

ลำดับศึก / ตำแหน่ง	ธง	ทัพหน้า	ทัพหนุน	ปีกซ้าย	ปีกขวา	เกียกกาย	ทัพหลวง	ยกกระบัตร	กองขัน *	กองหลัง
1. สุครีพ รบ กุมภกรรณ	ไชยามฯ	นิลนนท์	-	เกสรทมาลา	วาหุโรม	นิลปาสัน	สุครีพ	สัตพลี	นิลเกศี	โคมุท
2. พระลักษมณ์ รบ กุมภกรรณ	ไชยามฯ	สุรกานต์	-	-	-	เกสรทมาลา	พระลักษมณ์	โคมุท	-	มหัทวิกัน
3. พระลักษมณ์ รบ อินทรชิต	ไชยามฯ	หนุมาน	โกมุท	เสนาลิง (ตัวดี)	เสนาลิง (ตัวดี)	ชมพูพาน	พระลักษมณ์	นิลนนท์	องคต	นิลขัน
4. พระลักษมณ์ รบ อินทรชิตครั้งที่ 2	ไชยามฯ	หนุมาน	-	-	-	นิลนนท์	พระลักษมณ์	ปีงคลา	-	นิลขัน
5. พระลักษมณ์ รบ กำปั่น	ไชยามฯ	หนุมาน	สุรกานต์	-	-	องคต	พระลักษมณ์	สัตพลี	เกสรทมาลา	-
6. พระลักษมณ์ รบ อินทรชิตครั้งที่ 3	ไชยามฯ	สุรกานต์	-	-	-	-	พระลักษมณ์	-	-	ชมพูพาน
7. พระลักษมณ์ล้างพิธีกุมภนิยาม	ไชยามฯ	หนุมาน	นิลเอก	-	-	นิลนนท์	พระลักษมณ์	ชมพูพาน	องคต	ชามพูวราช
8. ศึกสหัสเดชะ	ไชยามฯ	หนุมาน	-	-	-	องคต	พระราม	นิลนนท์	-	โคมุท
9. ศึกแสงอาทิตย์	ไชยามฯ	องคต	-	-	-	หนุมาน	พระราม	ชมพูพาน	-	นิลนนท์
10. ศึกทศกัณฐ์ 2	ไชยามฯ	นิลนนท์	-	-	-	หนุมาน	พระราม	องคต	-	ชมพูพาน
11. ศึกทศกัณฐ์ 3	ไชยามฯ	นิลราช	ปีงคลา	-	-	-	พระราม	-	-	-
12. ศึกทัพนาสูร	ไชยามฯ	หนุมาน	-	-	-	นิลเอก	พระราม	นิลนนท์	-	นิลขัน

(หมายเหตุ: ชมพู หมายถึงพญาวานร, สีเหลือง หมายถึงเสนาลิง
สีเขียว หมายถึงเตียวเพชร**

---

* กองขัน หมายถึง กองทหารปืนใหญ่

** เตียวเพชร หมายถึง ลิงที่มีผ้าทำเป็นเกลียวคาดศีรษะ มียศต่ำกว่าเสนาลิงในอดีตจะออกตรวจพลลิงด้วยโดยอยู่ท้ายแถวเสนาลิง

2) การจัดแบบอินทรีย์พยุหบาตร หรือเสนะพยู่ห์ มีทั้งหมด 3 ครั้ง

ตารางที่ 5 กระบวนอินทรีพยุหบาตร หรือเสนพยู่ห์

ตำแหน่ง / ศึก	ศึกกุมภกรรณ ครั้งที่ 3	ศึกมังกรกัณฐ์	ศึกทศกัณฐ์ ครั้งที่ 1
หัวนก	นิลราช	หนุมาน	นิลราช
2ตา	นิลเอก,นิลขัน	นิลเอก,นิลขัน	นิลเอก,นิลขัน
ปาก	ปิงคลา	นิลราช	ปิงคลา
ลิ้น	-	มหัทวิกัน	-
คอ	ชมพูพาน	นิลนนท์	ทวิพัท
หงอน	หนุมาน	-	มหัทวิกัน
ปีกขวา	องคต	ชมพูพาน	วาหุโรม
ปีกซ้าย	เกสรทมาลา	วาหุโรม	เกสรทมาลา
เท้าซ้าย	นิลปาสัน	ปิงคลา	ญาณรสคนธ์
เท้าขวา	นิลปานัน	มาลุน	พิมล
กาย	พระราม	พระราม	พระราม
หาง	นิลนนท์	องคต	สุรกานต์
เล็บ	จังเกียง*	เตียวเพรช	เตียวเพรช
ขน	พลทหาร	จังเกียง	พลทหาร

หมายเหตุ: สีชมพู หมายถึงพญาวานร,
สีเหลือง หมายถึง 18 มงกุฎ
สีเขียว หมายถึงเตียวเพชร

* จังเกียง หรือซังเกียน หมายถึง ทหารลิงมีลักษณะคล้ายเขนลิง จะมีผ้าที่มีลวดลายคาดศีรษะมียศต่ำกว่าเสนาลิง และเตียวเพรชในอดีตจะออกตรวจพลลิงด้วยโดยอยู่ท้ายแถวเขนลิง

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

3) การจัดแบบกากะพยุหบาตร หรือ กากพยู่ห์ มีทั้งหมด 1 ครั้ง

ตารางที่ 6 กระบวนกากะพยุหบาตร หรือกากพยู่ห์

ตำแหน่ง	ศึกทศกัณฐ์ ครั้งที่ 4
หัวนก	พระลักษมณ์
2ตา	นิลปานัน,สัตพลี
ปาก	ปิงคลา
ลิ้น	-
คอ	นิลขัน
หงอน	-
ปีกขวา	หนุมาน
ปีกซ้าย	ชมพูพาน
เท้าซ้าย	โคมุท
เท้าขวา	นิลนนท์
กาย	พระราม
หาง	นิลเอก
เล็บ	จังเกียง
ขน	พลทหาร

หมายเหตุ:
- สีชมพู หมายถึงพญาวานร,
- สีเหลือง หมายถึง 18 มงกุฎ
- สีเขียว หมายถึงเตียวเพชร

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4) การจัดแบบสุบรรณพยุหบาตร หรือครุฑพยุห์ มีทั้งหมด 1 ครั้ง

ตารางที่ 7 กระบวนสุบรรณพยุหบาตรหรือครุฑพยุห์

ตำแหน่ง / ศึก	ศึกทศกัณฐ์ ครั้งที่ 7 (ทศกัณฐ์ล้ม)
หัวนก	นิลราช
2ตา	เกยูร,มายูร
ปาก	ปิงคลา
ลิ้น	-
คอ	นิลขัน
หงอน	-
ปีกขวา	นิลนนท์
ปีกซ้าย	ทวิพัท
เท้าซ้าย	สุรเสน
เท้าขวา	สุรกานต์
กาย	พระราม, พระลักษมณ์
หาง	มหัทวิกัน
เล็บ	เตียวเพชร
ขน	จังเกียง,พล

หมายเหตุ:
- สีชมพู หมายถึงพญาวานร,
- สีเหลือง หมายถึง 18 มงกุฎ
- สีเขียว หมายถึงเตียวเพชร

เมื่อผู้วิจัยทราบรูปแบบการจัดกระบวนทัพในบทพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ ฉบับรัชกาลที่ 1 แล้ว ในหัวข้อต่อไปผู้วิจัยจะได้ศึกษาถึงขั้นตอนในการจัดกองทัพในบทพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ ฉบับรัชกาลที่ 1 ต่อไป

2.3.2. ขั้นตอนในการจัดกระบวนทัพตามบทพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์

ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยศึกษาเฉพาะขั้นตอนในการจัดกระบวนทัพฝ่ายพลับพลามีทั้งหมด ขั้นตอน 5 ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 พระรามว่าราชการ

เมื่อพระรามตื่นขึ้นและทำธุระเช้าแล้ว ทรงออกมานั่งว่าราชการอยู่หน้าพลับพลา และได้ยินเสียงกองทัพฝ่ายลงกายกมา พระรามจึงถามพิเภก ว่าวันนี้ใครเป็นผู้ยกทัพมา หลังจากนั้น พิเภก ซึ่งเป็นโหรของกองทัพ จึงทำนาย แล้วทูลให้พระรามทราบว่าใครยกมารวมถึงแนะนำ แม่ทัพที่ควรจะออกไปรบ และบอกกลศึกต่างๆ ของศัตรู ทำให้พระราม สามารถตัดสินใจในการศึกได้อย่างรอบคอบ ดังตัวอย่างจากวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ ตอน ศึกแสงอาทิตย์ดังนี้[20]

“เมื่อนั้น พระหริวงศ์ทรงศร
ไสยาสน์เหนืออาสน์อลงกรณ์ ในที่บรรจถรณ์อันโอฬาร
ดาวเดือนเลื่อนลับโพยมหน สุริยนจวนแจ้งแสงฉาน
พระพายชายพัดรำเพยพาน สุมามาลย์ส่งกลิ่นรวยมา
สกุณีเร่าร้องถวายเสียง สำเนียงเพรียกเพราะสนั่นป่า
เสนาะดั่งสังคีตเสภา ผ่านฟ้าสำราญพระทัยนักฯ

ฯ 6 คำ ฯ

จึ่งเสด็จเข้าที่โสรจสรง ทรงเครื่องคู่องค์พญาจักร
จับพระแสงพรหมาสตร์ปราบยักษ์ แล้วผินพักตร์ออกหน้าพลับพลาชัย ฯ

ฯ 2 คำ ฯ

พร้อมทหารทั้งสองนคร เสนาวานรน้อยใหญ่
พอได้ยินสำเนียงเกรียงไกร หวั่นไหวเลื่อนลั่นปถพี
จึ่งมีพระราชบรรหาร ถามโหราจารย์ยักษี
อันทัพซึ่งยกมานี้ จะเป็นอสุรีในลงกา
หรือว่าสุริย์วงศ์พงศ์มิตร ที่สนิทของท้าวยักษา
ยกมาแต่ต่างพารา หรือว่าเป็นตัวทศกัณฐ์ ฯ

ฯ 6 คำ ฯ

บัดนั้น พิเภกโหราคนขยัน
ได้ฟังพระองค์ทรงสุบรรณ บังคมคัลแล้วจับยามไป ฯ

---

[20] กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 เล่ม 3, (กรุงเทพ: ศิลปาบรรณาคาร, 2540), หน้า 85 – 90.

ขั้นตอนที่ 2 วางแผน

เมื่อพระรามทราบเหตุการณ์ศึกจากพิเภกแล้ว จึงวางแผนการศึกแล้วมอบหมายให้ผู้หนึ่งผู้ใดเป็นแม่ทัพ หรืออาจนำทัพด้วยพระองค์เองแล้วจึงสั่งสุครีพให้ออกไปจัดทัพ ดังตัวอย่างจากวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ ตอน ศึกแสงอาทิตย์ เมื่อพระรามทราบจากพิเภกแล้วว่าผู้ยกทัพมาคือแสงอาทิตย์ เป็นบุตรของพญาขรน้องมักรกัณฐ์ และเป็นหลานของทศกัณฐ์ มีแว่นแก้ววิเศษเป็นอาวุธฝากไว้กับพระพรหม เมื่อต้องการใช้จึงให้พิจิตรไพรีพี่เลี้ยงขึ้นไปขอจากพระพรหม เมื่อพระรามทราบแล้วจึงวางแผนให้องคตปลอมเป็นพิจิตรไพรีไปลวงเอาแว่นจากพระพรหมมาทำลายเสีย แล้วพระรามตัดสินใจออกรบเองจึงสั่งสุครีพให้ไปจัดทัพ ดังนี้

“ทั้งทศกาลแลตรีเนตร *ก็แจ้งเหตุหาคลาดเคลื่อนไม่*
จึ่งกราบทูลพระตรีภูวไนย *อันทัพชัยที่ยกออกมา*
คือแสงอาทิตย์ฤทธิรอน *เป็นบุตรพญาขรยักษา*
น้องมังกรกัณฐ์อสุรา *หลานเจ้าลงกาพญามาร*
มันมีแว่นแก้วเป็นอาวุธ *ฤทธิรุทรยิ่งแสงพระสุริย์ฉาน*
ส่องใครก็ม้วยบรรลัยลาญ *พรหมเมศประทานอสุรี*
แต่เพื่อนไม่เอาลงมา *ฝากท้าวธาดาเรืองศรี*
แม้นการรณรงค์สงครามมี *จึ่งให้พี่เลี้ยงผู้ร่วมใจ*
ชื่อจิตรไพรีขุนยักษ์ *แหลมหลักปัญญาอัชฌาสัย*
ขึ้นไปเอาแว่นเมื่อใด *พรหมนั้นก็ให้ลงมา*
พระองค์จงใช้องคต *โอรสพาลีแกล้วกล้า*
นิมิตให้เหมือนอสุรา *ไปลวงท้าวธาดาธิบดี*
เอาแว่นลงมาให้ได้ *จึ่งค่อยชิงชัยด้วยยักษี*
ตัวมันก็จะม้วยชีวี *ด้วยฤทธิองค์พระทรงธรรม์ ฯ*

ฯ 14 คำ ฯ

เมื่อนั้น *พระกฤษณรักษ์รังสรรค์*
ได้ฟังพิเภกกุมภัณฑ์ *จึ่งมีบรรหารตรัสไป*
ดูก่อนนัดดามัฆวาน *ตัวท่านผู้มีอัชฌาสัย*
จงจำแลงกายด้วยฤทธิไกร *ให้เหมือนจิตรไพรี*
ขึ้นไปลวงองค์พรหมเมศ *เอาแว่นวิเศษของยักษี*
ว่าแล้วมีราชวาที *สั่งพิเภกอสุรีโหรา*
ท่านจงนิมิตบิดเบือน *ให้เหมือนพี่เลี้ยงยักษา*
องคตผู้มีศักดา *จะได้เห็นกายากุมภัณฑ์ ฯ*

ฯ 8 คำ ฯ

บัดนั้น *พิเภกสุริย์วงศ์รังสรรค์*
รับสั่งพระองค์ทรงสุบรรณ *นิมิตกายนั้นด้วยฤทธี ฯ*

ฯ 2 คำ ฯ ตระ

บัดนั้น *หลานท้าวหัสนัยน์เรืองศรี*
พินิจพิศทั่วอินทรีย์ *ขุนกระบี่จำได้ทั้งกายา*
เสร็จแล้วยอกรอภิวาทน์ *พระสยมภูวนาถนาถา*
ผูกจิตสำรวมนัยนา *วานรก็ร่ายพระเวทไป ฯ*

ฯ 4 คำ ฯ ตระ

กลับเป็นพี่เลี้ยงแสงอาทิตย์ *จะเพี้ยนผิดสักสิ่งก็หาไม่*
บังคมลาพระตรีภูวไนย *แกว่งตะบองเหาะไปด้วยฤทธี ฯ*

ฯ 2 คำ ฯ เชิด

ครั้นถึงบรมพรหมเมศ *ยอกรเหนือเกศเกศี*
ทูลท้าวธาดาธิบดี *บัดนี้เกิดศึกในลงกา*
แสงอาทิตย์ใช้ข้าขึ้นมาฝ่า *พระปิ่นเกล้าสามภพนาถา*
ขอเอาแว่นแก้วอันศักดา *ลงไปเข่นฆ่าปัจจามิตร*
ให้สิ้นมนุษย์กับวานร *ตามพรพระองค์ประกาศิต*
อสุรีจะได้รอดชีวิต *ทรงฤทธิ์จงโปรดปราณี ฯ*

ฯ 6 คำ ฯ

เมื่อนั้น *องค์ท้าวธาดาเรืองศรี*
ไม่แจ้งกลบุตรพาลี *คิดว่าอสุรีใช้มา*
จึ่งหยิบแว่นแก้วสุรกานต์ *อันชัชวาลร้อนแรงแสงกล้า*
จากพานทิพย์รัตน์อลงการ์ *เอามาส่งให้ทันใด ฯ*

ฯ 4 คำ ฯ

บัดนั้น *องคตผู้มีอัชฌาสัย*
รับเอาแว่นแก้วแววไว *บังคมไหว้แล้วเหาะกลับมา ฯ*

ฯ 2 คำ ฯ เชิด

ครั้นใกล้มรกตคีรี *ก็เลื่อนลงจากที่เวหา*
เคลื่อนคลายพระเวทอันศักดา *กายาก็กลายเป็นวานร ฯ*

ฯ 2 คำ ฯ ตระ

ขุนกระบี่จึ่งตรงเข้าไปเฝ้า *พระปิ่นเกล้าสุริย์วงศ์ทรงศร*
ถวายแว่นแก้วฤทธิรอน *ต่อกรสมเด็จพระจักรี ฯ*

ฯ 2 คำ ฯ

เมื่อนั้น *พระอวตารผู้ชาญชัยศรี*
รับเอาแว่นแก้วมณี *มีความยินดีเป็นพ้นนัก*
ยอกรลูบหลังแล้วบรรหาร *ท่านผู้มีปรีชาญแหลมหลัก*
ควรเป็นวงศาสุรารักษ์ *สมยศสมศักดิ์พานร*
ตรัสแล้วจึ่งมีบัญชา *สั่งพญาสุครีพชาญสมร*
เร่งจัดโยธาพลากร *จะไปราญรอนไพรี ฯ”*

ขั้นตอนที่ 3 จัดทัพตรวจพล

เมื่อสุครีพได้รับคำสั่งจากพระรามให้ไปจัดทัพ สุครีพจะออกมาสั่งเกณฑ์พล โดยมอบหมายให้ พญาวานร หรือสิบแปดมงกุฎ ทำหน้าที่ เกณฑ์ทหารในส่วนที่เกี่ยวข้องต่อไปดังตัวอย่างจากวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ ตอน ศึกแสงอาทิตย์ สุครีพรับคำสั่งพระรามออกมาจัดทัพ เป็นกระบวนทัพแบบปกติแล้วรอพระราม พระลักษมณ์เสด็จ ดังนี้

“บัดนั้น *ลูกพระสุริยาเรืองศรี*
รับสั่งสมเด็จพระจักรี *ถวายอัญชุลีแล้วออกมาฯ*
ฯ 2 คำ ฯ ประถม
เกณฑ์หมู่โยธาวานรินทร์ *ตั้งให้หลานอินทร์เป็นทัพหน้า*
คุมพลห้าสมุทรคณนา *ศักดาเดินได้ในอัมพร*
เกียกกายคำแหงหนุมาน *สิบสมุทรทวยหาญชาญสมร*
เลือกล้วนกระบี่ฤทธิรอน *เดินหลังสาครได้ดั่งดิน*
ทัพหลวงโยธาสิบห้าสมุทร *ล้วนมีฤทธิรุทรด้วยกันสิ้น*
อาจช้อนพสุธาศิขริน *ปล้นเอาเมืองอินทร์ได้ดั่งใจ*
ยกกระบัตรสิบสมุทรโยธี *ศรีชมพูพานเป็นนายใหญ่*
พลลิงล้วนมีฤทธิไกร *ดำดินไปได้ถึงบาดาล*
กองหลังตั้งให้นิลนนท์ *คุมพลห้าสมุทรทวยหาญ*
ล้วนมีกำลังชัยชาญ *เดินรอบจักรวาลไม่พริบตา*
กรกุมสาตราอาวุธ *ฤทธิรุทรเรี่ยวแรงแข็งกล้า*
พร้อมพรั่งคั่งคึกเป็นโกลา *คอยท่าเสด็จพระสี่กร ฯ”*

ขั้นตอนที่ 4 ยกทัพ

เมื่อกระบวนทัพจัดเรียบร้อยแล้วแม่ทัพ พระราม พระลักษมณ์ จะลงสรง หรืออาบน้ำแต่งตัว แล้วจึงเสด็จเข้ากระบวนทัพชมความงามของกองทัพ และเคลื่อนทัพไปยังสนามรบต่อไป ดังตัวอย่าง จากวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ ตอน ศึกแสงอาทิตย์ ดังนี้

"เมื่อนั้น พระรามสุริย์วงศ์ทรงศร
จึ่งชวนพระลักษมณ์ฤทธิรอน บทจรมาสรงสาริน ฯ

ฯ 2 คำ ฯ เสมอ

สองกษัตริย์สนานกายา สุคนธาหอมฟุ้งจรุงกลิ่น
สนับเพลารายพลอยโกมิน เชิงงอนเครือกินรีรำ
พระเชษฐาทรงผ้าโกสิต พื้นตองวลิตเขียวขำ
พระอนุชาผ้าทิพย์พื้นดำ เชิงยกลายซ้ำเครือวัลย์
ต่างทรงชายไหวไหวระยับ ชายแครงแก้วประดับดวงกุดั่น
ฉลององค์ทรงประพาสต่างกัน ทัพทรวงพื้นพรรณเพชรพราย
ตาบทิศสร้อยสนสังวาลแก้ว เฟื่องห้อยพลอยแววจำรัสฉาย
ทองกรรูปวาสุกรีกราย พาหุรัดจำหลักลายอลงการ
ทรงมหาธำมรงค์มงกุฎเก็จ กุณฑลเพชรจอนแก้วมุกดาหาร
ทรงศรฤทธิไกรชัยชาญ มาขึ้นรถสุรกานต์พรรณราย ฯ

ฯ 10 คำ ฯ บาทสกุณี

รถเอยรถทรง เทเวศจำนงนำถวาย
ดุมวงล้วนแล้วด้วยแก้วลาย บัลลังก์เก็จเพชรพรายสลับพลอย
ประดับรูปเทวัญชั้นครุฑ กรยุดนาคหยัดสะบัดห้อย
งามระหงทรงลำวิมานลอย กระหนกช้อยช่อตั้งอลังการ
เทียมด้วยเทพพาชีเผ่นผยอง ถวายชัยเริงร้องลำพอลหาญ
มาตุลีขี่ขับดั่งลมพาน ธงฉานธงชัยนำพล
ประดับเครื่องอภิรุมชุมสาย พรายพรายพยับโพยมหน
ปี่กลองฆ้องขานอึงอล ดนตรีแตรสังข์ประสานกัน
โยธาวานรโห่ร้อง กึกก้องสะเทือนเลื่อนลั่น
ผงคลีมืดคลุ้มชอุ่มควัน ขับพวกพลขันธ์รีบไป ฯ"

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สรุปบทที่ 2

การศึกษาค้นคว้าในบทที่ 2 เรื่องการจัดทัพตรวจพลนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาเกี่ยวกับความหมาย ความสำคัญของการตรวจพลในการแสดงโขน และความเป็นมาของการตรวจพลในการแสดงโขน โดยผู้วิจัยได้ย้อนกลับไปดูที่มาของการจัดทัพตรวจพลในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ ฉบับรัชกาลที่ 1 ซึ่งเป็นต้นฉบับที่สมบูรณ์ที่สุด และย้อนกลับไปดูการจัดทัพตรวจพลในการรบจริงจากตำราพิชัยสงคราม ซึ่งน่าจะเป็นต้นแบบในการจัดการแสดงโขน จากการศึกษาพบว่า

การตรวจพลมีความหมายและความสำคัญตามรูปศัพท์ หมายถึง การตรวจดูความเรียบร้อย พร้อมเพรียงของทหาร โดยทหารที่มียศสูงรับความเคารพจากทหารที่มียศต่ำกว่า โดยการเคลื่อนผ่านแถวทหาร และการตรวจพลในการแสดงโขน เป็นศิลปะการรำเดี่ยวของตัวแสดงระดับผู้นำ หรือ หัวหน้าผู้ควบคุมกำลังพลโดยใช้ท่าเต้น ท่ารำชั้นสูง การรำเน้นความเข้มแข็ง สง่างาม และแสดงถึงความสามารถของผู้รำ เป็นการอวดฝีมือ ตลอดจนกระบวนท่าพลิกแพลงต่างๆ อันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของผู้รำ การแต่งกายและการใช้อาวุธที่หลากหลายตามยศศักดิ์ที่ลดหลั่นกันไป

การจัดกระบวนพยุหยาตราทัพตามตำราพิชัยสงครามมีรูปแบบทั้งหมด 22 รูป แต่มีรูปแบบที่ใช้สำหรับการเดินทัพ โจมทัพและเข้าโจมตีข้าศึก 7 รูปแบบได้แก่ 1. การจัดแบบครุฑพยู่ห์ 2. การจัดแบบกรศพยู่ห์ 3. การจัดแบบเสนพยู่ห์ 4. การจัดแบบมังกรพยู่ห์ 5. การจัดแบบกากพยู่ห์ 6. การจัดแบบกากขิงพยู่ห์ และ 7. การจัดแบบปกติ การจัดทัพทั้ง 7 รูปแบบนี้มีขั้นตอนในการจัด 4 ขั้นตอน เริ่มจากขั้นตอนที่ 1. พระบรมราชโองการ สั่งให้จัดแต่งพยู่ห์โยธาแก่กระทรวงวัง ขั้นตอนที่ 2. ออกหมายรับสั่ง ไปยังกระทรวงมหาดไทยและกลาโหม ขั้นตอนที่ 3. ตัดหมาย ทั้งสองกระทรวง แยกรายการตามหน้าที่กรมต่างๆ ขั้นตอนที่ 4. เกณฑ์ทัพ โดยนายเวรทั้ง 2 กระทรวง สั่งเกณฑ์ตามหน้าที่

การจัดกระบวนทัพในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ ฉบับรัชกาลที่ 1 มีทั้งหมด 60 ศึก แบ่งออกได้ 3 ขนาดตามแม่ทัพ และการจัดกระบวนทัพ ได้แก่ศึกขนาดใหญ่ มี 29 ศึก ศึกขนาดกลาง มี 12 ศึก และศึกขนาดเล็ก 19 ศึก ในการทำศึกของฝ่ายพลับพลาในศึกแรก หรือศึกทศกัณฐ์ มีรูปแบบการจัดกระบวนทัพ 4 รูปแบบได้แก่ 1.จัดแบบปกติ 12 ครั้ง 2.จัดแบบอินทรีพยุหบาตร 3 ครั้ง 3.จัดแบบบกากะพยุหบาตร 1 ครั้ง และ4.จัดแบบสุพรรณพยุหบาตร 1 ครั้ง ในการจัดกองทัพทั้ง 4 รูปแบบมีขั้นตอนในการจัด 5 ขั้นตอน เริ่มจากขั้นตอนที่ 1 พระรามว่าราชการ ขั้นตอนที่ 2 วางแผน ขั้นตอนที่ 3 จัดทัพตรวจพล ขั้นตอนที่ 4 ยกทัพ

จากการศึกษาค้นคว้าข้อมูลการจัดทัพตามตำราพิชัยสงคราม และ ในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ สรุปได้ว่า รูปแบบการจัดกระบวนทัพ ในวรรณคดี มีรูปแบบตรงกับที่กล่าวถึงในตำราพิชัยสงคราม 4 รูปแบบ และขั้นตอนในการจัดทัพมีความใกล้เคียงกันคือเริ่มจากพระมหากษัตริย์เป็นผู้สั่งตัวแทนพระองค์ไปเกณฑ์ทัพ ตรงกับการที่พระรามสั่งให้สุครีพเป็นตัวแทนไปจัดทัพ และเมื่อตัวแทนได้รับหมายรับสั่งไปส่งกระทรวงมหาดไทย และกลาโหมแล้วจะตัดหมายส่งต่อไปยังนายเวรส่วนต่างๆ ตรงกับการที่สุครีพออกจัดทัพโดยสั่งให้พญาวานร และเสนาวานรไปเกณฑ์ไพร่พล

การศึกษาวิจัยในบทนี้ ทำให้ผู้วิจัยพบว่า การแสดงโขน ตอน ตรวจพลยกรบ เป็นการนำองค์ความรู้จาก การรบจริงในตำราพิชัยสงคราม และในบทพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ ฉบับรัชกาลที่ 1 มาประยุกต์ใช้ทำให้เห็นถึงศักยภาพของนาฏยศิลป์ โขน ว่าสามารถอนุรักษ์ภูมิปัญญาการรบในอดีต ของไทย ได้อย่างเหนียวแน่น ซึ่งจากข้อมูลในบทนี้ผู้วิจัยจะได้นำไปใช้วิเคราะห์ในต่อไป ซึ่งผู้วิจัยจะได้ศึกษาถึงการจัดกระบวนทัพ ขั้นตอนการจัดกระบวนทัพและองค์ประกอบที่ใช้จัดกระบวนทัพในการแสดงโขน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 3

การจัดกระบวนทัพตรวจพล และการศึกษาท่ารำตรวจพลของพญาวานรในการแสดงโขน

ในบทนี้ผู้วิจัยต้องการศึกษาถึง รูปแบบ ขั้นตอน และองค์ประกอบของการจัดกระบวนทัพในการแสดงโขน โดยผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลจากบทโขน โดยใช้ฐานข้อมูลในการแสดง ณ โรงละครแห่งชาติ ตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2477 ถึงปีพุทธศักราช 2547 และศึกษาจากการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านโขนลิง รวมทั้งเข้าชมการแสดง และฝึกปฏิบัติด้วยตนเอง โดยนำเสนอเป็นหัวข้อต่างๆ เพื่อให้เห็นภาพรวมในการจัดทัพตรวจพลของกองทัพลิง ดังนี้

3.1. การจัดทัพตรวจพลของกองทัพลิงในการแสดงโขน

3.1.1. รูปแบบที่ใช้ในการตรวจพลของกองทัพลิง

3.1.1.1. พระรามเป็นแม่ทัพ

3.1.1.2. พระลักษมณ์เป็นแม่ทัพ

3.1.1.3. สุครีพเป็นแม่ทัพ

3.1.2. ลำดับการแสดงโขนและขั้นตอนในการตรวจพลกองทัพลิง

3.1.2.1. ลำดับการแสดงโขนแบบเต็ม

3.1.2.2. ลำดับการแสดงโขนแบบตัด

3.1.2.3. ขันตอนในการตรวจพลกองทัพลิง

3.2. องค์ประกอบในการตรวจพลของกองทัพลิง

3.2.1. ตัวโขน

3.2.2. เครื่องแต่งกาย

3.2.3. อุปกรณ์ประกอบการแสดง

3.2.4. เพลงและดนตรีประกอบการแสดง

สรุปบทที่ 3

3.1. การจัดกระบวนทัพลิง ในการแสดงโขน

จากการค้นคว้าของผู้วิจัยเกี่ยวกับการแสดงโขนในโรงละครแห่งชาติของกรมศิลปากร ตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2477 ถึงปีพุทธศักราช 2547 เท่าที่พบหลักฐานการแสดง พบว่ามีการแสดงโขนในโรงละครแห่งชาติ ไม่น้อยกว่า 152 ครั้ง* จากหลักฐานดังกล่าวรวมกับการสัมภาษณ์

---

* ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในภาคผนวก ก

ผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านนาฏยศิลป์โขนลิง 4 ท่าน ได้แก่ อาจารย์จาตุรงค์ มนตรีศาสตร์ อาจารย์ประสิทธิ์ ปิ่นแก้ว ผู้ช่วยศาสตราจารย์สมชาย พูลพิพัฒน์ และอาจารย์นิวัติ สุขประเสริฐ ทำให้ทราบถึงรูปแบบและขั้นตอนในการจัดกระบวนทัพและตรวจพลลิง โดยมีรายละเอียดดังนี้

3.1.1. รูปแบบการจัดกระบวนทัพในการแสดงโขน

จากการศึกษาค้นคว้าผู้วิจัยพบว่าการจัดแสดงโขนในโรงละครแห่งชาติเป็นการจัดแบบโขนฉาก แต่ทุกครั้งที่เข้าสู่กระบวนการจัดทัพตรวจพล จะปิดม่านลงใช้พื้นที่เวทีหน้าม่านในการแสดงซึ่งมีลักษณะการแสดงเฉพาะตอนตรวจพลเป็นลักษณะการแสดงแบบโขนหน้าจอ

ภาพที่ 9 เวทีทีโขนหน้าจอ

ที่มา http://www.finearts.cmu.ac.th/cmu/jan46_pic04main.html

โขนหน้าจอเป็นการแสดงโขนแบบที่มีจออยู่ด้านหลัง พัฒนามาจากหนังใหญ่ เดิมการออกตัวโขนเป็นส่วนหนึ่งของการแสดงหนังใหญ่ที่เรียกว่า “หนังติดตัวโขน” ต่อมาคนดูนิยมโขนมากกว่าหนังใหญ่ ทำให้การแสดงโขนเข้ามาแทนที่หนังใหญ่ จึงเกิดเป็นการแสดงโขนหน้าจอขึ้น ในการแสดงโขนหน้าจอนั้น ด้านหลังของเวทีมีจอผ้าขาวซึ่งได้รูปแบบมาจากหนังใหญ่ ด้านข้างขวาของเวทีจะวาดเป็นภาพพลับพลาพระราม ด้านซ้ายของเวทีวาดเป็นภาพท้องพระโรงกรุงลงกา ส่วนลักษณะเวทีหน้าหรือเวทีล่าง ของโรงละครแห่งชาตินั้น กว้าง 20 เมตร ลึก 10.5 เมตร มีม่านแดงเป็นฉากกั้นระหว่างเวทีบนและเวทีล่าง และมีประตูเข้าออก 2 ข้าง ดังภาพ

ภาพที่ 10 เวทีหน้า โรงละครแห่งชาติ กรมศิลปากร
ที่มา จากเว็ปไซต์ของกรมศิลปากร www.finearts.go.th

และจากการสัมภาษณ์อาจารย์จาตุรงค์ มนตรีศาสตร์ อาจารย์ประสิทธิ์ ปิ่นแก้ว ผู้เชี่ยวชาญการสอนนาฏศิลป์ โขนลิงของกรมศิลปากร และอาจารย์สมชาย พูลพิพัฒน์ อดีตนาฏยศิลปินตัวสุครีพของกรมศิลปากร ได้กล่าวตรงกันถึงรูปแบบการจัดกระบวนทัพตรวจพลในการแสดงโขนหน้าจอและรูปแบบการจัดกระบวนทัพตรวจพลในโรงละครแห่งชาติ โดยสรุปเนื้อหาได้ว่ามีรูปแบบการแบ่งกองทัพออกเป็น 3 ชั้น คือ ชั้นที่ 1 เขนลิง ชั้นที่ 2 เสนาลิง และชั้นที่ 3 พระราม พระลักษมณ์ และพญาวานร ดังภาพที่ 11

ภาพที่ 11 ผังการจัดกระบวนทัพในการแสดงโขนหน้าจอ และในโรงละครแห่งชาติ

นอกจากนี้รูปแบบในการจัดกระบวนทัพของกองทัพลิงสามารถจัดได้ 3 ขนาด ขึ้นอยู่กับผู้ที่นำทัพและจำนวนผู้แสดงดังนี้

3.1.1.1. พระรามเป็นผู้นำทัพออกรบ

การตรวจพลที่มีพระรามเป็นผู้นำทัพออกรบนั้น เป็นการตรวจพลเต็มรูปแบบ มีตัวโขนครบทุกตัว ได้แก่ พระราม พระลักษมณ์ สุครีพ หนุมาน ชมพูพาน องคต นิลนนท์ เสนาลิง 10 - 18 ตัว เขนลิง 6 ตัวขึ้นไป คนธง 1 ตัว ลิงกางกลด 2 ตัว และม้าลากรถ 2 ตัว รวมแล้วใช้ตัวแสดงประมาณ 28 – 36 ตัว

3.1.1.2. พระลักษมณ์เป็นผู้นำทัพออกรบ

การตรวจพลที่มีพระลักษมณ์เป็นผู้นำทัพออกรบนั้น พระลักษมณ์จะได้รับอาญาสิทธิ์จากพระราม ให้เสมอว่าพระรามเป็นผู้ออกรบเอง แต่จะมีตัวแสดงน้อยกว่าแบบแรกดังนี้ พระลักษมณ์ สุครีพ หนุมาน ชมพูพาน (บางศึกไม่ได้ออกรบด้วย เช่น ศึกพรหมาสตร์) องคต นิลนนท์ (บางศึกไม่ได้ออกรบด้วย เช่น ศึกนาคบาศ) เสนาลิง 10 – 18 ตัว เขนลิงไม่ต่ำกว่า 6 ตัว คนธง 1 ตัว ลิงกางกลด 1 ตัว ม้า 2 ตัว รวมแล้วใช้ผู้แสดงประมาณ 24 – 32 ตัว

3.1.1.3. สุครีพเป็นผู้นำทัพออกรบ

การตรวจพลที่มีสุครีพนำทัพออกรบมีอยู่ตอนเดียวคือ ตอน สุครีพถอนต้นรัง เป็นรูปแบบการตรวจพลที่ใช้ผู้แสดงน้อยที่สุดได้แก่ สุครีพ นิลนนท์ เสนาลิง 10 – 18 ตัว เขนลิงไม่ต่ำกว่า 6 ตัว คนธงลิง 1 ตัว รวมแล้วใช้ผู้แสดงประมาณ 19 – 27 ตัว

จากข้อมูลข้าต้นแสดงให้เห็นว่ารูปแบบการจัดกระบวนทัพตรวจพลในการแสดงโขนนิยมใช้รูปแบบเดียวคือรูปแบบโขนหน้าจอ แต่มีขนาดแตกต่างกัน 3 ขนาด ขึ้นอยู่กับแม่ทัพ และจำนวนผู้แสดงในตอนนั้น

3.1.2. ลำดับการแสดงโขน และขั้นตอนการจัดทัพตรวจพลลิง ในการแสดงโขน

ในหัวข้อนี้ก่อนที่ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงขั้นตอนการจัดกระบวนทัพลิงในการแสดงโขน ผู้วิจัยจะขอกล่าวถึงลำดับในการแสดงโขนเพื่อให้เกิดความเข้าใจถึงภาพรวมในการแสดงเสียก่อน โดยจากการค้นคว้าบทโขนที่ใช้แสดงในโรงละครแห่งชาติ ตั้งแต่พุทธศักราช 2489 ถึง พุทธศักราช 2547 เท่าที่พบหลักฐานมีการแสดงไม่ต่ำว่า 152 ครั้ง * และมีลำดับในการแสดง 2 ลักษณะดังนี้

---

* ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ในภาคผนวก ก

3.1.2.1. ลำดับการแสดงโขนแบบเต็ม

ขั้นตอนนี้จะเริ่มจากทศกัณฐ์นั่งเมืองท้าวความศึก หรือเปิดฉากที่ฝ่ายทศกัณฐ์ก่อนจึงกล่าวถึงนั่งพลับพลา หรือฝ่ายพระราม มีทั้งหมด 11 ลำดับดังนี้

ลำดับที่ 1 ท้าวความศึก

ทศกัณฐ์ รำพึงรำพันถึงการศึก ในขั้นตอนนี้มักเป็นการท้าวความถึงศึกที่ผ่านมาและกำหนดแผนการศึกที่จะแสดง

ลำดับที่ 2 วางแผน

หลังจากท้าวความแล้วทศกัณฐ์จะกำหนดแผนการรบ ว่าจะออกรบด้วยตนเองหรือจะเชิญใครให้มาช่วยรบ

ลำดับที่ 3 จัดทัพตรวจพล

เมื่อวางแผนการรบแล้วก่อนจะยกทัพออกรบจะต้อง จัดทัพตรวจพลเสียก่อน ถ้าหากทศกัณฐ์ออกรบเองจะสั่งให้มโหธรเป็นผู้ออกไปจัดทัพตรวจพล

ลำดับที่ 4 พากย์รถ ยกทัพ

เมื่อทศกัณฐ์ หรือพญายักษ์ตนอื่นๆ ตรวจพลเสร็จแล้วจะขึ้นราชรถ ตีบทพากย์รถชมความงามของราชรถ หรือกองทัพ แล้วจึงยกทัพไปสนามรบ (เข้าโรง)

ลำดับที่ 5 สัญญาณศึก

พระรามออกนั่งพลับพลาว่าราชการได้ยินเสียงโห่ร้องจากข้าศึกจึงปรึกษาการศึกกับพิเภกว่าผู้ใดยกทัพมามีความสามารถอย่างไร

ลำดับที่ 6 แก้สถานการณ์

เมื่อพระรามทราบถึงแม่ทัพฝ่ายลงกาว่าเป็นใคร มีความสามารถอย่างไรแล้วพระรามจึงกำหนดแผนการรบ หรือวางอุบายตามสถานการณ์

ลำดับที่ 7 จัดทัพตรวจพล

เมื่อพระรามกำหนดแผนการรบ หรือแก้สถานการณ์ได้แล้ว จึงสั่งสุครีพให้จัดกองทัพ และตรวจดูความพร้อมก่อนยกทัพออกรบ

ลำดับที่ 8 พากย์รถ ยกทัพ

เมื่อกองทัพพร้อมแล้วพระราม และพระลักษมณ์ขึ้นราชรถ กองทัพทั้งหมดเต้นตามกระบวนท่าพากย์รถชมความงามความยิ่งใหญ่ของกระบวนทัพ แล้วจึงยกทัพเข้าโรงหรือเดินวนซ้ายรอบเวที

ลำดับที่ 9 เจรจาศึก

เมื่อกองทัพทั้งสองฝ่ายยกมาพร้อมกันแล้ว ตามธรรมเนียมจะต้องมีการเจรจาระหว่างแม่ทัพก่อนที่จะสู้รบกัน

ลำดับที่ 10 ปะทะทัพ

เมื่อเจรจากันแล้วไม่สามารถลงกันได้จึงต้องต่อสู้กันตามกระบวนการรบ

ลำดับที่ 11 เสร็จศึก

เมื่อต่อสู้กันจนรู้ผลแพ้ชนะแล้วฝ่ายชนะจะยกทัพกลับ หรือใกล้เวลาค่ำแล้วยังไม่รู้ผลแพ้ชนะทั้งสองฝ่ายจะหย่าทัพเพื่อกลับไปพักผ่อน ต่อวันรุ่งขึ้นจึงจะมารบกันใหม่เป็นอันจบ 1 ศึก

3.1.2.2. ลำดับการแสดงโขนแบบตัด

ขั้นตอนนี้จะเริ่มตั้งแต่พระรามออกว่าราชการแล้วได้ยินเสียงกองทัพฝ่ายทศกัณฐ์ยกมาจนกระทั่งรบเสร็จ มีทั้งหมด 7 ขั้นตอน ดังนี้

ลำดับที่ 1 สัญญาณศึก

พระรามออกนั่งพลับพลาว่าราชการได้ยินเสียงโห่ร้องจากข้าศึกจึงปรึกษาการศึกกับพิเภกว่าผู้ใดยกทัพมามีความสามารถอย่างไร

ลำดับที่ 2 วางแผน

เมื่อพระรามทราบถึงแม่ทัพฝ่ายลงกาว่าเป็นใคร มีความสามารถอย่างไรแล้วพระรามจึงกำหนดแผนการรบ หรือวางอุบายตามสถานการณ์

ลำดับที่ 3 จัดทัพตรวจพล

เมื่อพระรามกำหนดแผนการรบ หรือแก้สถานการณ์ได้แล้ว จึงสั่งสุครีพให้จัดกองทัพ และตรวจดูความพร้อมก่อนยกทัพออกรบ

ลำดับที่ 4 พากย์รถ ยกทัพ

เมื่อกองทัพพร้อมแล้วพระราม และพระลักษมณ์ขึ้นราชรถ กองทัพทั้งหมดเต้นตามกระบวนท่าพากย์รถชมความงามความยิ่งใหญ่ของกระบวนทัพ แล้วจึงยกทัพเข้าโรงหรือเดินวนซ้ายรอบเวที

ลำดับที่ 5 เจรจาศึก

เมื่อกองทัพทั้งสองฝ่ายยกมาพร้อมกันแล้ว ตามธรรมเนียมจะต้องมีการเจรจาระหว่างแม่ทัพก่อนที่จะสู้รบกัน

ลำดับที่ 6 ปะทะทัพ

เมื่อเจรจากันแล้วไม่สามารถลงกันได้จึงต้องต่อสู้กันตามกระบวนการรบ

ลำดับที่ 7 เสร็จศึก

เมื่อต่อสู้กันจนรู้ผลแพ้ชนะแล้วฝ่ายชนะจะยกทัพกลับ หรือใกล้เวลาค่ำแล้วยังไม่รู้ผลแพ้ชนะทั้งสองฝ่ายจะหย่าทัพเพื่อกลับไปพักผ่อน ต่อวันรุ่งขึ้นจึงจะมารบกันใหม่เป็นอันจบ 1 ศึก

อย่างไรก็ตามขั้นตอนที่ผู้วิจัยนำมาแสดงในวิทยานิพนธ์เล่มนี้เป็นขั้นตอนพื้นฐานในการแสดงโขน 1 ศึก แต่ในการแสดงโขนจริงๆ อาจตัดต่อ หรือสลับสับเปลี่ยนขั้นตอนต่างได้ตามความต้องการของผู้ประพันธ์บท หรือผู้จัดการแสดง เพื่อให้เหมาะสมกับข้อจำกัดของระยะเวลาในการแสดงโดยการจัดทัพตรวจพล เป็นขั้นตอนที่ปรับเปลี่ยนได้ง่ายที่สุด ซึ่งมีวิธีในการปรับเปลี่ยน 4 วิธี ดังนี้

1. ย่อให้สั่นลง โดยให้สุครีพออกเดี่ยว และพญาวานรตัวอื่นออกฉาก 1 เป็นคู่ หรือออกเป็นหมู่ ที่เรียกว่า “กราวรูด” หรือออกฉาก 2 พร้อมกันทั้งหมด 5 ตัว ก็ได้
2. เปลี่ยนการออกกราวของเสนาลิง เป็นออกวีระชัยลิงแทน
3. พญาวานรออกเพลงหน้าพาทย์รัวสามลาแทนการตรวจพล
4. ตัดทิ้ง โดยเปิดฉากเข้าปะทะทัพ หรือตัดออกเสมอข้ามสมุทรโดยไม่ต้องจัดทัพตรวจพล

3.1.2.3. ขั้นตอนในการจัดทัพตรวจพลลิง

เมื่อพระรามออกปรึกษาราชการและกำหนดแผนการรบแล้วจึงสั่งสุครีพแม่ทัพใหญ่ให้ไปจัดเตรียมกองทัพ การจัดเตรียมกองทัพในการแสดงนั้น สุครีพจะรำหน้าพาทย์เพลงปฐม* แสดงถึงการจัดทัพ จากนั้นจึงเข้าสู่กระบวนการตรวจพลโดยมีขั้นตอนทั้งหมด 6 ขั้นตอน ดังนี้

---

* ปัจจุบันเนื่องจากต้องการเวลาในการแสดงโขน จึงไม่นิยมให้สุครีพรำเพลงปฐม

ขั้นตอนที่ 1 คนธงออกกราว

การตรวจพลของกองทัพลิงจะเริ่มจากการโห่ 3 ลา ปี่พาทย์บรรเลงเพลงกราวนอก จากนั้นคนธงจึงออกกราว ในการออกของคนธงสามารถออกได้ 2 วิธี วิธีแรกคือคนธงออกเดียวก่อนโดยถือธงบังหน้าวิ่งออกมาจากประตูทางขวาของเวที เมื่อถึงประมาณกลางเวทีจึงวิ่งวนซ้าย 1 รอบ แล้วจึงโบกธงข้ามศีรษะ (เส้นหมายเลข 1) เต้นตามกระบวนท่าคนธง แล้วเต้นกรายธง** 3 ครั้ง ครั้งสุดท้าย กรายธงไปทางประตูทางขวาของเวที เพื่อเป็นสัญญานให้เขนลิงเต้นออกมา (เส้นหมายเลข 2) วิธีที่ 2 คือคนธงเต้นออกกราวมาพร้อมกับเขนลิง

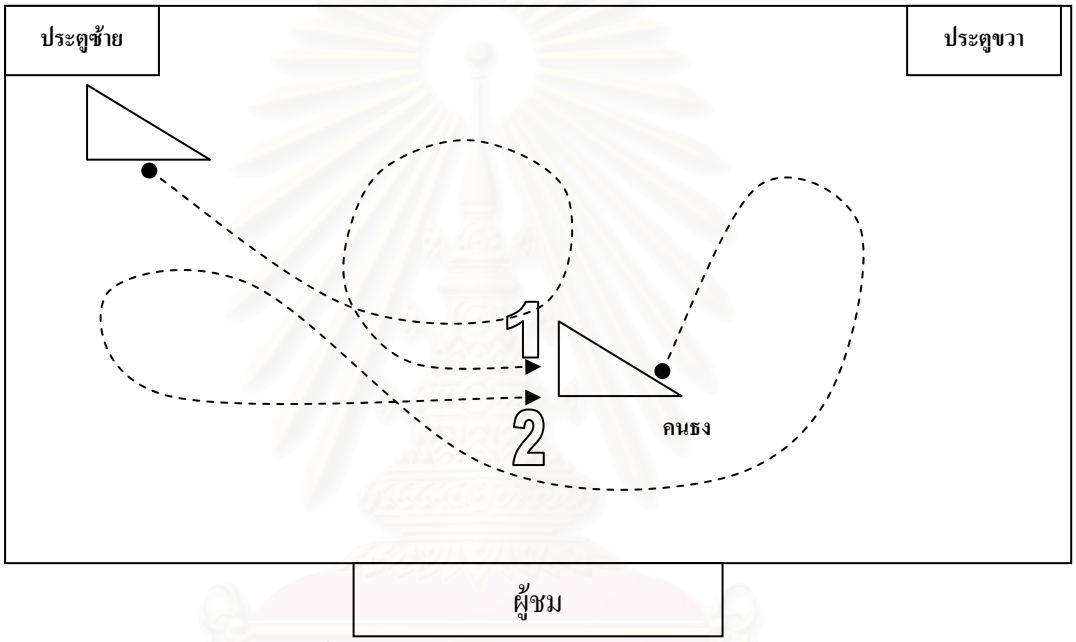

ภาพที่ 12 แสดงตำแหน่งการออกกราวของคนธง

ขั้นตอนที่ 2 เขนออกกราว

เขนลิงเปรียบเสมือนพลทหาร เต้นออกกราวตามหลังคนธง ถือเป็นกระบวนแรกในการตรวจพล เขนจะเต้นออกมาเป็นคู่ๆ 2 สาย ตามความยาวของเวที แต่เดิมเขนลิงเต้น 3 ท่า แต่ปัจจุบันนี้เพื่อให้รวดเร็วจึงมักจะออกเพียงท่าเดียว เมื่อเต้นครบจบกระบวนท่าแล้ว เขนลิงทั้งหมดจะนั่งคุกเข่าข้างหนึ่งแล้วยกขาข้างหนึ่งขึ้นตั้งฉากกับพื้น คนธงจะเคาะด้ามธงกับพื้นเป็นสัญญาณให้เขนลิงยกดาบขึ้น3 ครั้ง เพื่อทำความเคารพเสนาลิงซึ่งจะออกตรวจพลเป็นลำดับต่อไป แล้วจึงลงนั่งพับเพียบ

** เต้นกรายธง หมายถึง การเต้นโบกธงช้าๆ จากขวาไปซ้าย แล้วโบกสลับซ้ายไปขวา

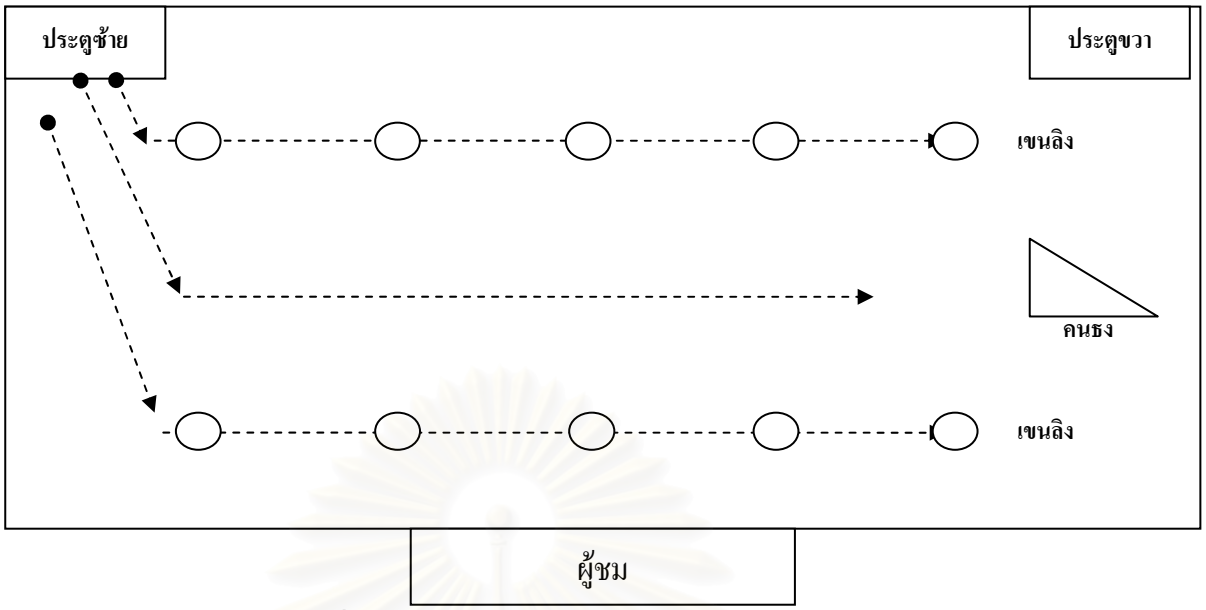

ภาพที่ 13 แสดงตำแหน่งการออกกราวของเขนลิง

ขั้นตอนที่ 3 เสนาลิงออกกราว

เสนาลิง หรือสิบแปดมงกุฎประมาณ10 ตัว ออกกราวเป็นลำดับที่3 ต่อจากคนธงและเขนลิง เสนาลิง จะเต้นออกมาเป็นคู่ๆ 2 สายเช่นเดียวกับเขนลิง แต่เดิมนั้นเสนาลิงจะเต้นออกกราวครบทั้ง 7 ท่า แต่ปัจจุบันเพื่อความรวดเร็วจึงมักจะออกเพียงท่าเดียว หรืออย่างมากไม่เกิน 3 ท่า เมื่อเต้นครบกระบวนท่าแล้วเสนาคู่แรกจะกระทืบเท้าเป็นสัญญานให้หยุดเต้นแล้วลงนั่งคุกเข่าไหว้ 3 ครั้ง เพื่อทำความเคารพพญาวานรซึ่งจะออกตรวจพลเป็นลำดับต่อไป แล้วจึงลงนั่งพับเพียบ

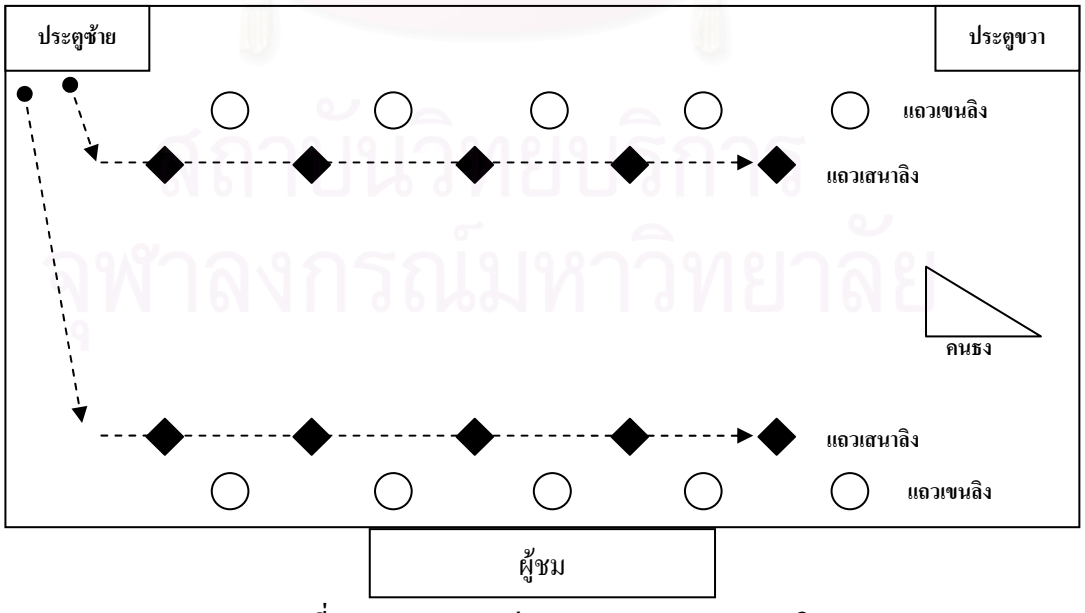

ภาพที่ 14 แสดงตำแหน่งการออกกราวของเสนาลิง

ขั้นตอนที่ 4 พญาวานรออกกราวฉาก 1

เริ่มจากสุครีพ หนุมาน ชมพูพาน องคต และนิลนนท์ ตามลำดับ หรืออาจจะออกที่ละคู่ก็ได้โดยให้หนุมานคู่กับองคต ชมพูพานคู่กับนิลนนท์ ยกเว้นสุครีพเท่านั้นที่จะต้องออกเดี่ยวเป็นตัวแรกเสมอ

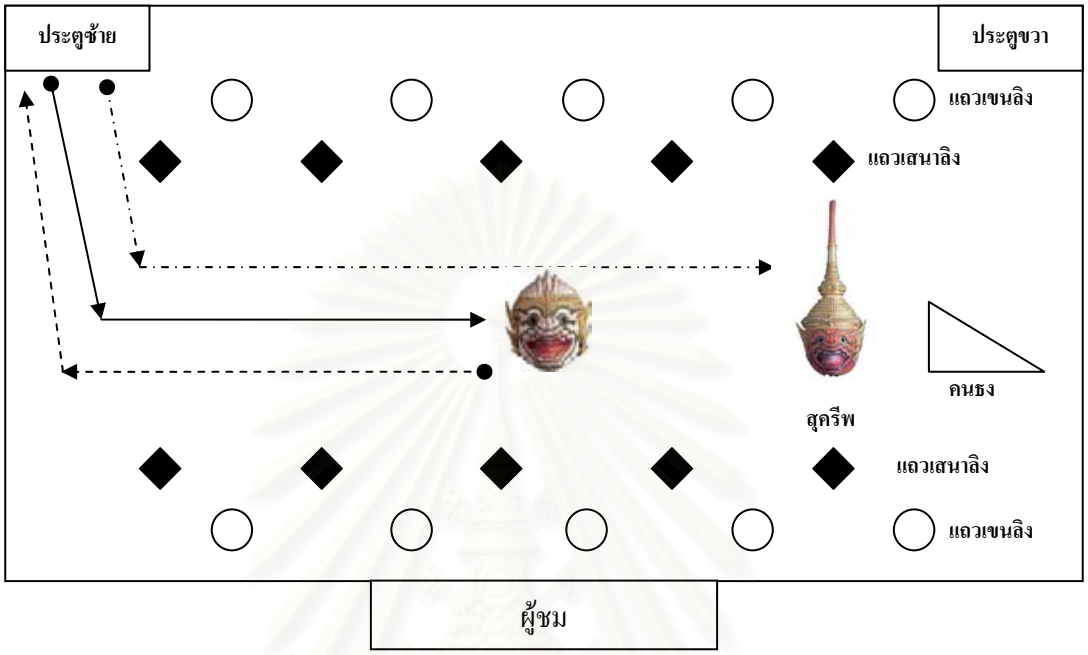

ภาพที่ 15 แสดงตำแหน่งการออกกราวของพญาวานรฉาก 1

ขั้นตอนที่ 5 พญาวานร (หนุมาน ชมพูพาน องคต และนิลนนท์) ออกฉาก 2

สุครีพเตรียมเต้นป๊ะเท่งป๊ะสวนสนาม พญาวานรทุกตัวหมอบรอรับเสด็จพระรามพระลักษมณ์ออกกราวตรวจพล

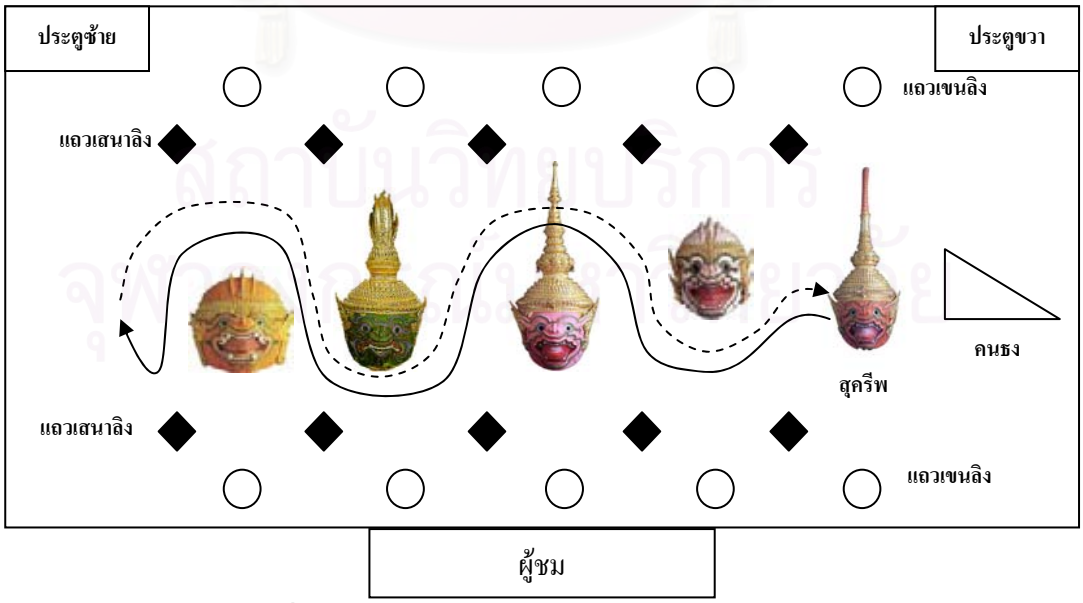

ภาพที่ 16 แสดงตำแหน่งการออกกราวของพญาวานรฉาก 2

ขั้นตอนที่ 6 พระราม พระลักษมณ์ออกกราวตรวจพล

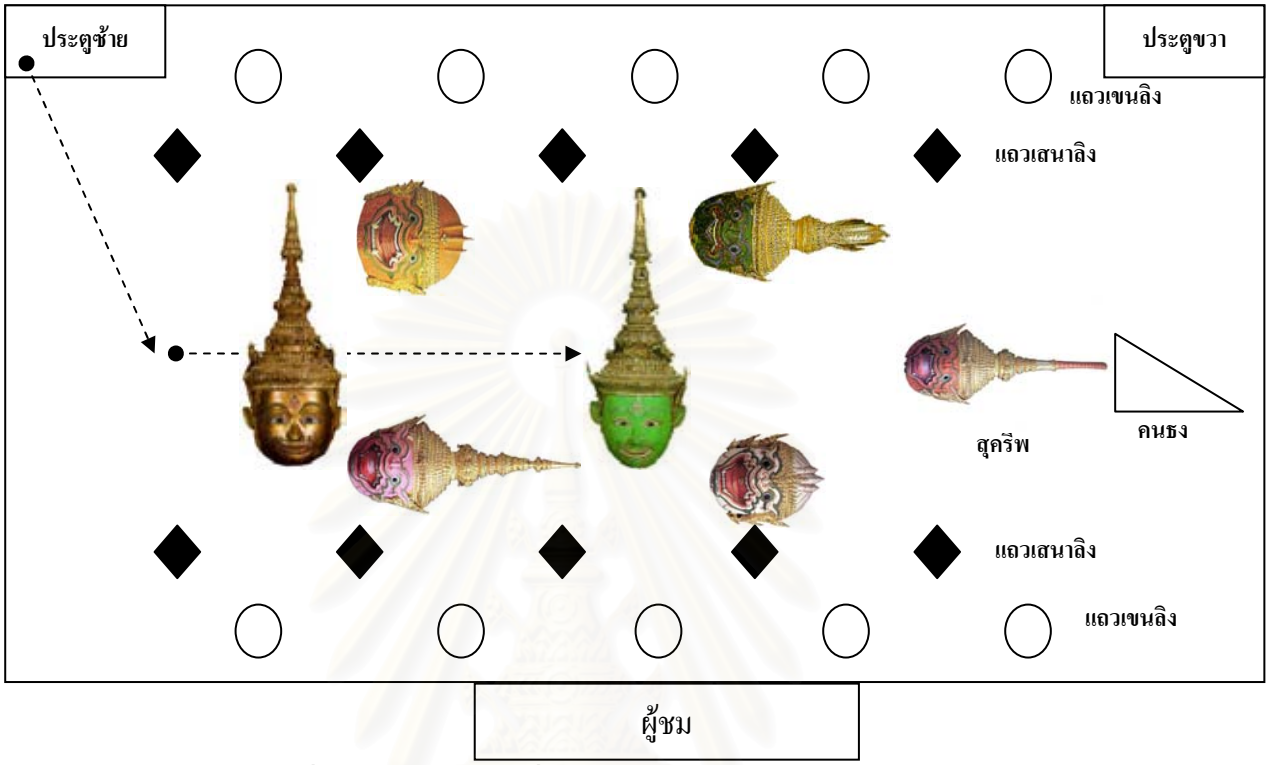

ภาพที่ 17 แสดงตำแหน่งที่พระราม พระลักษมณ์ออกกราวตรวจพล

3.2. องค์ประกอบในการตรวจพลของกองทัพลิงในการแสดงโขน

จากการศึกษาของผู้วิจัยพบว่าในการตรวจพลของกองทัพลิงมีทั้งหมด 4 องค์ประกอบ ได้แก่ ตัวโขน เครื่องแต่งกาย อุปกรณ์ประกอบการแสดง และเพลงประกอบการแสดง โดยแต่ละองค์ประกอบมีรายละเอียดดังนี้

3.2.1. ตัวโขน

การตรวจพลของพญาวานร ในการแสดงโขนมีตัวโขนแบ่งตามยศศักดิ์ในกองทัพได้ 4 ชั้น เริ่มจาก เขนลิง เสนาลิง พญาวานร และพระรามพระลักษมณ์ และมีบทบาทแตกต่างกันดังนี้

3.2.1.1. เขนลิง

เขนลิงหรือพลลิงเป็นทหารที่มียศต่ำสุดในกองทัพ เปรียบได้กับพลทหารราบหรือพลทหารเดินเท้า ในกระบวนการตรวจพล เขนลิงเป็นลิงกลุ่มแรกที่ออกกราวโดยมีคนธงเป็นผู้นำขบวนเขน

ลิง เขนลิงเต้นออกกราวไม่เกิน 3 ท่า ได้แก่ท่า 3 ท่า 4 และท่า 7 แต่ในการแสดงจริงมักออกกราวท่าเดียว นอกจากออกกราวแล้วในอดีตเขนลิงยังเข้ารบในตอนยกรบอีกด้วย[17] เขนลิงมีท่าเต้นไม่มากและไม่สลับซับซ้อนจึงมักจะใช้เด็ก หรือผู้ที่เรียนโขนชั้นต้นเป็นผู้แสดง

ภาพที่ 18 คนธงและเขนลิงออกกราวตรวจพล
ที่มา: ภาพถ่ายการแสดงโขนของมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
การแสดงโขน ตอนโมกขศักดิ์หอกสังหาร 11 กุมภาพันธ์ 2549

3.2.1.2.เสนาลิง

เสนาลิงหรือ สิบแปดมงกุฎ เป็นลิงที่มีชาติกำเนิดมาจากเทวดาที่อวตารลงมาช่วยพระนารายณ์ปราบยักษ์ เทวดาทั้งสิบแปดองค์ที่แบ่งภาคลงมาเกิดนั้นเป็นเทวดาที่มีฤทธิ์เดช และเป็นที่รู้จักกันทั่วไป บ้างเป็นเทวดาประจำวัน หรือเทวดาในหมู่ดาวนพเคราะห์ บ้างเป็นเทวดาในจตุโลกบาลประจำทิศทั้งสี่ เทวดาเหล่านี้เมื่อแบ่งภาคมาเกิดยังมีสิ่งหนึ่งที่ยังคงความเป็นเอกลักษณ์ของแต่ละองค์ไว้คือ สีกาย แม้เกิดใหม่เป็นวานรแต่ยังคงมีสีกายตามสีกายเดิมของเทวดาที่แบ่งภาคลงมาในพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ได้กล่าวถึงกำเนิดของ เสนาลิง หรือสิบแปดมงกุฎไว้ดังนี้[18]

---

[17] สัมภาษณ์อาจารย์ประสิทธิ์ ปิ่นแก้ว ผู้เชี่ยวชาญการสอนนาฏศิลป์โขนลิง กรมศิลปากร, 24 มิถุนายน 2546.

[18] กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 เล่ม 1, (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาคาร, 2540), หน้า 227.

"๏ เมื่อนั้น ฝูงเทพเทวาน้อยใหญ่
ต่างทูลอาสาพระภูวไนย จะขอไปเป็นพลพระอวตาร
มาล้างเหล่าอสุรพาลา ที่หยาบช้าเบียนโลกทุกสถาน
พระราหูฤทธิไกรชัยชาญ เป็นทหารชื่อนิลปานัน
พระพินายนั้นเป็นนิลเอก พระพิเนกนั้นเป็นนิลขัน
พระเกตุเป็นเสนีกุมิตัน พระอังคารเป็นสันตราวี
พระหิมาพานต์จะเป็นโกมุท พระสมุทรนิลราชกระบี่ศรี
พระเพลิงเป็นนิลนนทร์มนตรี พระเสารีเป็นนิลพานร
พระศุกร์เป็นนิลปาสัน พระหัสนั้นมาลุนทเกสร
พระพุธเป็นสุรเสนฤทธิรอน พระจันทรเป็นสัตพลี
วิรูฬหกวิรูปักษ์สองตระกูล เป็นเกยูรมายูรกระบี่ศรี
เทวัญวานรนอกนี้ บาญชีเจ็ดสิบเจ็ดสมุดตรา ฯ"

จากบทพระราชนิพนธ์ จะสังเกตได้ว่าเป็นบทที่บรรยายถึงเหล่าเทวดาที่อวตารลงมา เป็นวานร แต่มิได้บอกว่า เป็นรายชื่อของสิบแปดมงกุฎ และรายชื่อมีปรากฏอยู่ 15 รายชื่อเท่านั้น ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้ค้นคว้าเพิ่มเติมจากสมญาภิธาน รามเกียรติ์ และจากพระราชนิพนธ์บทละคร เรื่อง รามเกียรติ์ของรัชกาลที่ 1 และจากหนังสือหัวโขนสมบัติศิลป์แผ่นดินสยามจนครบทั้งสิบแปดมงกุฎดังนี้[19]

1) เกยูร หรือเกศราเกยูร อวตารของพระวิรุฬหก

เกยูร หรือเกศราเกยูร กายสีม่วงแก่ ปากอ้า หัวโล้น แบ่งภาคมาจากพระวิรุฬหกเจ้าแห่งกุมภัณฑ์ ท้าวโลกบาลประจำทิศใต้ เป็นเสนาวานรเมืองขีดขิน

[19] กลุ่มบริษัท ยูคอม จำกัด (มหาชน), หัวโขนสมบัติศิลป์แผ่นดินไทย, (กรุงเทพฯ: ม.ป.พ., 2543), หน้า 301 - 317.

ภาพที่ 19 เกยูร เสนาลิง

ที่มา ภาพถ่ายจากเสาะเบียงผนังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

มีโคลงประจำภาพว่า[20]

เกยูรนามเยี่ยงนี้ ในสกนธ์ นั้นฤา
สีม่วงแก่มัวมน เผือดคล้ำ
วิรุฬหกเวหน หากแบ่ง ภาคแฮ
ชูช่วยราเมศห้ำ หั่นเสี้ยนศึกอสูร

[20] เรื่องเดียวกัน, หน้า 301.

2) โกมุท หรือโคมุท อวตารของพระหิมพานต์

โกมุท หรือโคมุท กายสีบัวโรย ปากหุบ หัวโล้น แบ่งภาคมาจากพระหิมพานต์ เป็นเสนาวานรเมืองขีดขิน

ภาพที่ 20 โกมุท เสนาลิง

ที่มา ภาพถ่ายจากเสาระเบียงผนังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

มีโคลงประจำภาพว่า[21]

สมญาโกมุทผู้ พิสดาร
สีปทุมโรยปาน เปรียบได้
คือองค์พระหิมพาน ปันภาค
หวังรบราพณ์ฉลองใต้ บาทเบื้องอวตาร

[21] เรื่องเดียวกัน, หน้า 301.

3) ไชยามพวาน อวตารของพระอิศาณ

ไชยามพวานกายสีเทา หรือสีมอหมึกอ่อน ปากอ้า หัวโล้น แบ่งภาคมาจากพระอีศาณ หรือพระวิศาลเทวบุตร เป็นวานรสิบแปดมงกุฎ ฝ่ายเมืองขีดขิน ทำหน้าที่เป็นคนธงถือธงนำหน้ากองทัพของพระราม หรือกองทัพลิง เนื่องจากได้รับพรจากพระอิศวรว่า ถ้าพระนารายณ์อวตารลงมาปราบยักษ์ จะข้ามสมุทรไปกรุงลงกาให้ไชยามพวาร เป็นผู้ถือธงชัยนำกองทัพ นามของไชยามพวานจะข่มนามอสุราทั้งหลาย และได้ชัยชนะในที่สุด ซึ่งในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จฯพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรง พระราชนิพนธ์ไว้ว่า[22]

“…….. *……*
ข้านี้ได้พรเจ้าโลกา *ว่าถ้านารายณ์อวตาร*
จากเกษียรคงคามาปราบยุค *ให้โลกเป็นสุขเกษมศานต์*
จะข้ามไปลงกากรุงมาร *ให้เป็นทหารถือธงชัย*
นำหมู่พยุหโยธา *ข่มนามอสุราทั้งนั้นได้*
เป็นมหามงคลเลิศไกร *ปราบได้ทั่วธาตรี”*

ภาพที่ 21 ไชยามพวานถือธงออกกราว
ที่มา: ภาพถ่ายการแสดงโขนของมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
การแสดงโขน ตอนโมกขศักดิ์หอกสังหาร 11 กุมภาพันธ์ 2549

[22] กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 2, (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาคาร, 2540), หน้า 244.

ภาพที่ 22 ไชยามพวาน เสนาลิง

ที่มา ภาพถ่ายจากเสาระเบียงผนังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ไชยามพวานมีโคลงประจำภาพว่า[23]

คนธงนำทัพไท้ อวตาร

นามว่าไชยามพวาน ภาพนี้

สีเทาพระอีศาน เทวบุตร

จุติจากสวรรค์ลี้ แบ่งเพี้ยงภาคผัน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

[23] กลุ่มบริษัท ยูคอม จำกัด (มหาชน), "หัวโขนสมบัติศิลป์แผ่นดินไทย," (กรุงเทพฯ: ม.ป.พ., 2543), หน้า 303.

4) มาลุนทเกสร อวตารของพระพฤหัสบดี

มาลุนทเกสร กายสีเมฆ ปากหุบ หัวโล้น แบ่งภาคมาจากพระพฤหัสบดี เทวดานพเคราะห์ เป็นเสนาวานรเมืองขีดขิน

ภาพที่ 23 มาลุนทเกสร เสนาลิง

ที่มา ภาพถ่ายจากเสาระเบียงผนังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

มีโคลงประจำภาพว่า[24]

ทวยหาญพระกฤษณผู้ ชาญสมร
คือพฤหัสบดีจร จากฟ้า
มาลุนทเกสร นาม กบี่
สีเมฆเรืองฤทธิ์กล้า กลั่นแกล้วกลางณรงค์

[24] เรื่องเดียวกัน, หน้า 303.

5) วิมล หรือพิมลพานร หรือนิลพานร อวตารของพระเสาร์

วิมล หรือพิมลพานร กายสีดำหมึก ปากหุบ หัวโล้น แบ่งภาคมาจากพระเสาร์ เทวดานพเคราะห์ เป็นเสนาวานรเมืองขีดขิน

ภาพที่ 24 วิมล เสนาลิง

ที่มา ภาพถ่ายจากเสาระเบียงผนังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

มีโคลงประจำภาพว่า[25]

พานเรศรูปนี้ นามกร
ว่าวิมลวานร เนื่องอ้าง
สีดำแบ่งภาคจร จากพระ เสาร์แฮ
เนาวบุเรศเขตต์กว้าง ชื่อพร้องขีดขิน

[25] เรื่องเดียวกัน, หน้า 305.

6) ไวยบุตร อวตารของพระพิรุณ

ไวยบุตร กายสีมอคราม ปากอ้า หัวโล้น แบ่งภาคมาจากพระพิรุณ เป็นเสนาวานรเมืองขีดขิน

ภาพที่ 25 ไวยบุตร เสนาลิง

ที่มา ภาพถ่ายจากเสาระเบียงผนังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

มีโคลงประจำภาพว่า[26]

ไวยบุตรกบี่นี้ เพรงขาน นามเอย
พิรุณเทพอวยพรรษธาร ทั่วหล้า
จุติช่วยพิษณุราญ รอนราพณ์
สีเฉกเมฆมัวฟ้า มืดคลุ้มชะอุ่มฝน

[26] เรื่องเดียวกัน, หน้า 305.

7) สัตพลี หรือศตพล อวตารของพระจันทร์

สัตพลี กายสีขาวผ่อง ปากหุบ หัวโล้น แบ่งภาคมาจากพระจันทร์ เทวดานพเคราะห์ เป็นเสนาวานรเมืองขีดขิน

ภาพที่ 26 สัตพลี เสนาลิง

ที่มา ภาพถ่ายจากเสาระเบียงผนังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

มีโคลงประจำภาพว่า[27]

จันทร์จุติเป็นเพศพื้น พงศ์สวา
สีเศวตตำแหน่งอา- ลักษณ์ไท้
นามสัตพลีตรา ชอบผิด ทหารแฮ
สิบแปดมงกุฎไว้ ชื่อชี้ชูเฉลิม

[27] เรื่องเดียวกัน, หน้า 307.

8) สุรกานต์ อวตารของพระมหาชัย

สุรกานต์ กายสีเหลืองจำปา ปากอ้า หัวโล้น แบ่งภาคมาจากพระมหาชัย เป็นเสนาวานร เมืองขีดขิน

ภาพที่ 27 สุรกานต์ เสนาลิง

ที่มา ภาพถ่ายจากเสาระเบียงผนังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

มีโคลงประจำภาพว่า[28]

สีเหลืองวานเรศร้าย เริงแรง
สุรกานต์นางแสดง เดชห้าว
มหาชัยเอกองค์แปลง เปลี่ยนภาค
มาช่วยวาสุเทพท้าว ล่มล้างเหล่าอสูร

[28] เรื่องเดียวกัน, หน้า 307.

9) สุรเสน อวตารของพระพุธ

สุรเสน กายสีแสด หรือสีเขียว ปากอ้า หัวโล้น แบ่งภาคจากพระพุธ เทวดานพเคราะห์ เป็นเสนาวานรเมืองขีดขิน

ภาพที่ 28 สุรเสน เสนาลิง

ที่มา ภาพถ่ายจากเสาระเบียงผนังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

มีโคลงประจำภาพว่า[29]

วานนรเตียวเพชรนี้ นามสุ – รเสนแฮ
คือพระพุทธสุดดุ เดชล้ำ
อาจปราบอสูรลุ ฦๅฤทธิ์ เร็วเฮย
สีแดงสุดเก่งก้ำ เกือบแม้นหนุมาน

[29] เรื่องเดียวกัน, หน้า 306.

10) นิลขัน อวตารของพระพิเนตร

นิลขัน กายสีหงดินแก่ หรือสีอิฐแก่ ปากอ้า หัวโล้น แบ่งภาคจากพระพิฆเนศ เป็นเสนาวานรเมืองชมพู

ภาพที่ 29 นิลขัน เสนาลิง

ที่มา ภาพถ่ายจากเสาระเบียงผนังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

มีโคลงประจำภาพว่า[30]

พานรตนนี้นี่ นามนิล – ขันพ่อ
กายเลื่อมสีหงส์ดิน เดชแกล้ว
คือพระพิเนตรผิน ผันภาค มานา
เปรียบดุจขุนพลแก้ว เกิดด้วยบุณย์ราม

[30] เรื่องเดียวกัน, หน้า 309.

11) นิลปานัน อวตารของพระราหู

นิลปานัน กายสีสำริด ปากอ้า หัวโล้น แบ่งภาคมาจากพระราหู เทวดานพเคราะห์ เป็นเสนาวานรเมืองชมพู

ภาพที่ 30 นิลปานัน เสนาลิง

ที่มา ภาพถ่ายจากเสาระเบียงผนังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

มีโคลงประจำภาพว่า[31]

นิลปานันอยู่ด้าว ชมพู นครเฮย
พวกสิบแปดมงกุฎชู ชื่อไว้
คือองค์พระราหู มาจุ – ตินา
สีเล่ห์สัมฤทธิ์ได้ เลิศลำฤทธิรงค์

[31] เรื่องเดียวกัน, หน้า 311.

12) นิลปาสัน อวตารของพระศุกร์

นิลปาสัน กายสีเลื่อมเหลือง ปากอ้า หัวโล้น แบ่งภาคมาจากพระศุกร์ เทวดานพเคราะห์ เป็นเสนาวานรเมืองชมพู

ภาพที่ 31 นิลปาสัน เสนาลิง

ที่มา ภาพถ่ายจากเสาระเบียงผนังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

มีโคลงประจำภาพว่า[32]

พระศุกร์อุบัติขึ้น เป็นสวา
เหลืองเลื่อมวรรณโลมา คะมิ่นย้อม
มีนามแน่นิลปา - สันแหละ พ่อเฮย
แรงฤทธิ์เดชเก่งพร้อม แพร่ทั้งชมพู

[32] เรื่องเดียวกัน, หน้า 311.

13) นิลราช อวตารของพระสมุทร

นิลราช กายสีน้ำไหล ปากหุบ หัวโล้น แบ่งภาคมาจากพระสมุทร เป็นเสนาวานรเมืองชมพู

ภาพที่ 32 นิลราช เสนาลิง

ที่มา ภาพถ่ายจากเสาระเบียงผนังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

มีโคลงประจำภาพว่า[33]

พานรนิลราชกร้าว ฤทธิไกร
สีเช่นชลไหลใส สดแพร้ว
คือพระสมุทรไคล คลาศแบ่ง ภาคฤๅ
เป็นทหารหริแกล้ว เลิศกล้าราวี

[33] เรื่องเดียวกัน, หน้า 313.

14) นิลเอก อวตารของพระพินาย

นิลเอก กายสีทองแดงแก่ ปากหุบ หัวโล้น แบ่งภาคจากพระพินาย เป็นเสนาวานรเมืองชมพู

ภาพที่ 33 นิลเอก เสนาลิง

ที่มา ภาพถ่ายจากเสาระเบียงผนังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

มีโคลงประจำภาพว่า[34]

นิลเอกตอนนี้พระ พินายลง อุบัตินา
เป็นพวกสิบแปดมง - กุฎแกล้ว
เนื่องขัตติยวงศ์ นครเขตต์ ชมพูเยย
สีดุจดามพะแผ้ว ผ่องแม้นสุริยัน

[34] เรื่องเดียวกัน, หน้า 313.

15) วิสันตราวี อวตารของพระอังคาร

วิสันตราวี กายสีแดงลิ้นจี่ ปากอ้า หัวโล้น แบ่งภาคมาจาพระอังคาร เทวดนพเคราะห์ เป็นเสนาเมืองชมพู

ภาพที่ 34 วิสันตราวี เสนาลิง

ที่มา ภาพถ่ายจากเสาระเบียงผนังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

มีโคลงประจำภาพว่า[35]

ขุนพานนเรศรูปนี้ นามมี
คือวิสันตราวี บอกสิ้น
อังคารเทพลี ลาศแบ่ง มาฤๅ
กายก่ำเล่ห์สีลิ้น จี่ล้วนแลงาม

[35] เรื่องเดียวกัน, หน้า 315.

16) กุมิตัน อวตารของพระเกตุ

กุมิตัน กายสีทอง ปากหุบ หัวโล้น แบ่งภาคจากพระเกตุ เทวดานพเคราะห์ ไม่ปรากฏว่าเป็นเสนาวานรเมืองใด

ภาพที่ 35 กุมิตัน เสนาลิง

ที่มา ภาพถ่ายจากเสาระเบียงผนังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

มีโคลงประจำภาพว่า[36]

รังภาพรูปบอกแจ้ง เพศพรรณ
ขุนกบี่กุมิตัน ชื่ออ้าง
ฉวีสีสุวรรณสรร ส่อเหตุเดิมพ่อ
พระเกตุแบ่งภาคร้าง โลกโพ้นเป็นสวา

[36] เรื่องเดียวกัน, หน้า 315.

17) เกสรทมาลา อวตารของพระไพศรพณ์ หรือพระพนัสบดี

เกสรทมาลา กายสีเหลืองอ่อน ปากอ้า หัวโล้น แบ่งภาคจากพระไพศรพณ์ ไม่ปรากฏว่าเป็นเสนาวานรเมืองใด

ภาพที่ 36 เกสรทมาลา เสนาลิง

ที่มา ภาพถ่ายจากเสาระเบียงผนังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

มีโคลงประจำภาพว่า[37]

ไพศรพณ์ผันภาคตั้ง ตัวสวา หนึ่งแฮ
สีเลื่อมเหลืองเทียมทา มาศแพร้ว
เกศรทมาลา ฦๅเดช
ทุกราพณ์รอฤทธิ์แล้ว กลอกเกล้ากลัวมือ

[37] เรื่องเดียวกัน, หน้า 317.

18) มายูร

มายูร กายสีม่วงอ่น ปากอ้า หัวโล้น แบ่งภาคมาจากท้าววิรูปักษ์ ท้าวโลกบาลประจำทิศตะวันตก ไม่ปรากฏว่าเป็นเสนาวานรเมืองใด

ภาพที่ 37 มายูร เสนาลิง

ที่มา ภาพถ่ายจากเสาะเบียงผนังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

มีโคลงประจำภาพว่า[38]

วิรูปักษ์มรุเจ้า จุติลง
เป็นกบี่มายูรยง อาจอ้าง
สี่ม่วงอ่อนพักตร์มง - กุฎสิบ แปดนา
รองบาทนารายณ์ล้าง เศกสิ้นทมิฬศูนย์

[38] เรื่องเดียวกัน, หน้า 316.

3.2.1.3. พญาวานร

พญาวานร[39] ใช้เรียกวานรที่มีเชื้อสายมาจากเทพเจ้าชั้นสูง เช่น สุครีพ เป็นโอรสพระอาทิตย์ หนุมานเป็นโอรสพระพาย และองคตเป็นหลานพระอินทร์ เป็นต้น นอกจากนี้พญาวานรยังใช้เรียก วานรที่มีเชื้อสายเป็นเจ้าครองเมือง เช่น ท้าวมหาชมพูเจ้าครองเมืองชมพู หรือนิลพัทบุตรเลี้ยงของเท้าวมหาชมพูเป็นต้น พญาวานรเรื่องรามเกียรติ์มีทั้งหมด 11 ตัว ได้แก่ ท้าวมหาชมพู ชามพูวราช พาลี สุครีพ หนุมาน ชมพูพาน นิลพัท องคต นิลนนท์ มัจฉานุ และอสุรผัด ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้กล่าวถึงเฉพาะพญาวานร 5 ตัวที่ออกจัดทัพตรวจพลกองทัพลิงในศึกลงกา หรือศึกแรก ได้แก่ สุครีพ หนุมาน ชมพูพาน องคต และนิลนนท์ เท่านั้น

1) สุครีพ

สุครีพ[40] หรือพระยาไวยวงศามหาสุรเดช (เป็นนามบรรดาศักดิ์ที่พระราม พระราชทานให้เมื่อเสร็จศึกลงกา) กายสีแดงเสนหรือสีแดงชาด สวมชฎายอดบัด ปากอ้า เป็นโอรสของพระอาทิตย์กับนางกาลอัจนา มีชายา ชื่อนางดารา พี่สาวคนโตชื่อนางสวาหะ พี่ชายคนรองชื่อพาลี มีศักดิ์เป็นอาของหนุมาน และองคต มีตำแหน่งเป็นอุปราชเมืองขีดขิน ทำหน้าที่เป็นแม่ทัพในกองทัพพระราม และเป็นพญาวานรตัวเดียวในการแสดงโขน ที่สามารถสั่งจัดทัพตรวจพลของฝ่ายพระรามได้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

---

[39] ไพโรจน์ ทองคำสุก, "กระบวนการรบของพญาวานรในการแสดงโขน," (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขานาฏยศิลป์ไทย คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538), หน้า 8.

[40] รื่นฤทัย สัจจพันธ์, "นามานุกรมรามเกียรติ์," (กรุงเทพฯ: สุวิริยาสาส์น, 2546), หน้า 56.

ภาพที่ 38 สุครีพ

ที่มา: ภาพถ่ายจากเสาระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

มีโคลงประจำภาพว่า[41]

สุครีพเอารสไท้ ทินกร
สวมชฎาอาภรณ์ เพริศพร้อม
อุปราชขีดขินนคร เอกอมาตย์ งามแฮ
สีสกนธกลย้อม ชาดกลั้วสกลกาย

[41] กลุ่มบริษัท ยูคอม จำกัด (มหาชน), "หัวโขนสมบัติศิลป์แผ่นดินไทย," (กรุงเทพฯ: ม.ป.พ., 2543), หน้า 275.

2) หนุมาน

หนุมาน[42] หรือ พระยาอนุชิตจักรกฤษณ์พิพรรธพงศา (เป็นนามบรรดาศักดิ์ที่พระราม พระราชทานให้เมื่อเสร็จศึกลงกา) พญาวานรลิงเผือกเพศผู้ หัวโล้น ปากอ้า สามารถแผลงฤทธิ์เป็นสี่หน้า แปดมือ หาวเป็นดาวเป็นเดือน มีกุณฑลขนเพชรเขี้ยวแก้ว เป็นบุตรพระพายกับนางสวาหะ เป็นหลานของพาลี และสุครีพ เป็นทหารเอกของพระราม

ภาพที่ 39 หนุมาน

ที่มา: หนังสือเล่าเรื่องรามเกียรติ์ประกอบภาพระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

มีโคลงประจำภาพว่า[43]

กบิลทร์บุตรมารุตนี้ นามหนุ – มานแฮ
ผิวเผือกตรีเทพอุ - กฤษฎ์แกล้ว
แสดงเดชสี่พักตร์ดุ แปดหัตถ์ หาญแฮ
โลมเพ็ชรอีกเขี้ยวแก้ว อีกทั้งกุณฑล

---

[42] รื่นฤทัย สัจจพันธ์, “นามานุกรมรามเกียรติ์,” (กรุงเทพฯ: สุวิริยาสาส์น, 2546), หน้า 57.

[43] กลุ่มบริษัท ยูคอม จำกัด (มหาชน), “หัวโขนสมบัติศิลป์แผ่นดินไทย,” (กรุงเทพฯ: ม. ป.พ., 2543), หน้า 289.

3) ชมพูพาน

ชมพูพาน[44] กายสีหงชาด มงกุฎยอดชัย พระอิศวรชุบขึ้นด้วยเหงื่อไคล แล้วมอบให้เป็นบุตรเลี้ยงของพาลี มีความรู้เรื่องตำรายา และเป็นแพทย์ประจำกองทัพ

ภาพที่ 40 ชมพูพาน

ที่มา: หนังสือเล่าเรื่องรามเกียรติ์ประกอบภาพระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

มีโคลงประจำภาพว่า[45]

ขุนพานเรศชื่อชี้ ชมพู – พานเฮย
ไคลเหงื่ออิศวรถู ชุบกล้า
หงศีชาดสกนธ์ดู แดงเทิด ขรรค์แฮ
สวมมกุฎชัยเฉิดฟ้า บุตรเลี้ยงพาลี

---

[44] กลุ่มบริษัท ยูคอม จำกัด (มหาชน), "หัวโขนสมบัติศิลป์แผ่นดินไทย," (กรุงเทพฯ: ม.ป.พ., 2543), หน้า 276 - 277.

[45] เรื่องเดียวกัน, หน้า 277.

4) องคต

องคต หรือ พระยาอินทรนุภาพ (เป็นนามบรรดาศักดิ์ที่พระรามพระราชทานให้เมื่อเสร็จศึกลงกา) กายสีเขียวมรกต มงกุฎยอดสามกลีบ ปากหุบ เป็นบุตรของพาลีกับนาง มณโฑ เป็นหลานของสุครีพ และมีศักดิ์เป็นน้องของหนุมาน มีความสามารถในการเจรจา ทำหน้าที่เป็นฑูตสื่อสาร

ภาพที่ 41 องคต

ที่มา: ภาพถ่ายระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

มีโคลงประจำภาพว่า[46]

นามขุนกบี่นี้ องคต เสนอนอ
กากาศราชเอรส ฤทธิ์ล้ำ
สีเขียวดุจมรกต มกุฎกลีบ สามแฮ
เถลิงยศอุปราชค้ำ เขตต์ด้าวขีดขิน

[46] กลุ่มบริษัท ยูคอม จำกัด (มหาชน), "หัวโขนสมบัติศิลป์แผ่นดินไทย," (กรุงเทพฯ: ม.ป.พ., 2543), หน้า 289

5) นิลนนท์

นิลนนท์[47] พญาวานรเมืองชมพู (บางเล่มว่าเป็นสิบแปดมงกุฎ) กายสีหงบาท หรือ สีหงเสน เจือเหลือง หัวโล้น ปากอ้า เป็นอวตารของพระเพลิง ได้รับบำเน็จเป็นอุปราชเมืองชมพู หลังเสร็จศึกลงกา

ภาพที่ 42 นิลนนท์

ที่มา: ภาพถ่ายเสาระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

มีโคลงประจำภาพว่า[48]

นิลนนท์พานเรศนี้ ในพงศ์
สิบแปดมงกุฎทรง เดชก้อง
สีกายก่ำดั่งหง - สบาท
บุตรพระเพลงเกิดพ้อง เพื่นล้างพลมาร

---

[47] รื่นฤทัย สัจจพันธ์, “นามานุกรมรามเกียรติ์,” (กรุงเทพฯ: สุวิริยาสาส์น, 2546), หน้า 49.

[48] กลุ่มบริษัท ยูคอม จำกัด (มหาชน), “หัวโขนสมบัติศิลป์แผ่นดินไทย,” (กรุงเทพฯ: ม. ป.พ., 2543), หน้า 299.

บทบาทหน้าที่ในกองทัพของพญาวานรแบ่งออกเป็นระดับ ระดับแรกคือ สุครีพทำหน้าที่เป็นนายทัพ หรือแม่ทัพใหญ่ให้กับกองทัพของพระรามมีหน้าที่สำคัญในการจัดทัพ ตรวจพลกองทัพลิง ทั้งหมด ระดับที่สองคือ พญาวานรที่เหลือได้แก่หนุมาน ชมพูพาน องคต และนิลนนท์ทำหน้าที่เป็นนายกอง คุมกองทัพย่อย จัดกองทัพตามที่สุครีพสั่งและรายงานผลการจัดทัพแก่สุครีพซึ่งเป็นแม่ทัพใหญ่

3.2.1.4.พระราม พระลักษมณ์

พระในการแสดงโขนแบ่งออกเป็น พระใหญ่และพระน้อย พระใหญ่ได้แก่พระราม และพระพรต พระน้อยได้แก่พระลักษมณ์ และพระสัตรุด ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้จะขอกล่าวถึงเฉพาะพระราม และพระลักษมณ์เท่านั้น

พระราม กายสีเขียว สวมชฎายอดชัย เป็นอวตารของพระนารายณ์ สามารถปรากฏร่างเป็นพระนารายณ์มีสี่กรได้ อาวุธประจำพระองค์ คือ ศร ซึ่งเป็นอาวุธวิเศษ ที่ได้ประทานมาจากพระอิศวรถือกำเนิดเป็นพระราชโอรสของท้าวทศรถ กับ นางเกาสุริยา เพื่อจะปราบทศกัณฐ์ พระรามมีพระอนุชาต่างพระมารดา ๓ พระองค์ คือ พระพรต พระลักษมณ์ และพระสัตรุต ซึ่งต่างก็มีความรักใคร่กันอย่างมาก พระมเหสีของพระราม คือ นางสีดา

ภาพที่ 43 พระราม

ที่มา ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดหัวลำโพง

พระลักษมณ์ กายสีเหลืองทอง สวมชฎายอดชัยเช่นเดียวกับพระรามเป็นอวตารของพญาอนันตนาคราช ที่ประทับของพระนารายณ์ ลงมาช่วยพระนารายณ์ปราบยักษ์

พระลักษมณ์ เป็นพระโอรสของ ท้าวทศรถ กับนางสมุทรเทวี เป็นพระอนุชาต่างพระมารดาของพระราม และมีพระอนุชาร่วมพระมารดา คือ พระสตรุต พระลักษมณ์มีความจงรักภักดีต่อพระรามมาก เมื่อพระรามต้องออกเดินป่าถึง ๑๔ ปี พระลักษมณ์ได้ติดตามไปด้วย และช่วยออกรบกับกองทัพของกรุงลงกา

ภาพที่ 44 พระลักษมณ์

ที่มา ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดหัวลำโพง

พระรามและพระลักษมณ์ เป็นจอมทัพของกองทัพลิง ในการตรวจพล พระรามและพระลักษมณ์จะออกตรวจพลเป็นลำดับสุดท้าย ต่อจากพญาวานรแล้วจึงจะยกทัพเข้าสู่สนามรบ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

3.2. เครื่องแต่งกาย

เครื่องแต่งกายของกองทัพลิง จะแตกต่างกันไปตามยศศักดิ์ และฐานะของตัวโขน โดยมีลายละเอียดเครื่องแต่งกายของตัวโขนแต่ละประเภทดังนี้

3.2.1. เขนลิง

เขนลิงเป็นทหารที่มียศต่ำที่สุดในกองทัพ เครื่องแต่งกายของเขนลิงจึงมีน้อยชิ้น และไม่วิจิตรบรรจงมากเท่ากับเสนาลิง หรือสิบแปดมงกุฎ เครื่องแต่งกายเขนลิงมี 5 ชิ้นดังนี้

ภาพด้านหน้า ภาพด้านหลัง

ภาพที่ 45 การแต่งกายเขนลิงด้านหน้าและด้านหลัง

1) หัวเขนลิง มีลักษณะเป็นลิงป่าทำจากกระดาษ มีผ้าคาดศีรษะ
2) เสื้อ มีลักษณะเป็นเสื้อสวมติดกระดุม แขนยาวถึงข้อศอก มีกรองคอติดกับตัวเสื้อ และมีแถบผ้ากว้างประมาณ 1 นิ้ว รัดรอบต้นแขนเย็บติดกับตัวเสื้อ คล้ายกับพาหุรัดของเสนาลิง และพญาวานร
3) กางเกง เป็นกางเกงเอวผูกหรือยางยืด ยาวครึ่งแข้งแบบสนับเพลา
4) ผ้าคาดเอว ใช้เป็นผ้าพันเอวเพื่อปกปิดรอยต่อระหว่างเสื้อกับการเกง และปิดเชือกมัดหางลิง
5) หางลิง มีลักษณะเป็นหางเรียวปลายติดพู่เล็กเป็นขนปลายหาง มีเชือกร้อยหางไว้ผูกติดกับร่างกาย

3.2.2. เสนาลิง

เสนาลิงหรือ สิบแปดมงกุฎเป็นทหารระดับนายหมู่ การแต่งกายจึงมีความวิจิตรบรรจงกว่าเขนลิง เสนาลิงแต่ละตัวจะมีความแตกต่างกันที่สี และลักษณะหัวโขนซึ่งแบ่งออกเป็น 2 แบบคือ เป็นหัวโขนปากอ้า หรือหัวโขนปากหุบ เสนาลิงทุกตัวจะมีลักษณะศีรษะเป็นแบบ ลิงโล้น คือไม่ใส่มงกุฎ แต่สวมมาลัยรักร้อยที่ทำจากรักปิดทองรอบศีรษะโขนแทน

ภาพที่ 46 ศีรษะลิงปากหุบ
ที่มา: ภาพจากหนังสือหัวโขนสมบัติศิลป์แผนดินสยาม

ภาพที่ 47 ศีรษะลิงปากอ้า
ที่มา: ภาพจากหนังสือหัวโขนสมบัติศิลป์แผนดินสยาม

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การแต่งกายของเสนาลิงมีทั้งหมด 16 ชิ้น ดังนี้

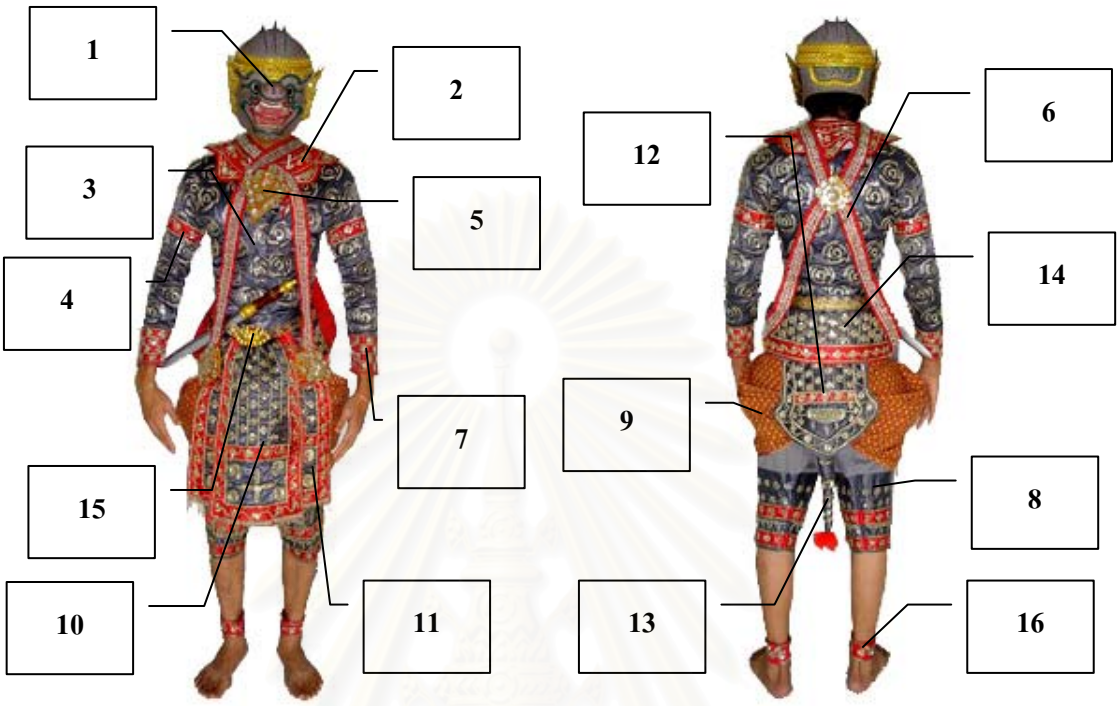

การแต่งกายด้านหน้า การแต่งกายด้านหลัง

ภาพที่ 48 การแต่งกายของเสนาลิงด้านหน้าและด้านหลัง

1) ศีรษะลิง มีลักษณะเป็นศีรษะลิงโล้น
2) กรองคอ มีลักษณะเป็นผ้าสีตัดกับสีตัวมักจะใช้กระดุมโลหะแบบประกบคู่ หรือใช้ด้ายเย็บ
3) เสื้อ มีลักษณะเป็นเสื้อแขนยาวสีเดียวกับศีรษะที่สวม มีลายขนลิงปักรอบๆตัว วิธีใช้ใช้ด้ายเย็บหน้าอกและแขนเสื้อเพื่อให้กระชับเข้ากับลำตัวผู้แสดง
4) พาหุรัด เป็นแถบผ้ากว้างประมาณ 1 นิ้ว ปักดิ้น รัดรอบต้นแขนตามปรกติจะเย็บติดกับเสื้อ
5) ทับทรวง เป็นเครื่องประดับทำจากผ้าเย็บดิ้นเป็นรู้สี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด หรือทำจากโลหะประดับเพชร
6) สังวาล และตาบทิพย์ เป็นเครื่องประดับที่ติดกันชิ้นเดียวทำจากผ้าเย็บดิ้นและเลื่อม หรือทำสังวาลจากเพชรสาย และตาบทิพย์จากโลหะประดับเพชร

7) ข้อมือ ทำจากผ้าเย็บดิ้นสีตัดกับสีตัวใช้สำหรับปิดแขนเสื้อโขน บางครั้งข้อมืออาจเย็บติดกับเสื้อโขนเป็นชิ้นเดียวกันก็ได้ ข้อมืออาจทำจากโลหะประดับเพชรก็ได้
8) สนับเพลา หรือกางเกง เป็นกางเกงตัวใหญ่สีเดียวกับเสื้อ และศีรษะ ปักลายที่ปลายขากางเกงด้วยดิ้นเป็นลวดลายต่างๆ แล้วแต่ช่างจะประดิษฐ์
9) ภูษา หรือผ้านุ่ง ผ้านุ่งเสนาลิงมักจะใช้ผ้าลายในการนุ่ง และใช้สีตัดกับสีตัว การนุ่งใช้วิธีพับจับจีบผ้าแล้วเย็บ
10) ห้อยหน้า มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมผื้นผ้า ชิ้นเดียวปักลวดลายด้วยดิ้นและเลื่อม พื้นผ้าสีเดียวกับเสื้อและกางเกงมีเชือกใช้สำหรับปิดบังผ้าส่วนเกินที่มัดอยู่ด้านหน้าในการแต่งชุดโขน
11) ห้อยข้าง มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมผื้นผ้า สองชิ้น แคบกว่าห้อยหน้าเล็กน้อย ร้อยต่อกันด้วยเชือกประดับอยู่สองข้างใต้ห้อยหน้า มักทำลวดลายจากดิ้นและเลื่อมให้เข้าชุดกันกับห้อยหน้า
12) ห้อยก้น หรือปิดก้น ทำจากผ้าสีเดียวกับเสื้อและกางเกง แต่งปลายผ้าให้โค้งมน ประดับลวดลายด้วยดิ้นและเลื่อม ลวดลายเข้าชุดกับห้อยหน้าและห้อยข้างใช้สำหรับปิดบังส่วนเกินบริเวณหางลิง
13) หางลิง ทำจากผ้ายัดนุ่นให้มีลักษณะกลมยาวและเรียวเหมือนหางลิง ปลายหางติดไหมพรมทำเป็นขนหางลิง
14) รัดสะเอว ลักษณะเป็นผ้าผืนยาวประดับลวดลายด้วยดิ้นและเลื่อม ลวดลายเข้าชุดกัน ใช้สำหรับปิดบังส่วนต่อเชื่อมระหว่างเครื่องแต่งกายท่อนบนและท่อนล่าง
15) เข็มขัด และหัวเข็มขัด อาจทำจากผ้าประดับตกแต่งด้วยดิ้นและเลื่อม หรือทำจากโลหะประดับเพชรก็ได้
16) ข้อเท้า โดยมากใช้ผ้าสีแดงตกแต่งลายด้วยดิ้น

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

3.2.3. พญาวานร

การแต่งกายของพญาวานรนั้นมีเครื่องแต่งกาย 16 ชิ้น เช่นเดียวกับเสนาลิง หรือสิบแปดมงกุฎ แตกต่างกันที่ หัวโขนพญาวานบางตัวมียอด เครื่องแต่งกายที่ใช้มีการปักลายที่ประณีตและวิจิตรกว่าลวดลายของเสนาลิง และเครื่องประดับร่างกายของพญาวานรมักจะทำด้วยโลหะประดับเพชร การแต่งกายของเสนาลิง มีเครื่องแต่งกายทั้งหมด 16 ชิ้นดังนี้

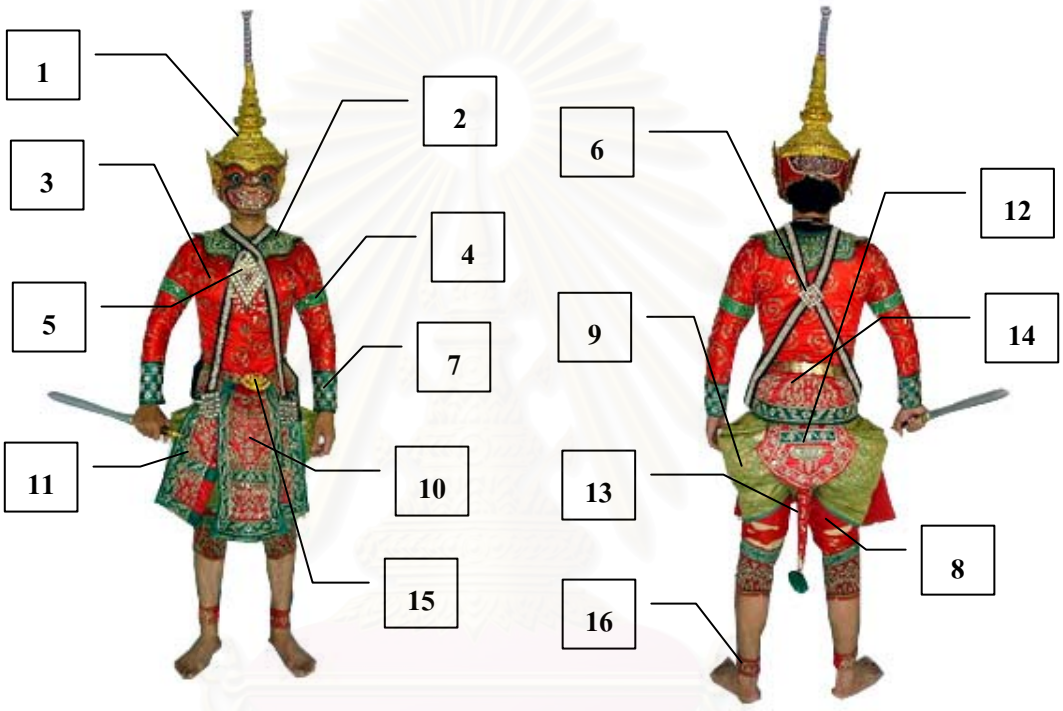

ภาพที่ 49 การแต่งกายของสุครีพด้านหน้าและด้านหลัง

1) ศีรษะลิง มีสองลักษณะคือศีรษะลิงยอดแบบ สุครีพ ชมพูพาน และองคต หรือลิงโล้นแบบ หนุมาน และนิลนนท์
2) กรองคอ มีลักษณะเป็นผ้าสีตัดกับสีตัวมักจะกระดุมโลหะแบบประกบคู่ หรือใช้ด้ายเย็บ
3) เสื้อ มีลักษณะเป็นเสื้อแขนยาวสีเดียวกับศีรษะที่สวม มีลายขนลิงปักรอบๆตัว วิธีใช้ใช้ด้ายเย็บหน้าอกและแขนเสื้อเพื่อให้กระชับเข้ากับลำตัวผู้แสดง
4) พาหุรัด เป็นแถบผ้ากว้างประมาณ 1 นิ้ว ปักดิ้น รัดรอบต้นแขนตามปรกติจะเย็บติดกับเสื้อ

5) ทับทรวง เป็นเครื่องประดับทำจากผ้าเย็บดิ้นเป็นรู้สี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด หรือทำจากโลหะประดับเพชร
6) สังวาล และตาบทิพย์ เป็นเครื่องประดับที่ติดกันชิ้นเดียวทำจากผ้าเย็บดิ้นและเลื่อม หรือทำสังวาลจากเพชรสาย และตามทิพย์จากโลหะประดับเพชร
7) ข้อมือ ทำจากผ้าเย็บดิ้นสีตัดกับสีตัวใช้สำหรับปิดแขนเสื้อโขน บางครั้งข้อมืออาจเย็บติดกับเสื้อโขนเป็นชิ้นเดียวกันก็ได้ ข้อมืออาจทำจากโลหะประดับเพชรก็ได้
8) สนับเพลา หรือกางเกง เป็นกางเกงตัวใหญ่สีเดียวกับเสื้อ และศีรษะ ปักลายที่ปลายขากางเกงด้วยดิ้นเป็นลวดลายต่างๆ แล้วแต่ช่างจะประดิษฐ์
9) ภูษา หรือผ้านุ่ง ผ้านุ่งของพญาวานรจะใช้ผ้ายก เพื่อแสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างฐานะของพญาวานร กับเสนาลิงที่ใช้ผ้าลายในการแต่งกาย
10) ห้อยหน้า มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมผื้นผ้า ชิ้นเดียวปักลวดลายด้วยดิ้นและเลื่อม พื้นผ้าสีเดียวกับเสื้อและกางเกงมีเชือกใช้สำหรับปิดผ้าส่วนเกินที่มัดอยู่ด้านหน้าในการแต่งชุดโขน
11) ห้อยข้าง มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมผื้นผ้า สองชิ้น แคบกว่าห้อยหน้าเล็กน้อย ร้อยต่อกันด้วยเชือกประดับอยู่สองข้างใต้ห้อยหน้า มักทำลวดลายจากดิ้นและเลื่อมให้เข้าชุดกันกับห้อยหน้า
12) ห้อยก้น หรือปิดก้น ทำจากผ้าสีเดียวกับเสื้อและกางเกง แต่งปลายผ้าให้โค้งมน ประดับลวดลายด้วยดิ้นและเลื่อม ลวดลายเข้าชุดกับห้อยหน้าและห้อยข้างใช้สำหรับปิดบังส่วนเกินบริเวณหางลิง
13) หางลิง ทำจากผ้ายัดนุ่นให้มีลักษณะกลมยาวและเรียวเหมือนหางลิง ปลายหางติดไหมพรมทำเป็นขนหางลิง
14) รัดสะเอว ลักษณะเป็นผ้าผืนยาวประดับลวดลายด้วยดิ้นและเลื่อม ลวดลายเข้าชุดกัน ใช้สำหรับปิดบังส่วนต่อเชื่อมระหว่างเครื่องแต่งกายท่อนบนและท่อนล่าง
15) เข็มขัด และหัวเข็มขัด ทำจากโลหะประดับเพชร
16) ข้อเท้า โดยมากใช้ผ้าสีแดงตกแต่งลายด้วยดิ้น

3.2.4. พระราม พระลักษมณ์

การแต่งกายของพระราม และพระลักษมณ์เป็นการแต่งกายแบบยืนเครื่องพระ มีเครื่องแต่งกายทั้งหมด 18 ชิ้นดังนี้

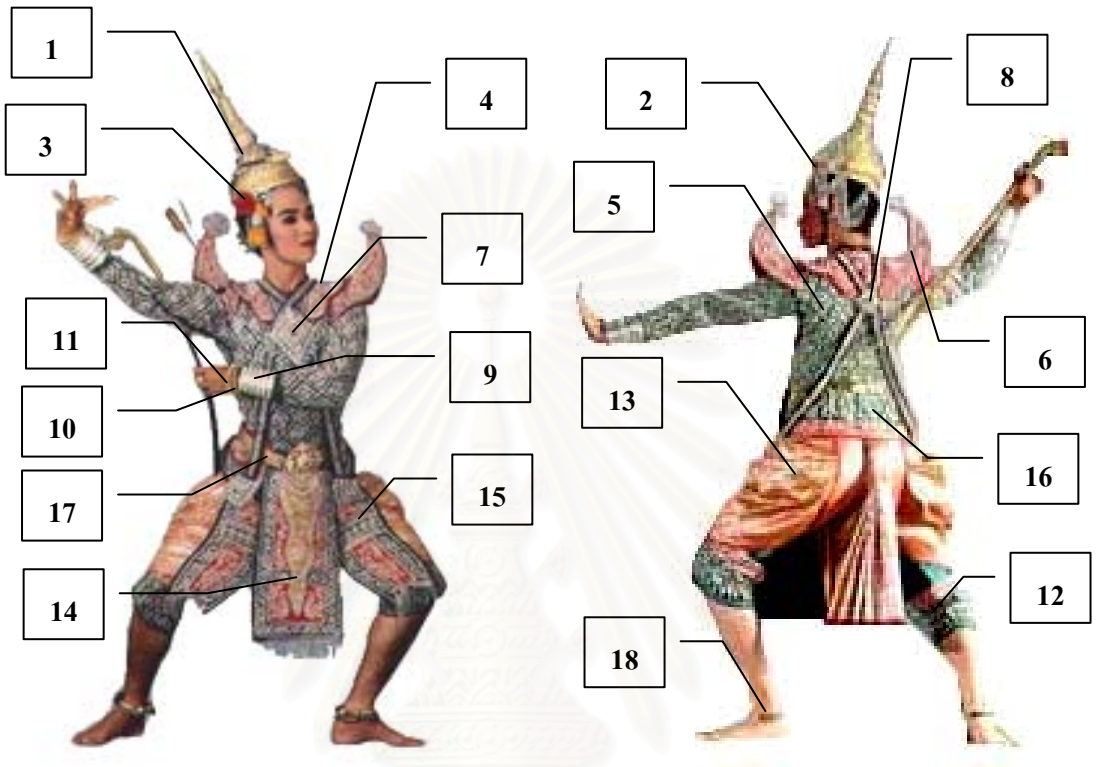

การแต่งกายด้านหน้า การแต่งกายด้านหลัง

ภาพที่ 50 การแต่งกายของพระรามด้านหน้าและด้านหลัง
ที่มา จากเว็ปไซด์วังสวนผักกาด http://www.suanpakkad.com/h7-t.html

1) ชฎายอดชัย และจอนหู หรือ กรรเจียกจร
2) ดอกไม้เพชร ทำจากโลหะประดับอยู่ทางซ้ายของชฎา
3) ดอกไม้ทัดและอุบะ ทำจากผ้าประดับอยู่ทางขวาของชฎา
4) กรองคอ มีลักษณะเป็นผ้าสีตัดกับสีตัวมักจะทำเป็นหยักมักใช้กระดุมโลหะแบบประกบคู่ หรือใช้ด้ายเย็บ
5) เสื้อ มีลักษณะเป็นเสื้อแขนยาวสีเดียวกับศีรษะที่สวม มีลายปักรอบๆ ตัว
6) อินธนู ทำจากผ้าสีตัดกับตัวเสื้อ ของพระรามจะเป็นสีแดง ของพระลักษมณ์จะเป็นสีม่วง ปลายอินธนูประดับพู่เล็กๆ
7) ทับทรวง เป็นเครื่องประดับรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด ทำจากโลหะประดับเพชร

8) สังวาล และตาบทิพย์ เป็นเครื่องประดับที่ติดกันชิ้นเดียว สังวาลทำจากจากเพชรสาย และตาบทิพย์จากโลหะประดับเพชร
9) กำไลแผง ทำจากโลหะประดับเพชร
10) ปะวะหล่ำ เป็นเครื่องประดับข้อมือ ทำจากลูกไม้ หรือโลหะ
11) แหวนรอบ เป็นเครื่องประดับข้อมือ ทำจากโลหะขดเป็นวง
12) สนับเพลา หรือกางเกง เป็นกางเกงสีเดียวกับเสื้อ ปักลายที่ปลายขากางเกงด้วยดิ้น
13) ภูษา หรือผ้านุ่ง ผ้านุ่งของพระจะใช้ผ้ายก เป็นผ้าทอ ยกลายด้วยไหมทอง
14) ห้อยหน้า มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า ชิ้นเดียวปักลวดลายด้วยดิ้นและเลื่อม พื้นผ้าสีเดียวกับเสื้อและกางเกง ใช้สำหรับปิดบังผ้าส่วนเกินที่มัดอยู่ด้านหน้าในการแต่งชุดโขน
15) ห้อยข้าง สองชิ้นทำลักษณะเป็นชายไหว และชายแครง คล้ายรูปจิตรกรรม มีลักษณะแคบกว่าห้อยหน้าเล็กน้อย ร้อยต่อกันด้วยเชือก ประดับอยู่สองข้างใต้ห้อยหน้า มักทำลวดลายจากดิ้นและเลื่อมให้เข้าชุดกันกับห้อยหน้า
16) รัดสะเอว ลักษณะเป็นผ้าผืนยาวประดับลวดลายด้วยดิ้นและเลื่อม ลวดลายเข้าชุดกัน ใช้สำหรับปิดบังส่วนต่อเชื่อมระหว่างเครื่องแต่งกายท่อนบนและท่อนล่าง
17) เข็มขัด และหัวเข็มขัด ทำจากโลหะประดับเพชร
18) กำไลเท้า เป็นโลหะทองเหลือง

3.3. อุปกรณ์ประกอบการแสดง

การตรวจพลของพญาวานร ในการแสดงโขน มีอุปกรณ์ประกอบการแสดง และอาวุธแตกต่างกัน ทั้งหมด 5 ชนิด ได้แก่ ธง ดาบ พระขรรค์ ตรี และศร และมีรายละเอียดต่างๆ ดังนี้

3.3.1. ธง

ในการยกทัพตรวจพล คนธงจะใช้ธงสามเหลี่ยม หรือธงชัยประกอบการแสดง ธงสามเหลี่ยม หรือธงชัยนี้ ชนิดา พรหมพยัคฆ์ เผือกสม ได้กล่าวไว้ในหนังสือการเมืองในประวัติศาสตร์ธงชาติไทยว่า[49] “ธงชัย เป็นรูปสามเหลี่ยมตัดทะแยงมุมทำนองเดียวกับธงมังกรของจีน ต่างกันตรงที่ของจีนนั้นจะเอาด้านยาวไว้ข้างล่างและมีครีบเป็นรูปเปลวตลอดผืน ส่วนของไทยจะเอาด้านยาวไว้ข้างบน และมีครีบเพียง ๓ หรือ ๕ ชาย ใช้สำหรับนำขวนขนาดใหญ่ เช่น ขบวนเสด็จพยุหยา

---

[49] ชนิดา พรหมพยัคฆ์ เผือกสม, “การเมืองในประวัติศาสตร์ธงชาติไทย,” (กรุงเทพฯ: มติชน, 2546), หน้า 25 – 26.

ตรา เป็นต้น...” สำหรับธงที่ใช้ในการแสดงโขนก็มีลักษณะเดียวกันเพียงแต่ปลายด้ามธงจะเป็นตรี และตรงกลางธงจะมีรูปจักรของพระนารายณ์ เพื่อแสดงให้เห็นว่ากองทัพของพระรามก็คือกองทัพของพระนารายณ์นั่นเอง

ภาพที่ 51 ธงนำทัพพระราม

ที่มา คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

3.3.2. ดาบ

เขนลิงเปรียบได้กับทหารเดินเท้า อาวุธของทหารเดินเท้าคือดาบ ดังนั้นเขนลิงจึงใช้ดาบเป็นอาวุธ[50] ในการแสดงโขนดาบที่ใช้เป็นดาบไม้ ด้ามดาบทาสีดำหรือแดง ตัวดาบทาด้วยสีเงิน

ภาพที่ 52 ดาบเขนลิง

ที่มา คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

3.3.3. พระขรรค์

อาวุธประจำกายของบรรดาเสนาลิง หรือสิบแปดมงกุฎ คือพระขรรค์ จากการค้นคว้าของผู้วิจัยพบที่มาของพระขรรค์และการใช้พระขรรค์จาก ตำนานพระขรรค์ว่า[51] เกิดจากการที่ท้าว

[50] สัมภาษณ์อาจารย์สมชาย พูลพิพัฒน์ นาฏยศิลปินโขนลิง (สุครีพ), 19 กรกฎาคม 2546.

มหาพรหมบันดารให้เกิดพระขรรค์ขึ้น และมีแสงส่องสว่างรุ่งเรืองทั่วไปในท้องฟ้า แผ่นดินเกิดสั่นไหวจนถึงใต้พสุธา พระขรรค์เมื่อเกิดขึ้นครั้งแรก ยาว ๕๐ องคุลี กว้าง ๔ องคุลี ท้าวมหาพรหมได้มอบให้แก่พระอิศวร ครั้นพระอิศวรได้ไชยชนะต่ออสูรแล้ว จึงมอบพระขรรค์นั้นให้แก่พระนารายณ์ ฝ่ายพระนารายณ์ก็มอบให้กับพระฤาษี ชื่อมะรีจิ พระฤาษีมะรีจิมอบต่อให้แก่พระดาบสองค์อื่นๆ ต่อไป จนถึงในภายหลังพระดาบสองค์ที่สุดชื่อ ฤศพ ฤาษี ได้ถวายแก่ท้าวอมรินทราธิราช แลท้าวอมรินทร์ได้ประทานให้แก่ท้าวโลกบาลทั้งสี่ ท้าวโลกบาลทั้งสี่ได้มอบให้แก่มะนูสุริยบุตร สำหรับจะได้ลงโทษแก่ผู้กระทำผิดทั้งปวง ตั้งแต่ครั้งนั้นมาพระขรรค์จึงได้ดำรงอยู่ในวงศมนูสุริยบุตร และกระษัตริย์วงศ์สืบ มา

จากตำนานข้างต้น แสดงให้เห็นว่า พระขรรค์ เป็นอาวุธวิเศษที่พระพรหมสร้างขึ้นและตกทอดมาถึงวงศ์เทวดา และวงศ์กษัตริย์ เมื่อสิบแปดมงกุฎ เป็นอวตารของเทวดา จึงใช้พระขรรค์เป็นอาวุธประจำกาย พระขรรค์ลิงที่ใช้ในการแสดงมักจะทำจากไม้ มีลักษณะยาวประมาณ 12 นิ้ว ใบพระขรรค์มีสองคม

ภาพที่ 53 พระขรรค์เสนาลิง
ที่มา คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

อาวุธของพระลักษมณ์มี 2 ชนิดคือ ศรและ พระขรรค์ ศรพระลักษมณ์ได้ในคราวเดียวกับพระราม ส่วนพระขรรค์นั้น เป็นพระขรรค์ที่พระพรหมประทานให้กับยักษ์ชื่อกุมภกาศ แต่กุมภกาศโกรธที่พระพรหมทิ้งพระขรรค์ลงมาให้แทนที่จะมาประทานให้ด้วยตนเอง กุมภกาศจึงไม่ยอมหยิบพระขรรค์ เมื่อพระลักษมณ์ออกมาหาผลไม้ป่าให้กับพระรามและนางสีดาแลเห็นพระขรรค์ตกอยู่กลางป่าจึงเก็บขึ้นมา กุมภกาศจึงไม่พอใจและเข้าต่อสู้กับพระลักษมณ์ และถูกพระลักษมณ์สังหารตายในที่สุด

---

[51] ร้อยเอกยี อี เยรินี, “พิไชยสงครามฮินดูโบราณ,” (กรุงเทพฯ: วัชนินทร์, 2437), หน้า 77 – 79

ในการแสดง พระขรรค์ของพระลักษมณ์จะมีความแตกต่างจากพระขรรค์ลิง ตรงที่ ใบพระขรรค์ส่วนมากทำจากโลหะ และมีความยาวมากกว่าพระขรรค์ลิง

ภาพที่ 54 พระขรรค์พระลักษมณ์
ที่มา คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

3.3.4. ตรี

อาวุธที่พญาวานรใช้ คือ พระขรรค์เช่นเดียวกับสิบแปดมงกุฎ เนื่องจากพญาวานรสืบเชื้อสายมาจากเทพเทวดา เช่นเดียวกัน ยกเว้นหนุมานผู้เดียวที่ใช้ตรีเพชรเป็นอาวุธ เนื่องจากหนุมานมีกำเนิดจากกำลังของพระอิศวร และเทพอาวุธของพระนารายณ์ อันประกอบด้วย

คธาเพชร ให้เป็น สันหลังตลอดหาง
ตรีเพชร ให้เป็น กายกร และบาทา
จักรแก้ว ให้เป็น เศียร

และได้รับพรจากพระอิศวรว่า เมื่อใดที่ต่อสู้กับศัตรู ให้ชักตรีเพชรจากอก มาใช้เป็นอาวุธได้ ดังบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ว่า[52]

“คิดแล้วจึงแบ่งกำลัง สั่งองค์พระพายแกล้วกล้า
เอาเทพอาวุธอันศักดา ทั้งกำลังกายาของเรานี้
ไปซัดเข้าปากสวาหะ จะเกิดบุตรเป็นกระบี่ศรี
อันคทาเพชรเรืองฤที มีอานุภาพเกรียงไกร
ให้เป็นสันหลังตลอดหาง จึ่งจะเดินทางอากาศได้
อันตรีเพชรสุรกานต์ชาญชัย ให้เป็นกายกรบาทา
จักรแก้วอันเรืองฤทธิรอน เป็นเศียรวานรแกล้วกล้า
อาวุธทั้งสามศักดา มหิมาประกอบเป็นอินทรีย์
มาตรแม้นจะล้างศัตรู ทั้งหมู่อสุรศักดิ์ยักษี
ให้ชักเอาตรีเพชรฤทธี ที่อกกระบี่ออกราญรอน”

---

[52] กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, “บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 เล่ม 1,” (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาคาร, 2540), หน้า 67.

ตรีที่ใช้ประกอบการแสดง ตัวด้ามมักจะทำด้วยไม้ ส่วนตัวใบตรีทำด้วยโลหะ ดังภาพ

ภาพที่ 55 ตรี หนุมาน
ที่มา คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

3.3.5. ศร กระบอกศรและลูกศร

อาวุธสำคัญของพระรามคือ ศร เมื่อครั้งพระรามและพี่น้องทั้ง 3 ไปเรียนวิชากับพระวสิษฐ์และสวามิตรฤาษีสำเร็จ พระฤาษีทั้งสองได้ทำพิธีขอลูกศรจากพระเป็นเจ้าบังเกิดเป็นศร 12 เล่ม แบ่งให้พระราม พระพรต พระลักษมณ์ พระสัตรุด คนละ 3 เล่ม ศร 3 เล่ม มีของพระรามมีชื่อว่า ศรพรหมาสตร์ ศรอัคนิวาต และศรพลายวาต ส่วนคันศรพระรามชื่อ มหาธนูโมลี เป็นธนูที่พระอิศวรใช้ปราบตรีบุรัม ถูกเก็บไว้ที่เมืองมิถิลา พระรามได้มาเมื่อครั้งไปยกคันศรคัดเลือกพระสวามีให้นางสีดาที่เมืองมิถิลา

ศรที่ใช้ในการแสดงมี 2 แบบ แบบแรกมักจะใช้สำหรับรำ ตัวศรทำด้วยหวาย ประดับตกแต่งหัวศรเป็นหัวนาค ทำด้วยหนังลงรักปิดทองประดับลวดลาย หางศรเป็นหางนาค

ภาพที่ 56 ศรพระรามและศรพระลักษมณ์ใช้สำหรับรำ
ที่มา คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ศรแบบที่ 2 ใช้ในการรบ ลักษณ์ตัวศรทำด้วยหวยาเช่นเดียวกับแบบแรก หัวศรเป็นหัวนาคทำด้วยหนังเขียนสี และปลายศรแหลมพันด้วยด้ายทาสีทอง

ภาพที่ 57 ศรพระรามและศรพระลักษมณ์ใช้สำหรับรบ
ที่มา วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร

ลูกศร ทำจากไม้ไผ่ ส่วนหัวศรและท้ายศรอาจทำจากโลหะ พาสติก หรือกระดาษแข็งทาสีเงิน หรือสีทองก็ได้ โดยปรกติศรของพระรามและพระลักษมณ์จะมีสามเล่ม

ภาพที่ 58 ลูกศร
ที่มา วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร

กระบอกศร ทำจากปล้องไม้ไผ่ หรือท่อพลาสติก ตกแต่งด้วยผ้าสักหลาดสีแดง สีดำ หรือสีทอง และลงรักปิดทองบริเวณปากกระบอกศร และท้ายกระบอกศร เว้นจากขอบประมาณ 1 นิ้ว กลางกระบอกศรประดับตกแต่งด้วยครุย

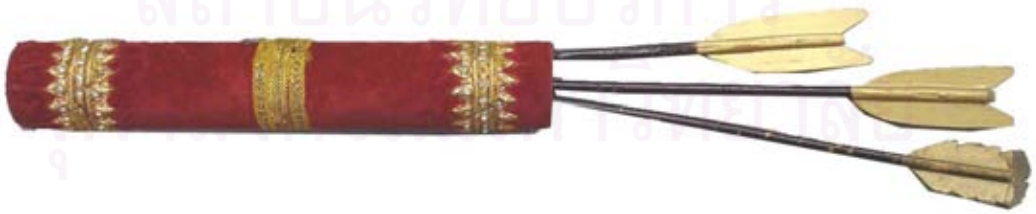

ภาพที่ 59 กระบอกใส่ลูกศร
ที่มา วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร

3.4. เพลงและดนตรีประกอบการแสดง

เพลงที่ใช้ประกอบการแสดงโขนมี 2 ประเภทคือ เพลงประกอบ บทร้อง และเพลงหน้าพาทย์ประกอบกิริยา อารมณ์ ในส่วนของเพลงประกอบการแสดงการตรวจพลจะใช้เพลงกราวซึ่งเป็นเพลงหน้าพาทย์ประกอบกิริยา ใช้สำหรับเดินทางไกล หรือใช้ยกกองทัพไปรบ โดยใช้วงปี่พาทย์ในการบรรเลงประกอบการแสดงซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

3.4.1. เพลงประกอบการแสดง

เนื่องจากการรำกราวตรวจพล เป็นการแสดงการตรวจดูความเรียบร้อย และความพร้อมของกองทัพ ก่อนที่จะยกออกไปทำสงคราม เพลง ที่ใช้ประกอบการแสดงตรวจพล จึงใช้เพลงที่มีลักษณะรวดเร็ว คึกคัก สนุกสนาน เร้าใจ และสร้างความหึกเหิมให้กองทัพในการแสดงโขนแบ่งเพลงที่ใช้ประกอบการจัดกองทัพออกเป็น 2 ฝ่าย โดยฝ่ายยักษ์ใช้เพลงกราวใน ส่วนฝ่ายลิงใช้เพลงกราวนอก ครูโองการ กลีบชื่น ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับชื่อเพลงหน้าพาทย์ “กราว” ไว้ว่า[53] “อาจเป็นเสียงเคาะเกราะที่ใช้เวลาเล่นหนังใหญ่ หรือโขนโบราณ (เกราะ นี้ทำจากไม้ไผ่ เจาะรูข้างล่างให้เสียงออก ลำยาวหลายเมตร) เวลาตัวโขนออกเต้นจะตีเกราะนี้พร้อมๆ กันหลายคน พร้อมกันบ้างไม่พร้อมกันบ้าง เสียงจึงดังกราวๆ ไปหมด”

กราวนอก เป็นเพลงหน้าพาทย์ประเภทกราว มีอัตราจังหวะสองชั้น ใช้ประกอบการยกทัพตรวจพลของกองทัพฝ่ายพลับพลาในการแสดงโขน หรือจัดทัพตรวจพลของทหารที่เป็นมนุษย์ในการแสดงละคร เพลงนี้ยังใช้เป็นเพลงประจำกัณฑ์มหาราชในเทศน์มหาชาติอีกด้วย ในการรำตรวจพลลิงนั้นผู้รำจะฟังจังหวะการตีกลองทัดเป็นพื้น ในการรำ

3.4.2. วงดนตรีประกอบการแสดง

วงดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงโขน เป็นวงดนตรีชนิดที่เรียกกันว่า “วงปี่พาทย์” วงปี่พาทย์ที่ใช้บรรเลงเพลงประกอบการแสดงโขน ตั้งแต่ในสมัยอยุธยา จนถึงปัจจุบัน คือ “วงปี่พาทย์เครื่องห้า”

---

[53] ไพโรจน์ ทองคำสุก, “อาศรมศึกษาทางนาฏยศิลป์,” รายงานประกอบรายวิชาอาศรมศึกษาทางนาฏยศิลป์ไทย เสนอที่คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2536, หน้า 27.

ภาพที่ 60 วงปี่พาทย์เครื่องห้า

วงปี่พาทย์เครื่องห้า มีเครื่องดนตรีทั้งหมด 6 ชิ้น ได้แก่ ปี่กลาง 1 ระนาดเอก 1 ฆ้องวงใหญ่ 1 ตะโพน 1 กลองทัด 1 (กลองทัดเพิ่งจะมาเพิ่มเป็น 2 ลูก ในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์นี้เอง) ปี่ใน 1 และฉิ่ง 1 คู่ แต่เดิมการแสดงโขนกลางแปลงเน้นการรบ ใช้ผู้แสดงและใช้พื้นที่ในการแสดงมาก จึงต้องมีวงดนตรี อย่างน้อย 2 วง โดยปลูกเป็นร้านยกขึ้น ตั้งฝ่ายยักษ์วงศ์หนึ่ง และฝ่ายมนุษย์วงหนึ่ง เพื่อให้ตัวโขนได้ยินจังหวะและทำนองเพลงปี่พาทย์ได้อย่างทั่วถึง ทำให้เกิดความพร้อมในการแสดง ต่อมาเมื่อการแสดงโขนได้พัฒนาเป็นโขนนั่งราว จัดแสดงบนเวที ยังคงใช้วงปี่พาทย์เครื่อง 5 และยังคงมี 2 วงอยู่เช่นเดิม ปลูกเป็นร้านย่อมๆ อยู่ทางขวาของเวทีโรงหนึ่ง และอยู่ทางซ้ายของเวทีอีกโรงหนึ่ง เรียกว่า “วงขวา” “วงซ้าย” และเมื่อศิลปะละครในเข้ามาผสมกับการแสดงโขน จะต้องมีต้นเสียงลูกคู่อย่างละครในการบรรเลงปี่พาทย์จึงต้องลดเสียงลงมาบรรเลงอย่างทางใน เนื่อง จากเสียงกลางนั้นสูงไปไม่สะดวกแก่เสียงร้อง จึงได้เปลี่ยนปี่กลาง ในวงปี่พาทย์เครื่อง 5 เป็น ปี่ใน

ปัจจุบันการแสดงโขนในโรงละครแห่งชาติ กรมศิลปากร ยังคงใช้วงปี่พาทย์เครื่องห้าประกอบการแสดง โดยตั้งวงอยู่บริเวณด้านซ้ายของคนดู และใช้เพียงวงเดียวเพราะมีเครื่องขยายเสียงช่วยให้ได้ยินเสียงดังชัดเจน

สรุปบทที่ 3

การศึกษาค้นคว้าในบทที่ 3 เรื่องการจัดทัพตรวจพล และองค์ประกอบในการตรวจพลของกองทัพลิง โดยใช้ฐานข้อมูลในการแสดงโขน ณ โรงละครแห่งชาติ ตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2477 ถึงปีพุทธศักราช 2547 พบว่ามีการแสดงโขนในโรงละครแห่งชาติไม่น้อยกว่า 152 ครั้ง และถึงแม้ว่าการจัดแสดงโขนในโรงละครแห่งชาติเป็นการจัดแสดงแบบโขนฉาก แต่ในการแสดงจัดทัพตรวจพลทุกครั้งจะใช้ลักษณะการแสดงแบบโขนหน้าจอ โดยใช้เวทีหน้าของเวทีโรงละครแห่งชาติในการแสดง

ในการจัดแสดงเฉพาะตอนตรวจพลนั้นพบว่านิยมจัดแสดงในรูปแบบโขนหน้าจอเพียงรูปแบบเดียว แต่มีการจัดขนาดของกระบวนทัพหรือกองทัพ 3 ขนาด ตามแม่ทัพที่ออกรบได้แก่ การจัดทัพที่พระรามเป็นผู้นำทัพออกรบเป็นการจัดกระบวนทัพขนาดใหญ่ใช้ผู้แสดงไม่ต่ำกว่า 28 ตัว การจัดทัพที่พระลักษมณ์เป็นผู้นำทัพออกรบ เป็นการจัดกระบวนทัพขนาดกลาง ใช้ผู้แสดงไม่ต่ำกว่า 24 ตัว และการจัดทัพที่สุครีพเป็นผู้นำทัพออกรบ ใช้ผู้แสดงไม่ต่ำกว่า 19 ตัว

ในการแสดงโขนหนึ่งศึกมีลำดับการแสดงโขน 2 แบบ ได้แก่ ลำดับการแสดงแบบเต็ม มีทั้งหมด 11 ลำดับ โดยการจัดทัพตรวจพลลิงจะอยู่ในลำดับที่ 7 และลำดับการแสดงแบบตัดมีทั้งหมด 7 ลำดับ โดยการจัดทัพตรวจพลลิงจะอยู่ในลำดับที่ 3 และมีขั้นตอนในการจัดทัพตรวจพลลิงทั้งหมด 6 ขั้นตอน เริ่มตั้งแต่ คนธงออกกราว เขนลิงออกกราว เสนาลิงออกกราว พญาวานรออกกราว ฉาก 1 พญาวานรออกกราว ฉาก 2 และพระราม พระลักษมณ์ออกกราวตรวจพล

องค์ประกอบที่ใช้ในการแสดงตรวจพลลิง มีทั้งหมด 4 องค์ประกอบไดแก่ ตัวโขน เครื่องแต่งกาย อุปกรณ์ประกอบการแสดง และเพลงประกอบการแสดง จากการศึกษาองค์ประกอบในการแสดงตรวจพลผู้วิจัยพบว่า

1. ผู้ที่ทำหน้าที่และมีบทบาทในการจัดทัพตรวจพลมากที่สุด คือ สุครีพ ผู้รับคำสั่งจากพระรามโดยตรงให้จัดทัพตรวจพล
2. การแต่งกายของกองทัพลิง จะมีความแตกต่างกันตามยศศักดิ์ โดย เขนลิงจะแต่งกายเรียบง่ายที่สุด มีเครื่องแต่งกายเพียง 5 ชิ้น เนื่องจากมีตำแหน่งต่ำสุดในกองทัพส่วนเสนาลิง และพญาวานรมีการแต่งกาย 16 ชิ้นเหมือนกัน แต่ต่างกันที่ศีรษะพญาวานรจะตกแต่งวิจิตรงดงามกว่า ลวดลายของเครื่องแต่งกายของพญาวานรจะตกแต่งลวดลายให้ต่างจากเสนาลิงทั่วไป และเครื่องประดับต่างๆ ของพญาวานรจะทำด้วยโลหะประดับเพชร แต่ของเสนาลิงจะทำจากผ้าเย็บดิ้นและเลื่อม ส่วน

การแต่งกายของพระราม พระลักษมณ์นั้นเป็นการแต่งกายที่เรียกว่า “ยืนเครื่องพระ” มีทั้งหมด 18 ชิ้นเช่นกัน

3. อุปกรณ์ประกอบการแสดง 5 ชนิด ได้แก่ ธงชัยของคนธง ดาบเป็นอาวุธของเขนลิง พระขรรค์ เป็นอาวุธของเสนาลิง พญาวานร และพระลักษมณ์ ตรีเป็นอาวุธประจำตัวของหนุมาน และคันศร เป็นอาวุธของพระรามและพระลักษมณ์
4. เพลงที่ใช้ประกอบการแสดงตรวจพลลิง คือ “เพลงกราวนอก” ซึ่งเป็นเพลงหน้าพาทย์มีอัตราจังหวะ 2 ชั้น มีจังหวะรวดเร็ว คึกคัก สนุกสนา และสร้างความอึกเหิมในกองทัพ โดยใช้วงปี่พาทย์เครื่อง 5 บรรเลงประกอบการแสดง ผู้แสดงจะฟังเสียงกลองทัดเป็นสำคัญในการเต้นตรวจพล

จากการศึกษารูปแบบและขั้นตอนการจัดทัพในการแสดงโขน พบว่ามีความเชื่อมโยงกับการจัดกระบวนทัพในวรรณคดี และตามตำราพิชัยสงคราม ดังนี้

รูปแบบในการจัดทัพในการแสดงโขน เป็นรูปแบบโขนหน้าจอ จัดรูปกระบวน เป็นริ้วกระบวน 5 สาย สายนอกสุดทั้งสองข้างเป็นกระบวนของเขนลิง ถัดเข้ามาสายในเป็นกระบวนของเสนาลิง แสะสายกลาง เป็นกระบวนของพญาวานร และพระราม พระลักษมณ์ ซึ่งตรงกับรูปแบบการจัดตามตำราพิชัยสงครามซึ่งจัดริ้วกระบวนเป็น สายแถวตอนเช่นเดียวกัน แต่ในตำราพิชัยสงคราม มีองค์ประกอบรายละเอียดของริ้วกระบวนมากกว่า และมีขนาดใหญ่กว่า คือมีกองช้าง กองม้า กองเสบียง กองปืนใหญ่ แต่ในการแสดงโขน เป็นการจำลองสถานการณ์รบ จึงไม่จำเป็นต้องจัดรูปแบบให้ตรงตามตำราพิชัยสงครามทุกอย่าง ซึ่งอาจเป็นการลำบากแก่การแสดง โดยเฉพาะการแสดงในโรงละครแห่งชาติซึ่งมีพื้นที่ในการแสดงจำกัด ดังนั้นในการแสดงจึงนำเฉพาะจุดที่สำคัญมาจัดเป็นรูปกระบวนทัพ ได้แก่

1. ธงนำทัพซึ่งเป็นเครื่องหมายของกองทัพนั้นๆ ว่าเป็นกองทัพของผู้ใด กองทัพทุกกองทัพจะต้องมีขาดไม่ได้ ในกองทัพลิงคือ คนธงลิง
2. พลทหาร เป็นกำลังสำคัญในการรบแบบโบราณ ซึ่งต้องเข้าต่อสู้แบบประชิดตัว กองกำลังใดมีพลทหารมากกว่า ย่อมได้เปรียบกว่า ถือว่าเป็นส่วนที่สำคัญมากในการจัดกองทัพ ในกองทัพลิง คือ เขนลิง
3. นายหมู่ เป็นทหารที่ควบคุมกำลังพลทหาร ในสังกัดของตน ในกองทัพลิง คือ เสนาลิง
4. แม่ทัพ และนายกองต่างๆ เป็นผู้ดูแล ควบคุมกำลังพล และตรวจความเรียบร้อยในหน่วยสำคัญต่างๆ ในกองทัพ ได้แก่ พญาวานรในการแสดงโขน
5. จอมทัพ หรือแม่ทัพใหญ่ เป็นหัวใจของกองทัพ ในกองทัพลิง คือ พระราม พระลักษมณ์

ลำดับและขั้นตอนการตรวจพลลิง ในการแสดง มีลำดับและขั้นตอนตรงตามวรรณคดี และตำราพิชัยสงครามดังนี้

ตารางที่ 8 เปรียบเทียบลำดับขั้นตอนในการจัดกระบวนทัพตรวจพล

ลำดับขั้นตอน	ตามตำราพิชัยสงคราม	ตามวรรณคดี	ในการแสดงโขน
1.	พระบรมราชโองการ สั่งเกณฑ์ทัพผ่านกระทรวงวัง	พระรามว่าราชการปรึกษาการสงคราม	พระรามนั่งพลับพลาว่าราชการ
2.		พระรามประชุมวางแผนการรบ	พระรามประชุมวางแผนการรบ
3.	กระทรวงวังออกหมายรับสั่งไปยังกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงกลาโหม	พระรามสั่งสุครีพไปจัดทัพ	พระรามสั่งสุครีพไปจัดทัพ
4.	กระทรวงมหาดไทย และกระทรวงกลาโหม สั่งเกณฑ์ไปยังนายเวรหน่วยย่อยต่างๆ	จัดทัพตรวจพล	กองทัพลิงออกกราวจัดทัพตรวจพล
5.	นายเวรสั่งเกณฑ์ทัพในหน่วยของตน		
6.	เคลื่อนทัพ	ยกทัพ	ยกทัพ

จากตารางข้างต้นสรุปได้ว่า ขั้นตอนในการแสดงโขน ตรงตามวรรณคดี และตามตำราพิชัยสงคราม โดยในการตัดหมายและสังเกณฑ์เป็นลำดับชั้น ในการแสดงโขนได้นำมาปรับปรุงเป็นการเต้นออกกราวไล่ตามลำดับชั้นโดยเริ่มจากเขนลิง เสนาลิง พญาวานร และพระราม พระลักษมณ์ เพื่อให้เห็นถึงการสั่งจัดกองทัพเป็นลำดับชั้นขึ้นมาจนถึงแม่ทัพ

ในบทต่อไปผู้วิจัยจะได้ศึกษาถึงโครงสร้างท่ารำตรวจพลของพญาวานร และวิเคราะห์ท่ารำเพื่อหาเอกลักษณ์ในการรำตรวจพลของพญาวานรในการแสดงโขนต่อไป

บทที่ 4

การศึกษาวิเคราะกระบวนท่ารำตรวจพลของพญาวานรในการแสดงโขน

ในบทนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาโครงสร้าง และกระบวนท่ารำตรวจพลของพญาวานร เพื่อนำมาวิเคราะห์ หาหลักในการรำตรวจพลของพญาวานรในการแสดงโขน โดยผู้วิจัยแบ่งหัวข้อในการนำเสนอดังนี้

4.1 โครงสร้างและกระบวนท่ารำตรวจพลของพญาวานร

4.2 วิเคราะห์กระบวนท่ารำตรวจพลของพญาวานร

4.3 ทิศทางการเคลื่อนไหวและการใช้พื้นที่บนเวที

4.4 วิเคราะห์กระบวนท่าในการรำตรวจพลของพญาวานร

สรุปบทที่ 4

4.1. โครงสร้างและกระบวนท่ารำตรวจพลของพญาวานรในการแสดงโขน

การค้นคว้ากระบวนท่ารำตรวจพลในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยได้ค้นคว้าจาก หนังสือคู่มือการสอนนาฏศิลป์ ประกอบการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ เรื่อง “รำตรวจพลในนาฏศิลป์โขน” จากการสัมภาษณ์ และต่อท่ารำในวิชาอาศรมศึกษาทางนาฏยศิลป์ กับอาจารย์ประสิทธ์ ปิ่นแก้ว* ผู้เชี่ยวชาญการสอนนาฏศิลป์โขนลิง กรมศิลปากร และจากการต่อท่ารำ สัมภาษณ์ และร่วมแสดงโขน กับผู้ช่วยศาสตราจารย์สมชาย พูลพิพัฒน์** อดีตนาฏยศิลปินโขนลิง ตัวสุครีพ กรมศิลปากร และเป็นครูคนแรกของผู้วิจัย จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่าในการรำตรวจพลของพญาวานรในการแสดงโขนนั้นมีโครงสร้างของการรำทั้ง หมด 5 ช่วง ได้แก่

1) สุครีพดูความพร้อมของกองทัพในภาพรวม
2) สุครีพออกกราวเดี่ยว หรือกราวฉาก 1 อวดฝีมือในกองทัพ
3) สุครีพเดินตรวจดูความเรียบร้อย และซักถามเสนาลิงในกองทัพ
4) หนุมานและองคตออกกราวเดี่ยว หรือกราวฉาก 1 อวดฝีมือในกองทัพ
5) หนุมานและองคต ออกกราวหมู่ หรือกราวฉาก 2 แสดงความเคารพ และรายงานความเรียบร้อยในการจัดทัพแก่สุครีพ

---

* ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในภาคผนวก ข

** ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในภาคผนวก ข

การบันทึกกระบวนการรำตรวจพพล ของพญาวานรในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยยึดลำตัวในการกำหนดทิศทางต่างๆ และใช้อธิบายทิศทางตามรูปแบบของนาฬิกาโดยมุมมองของคนดูเป็นหลัก ซึ่งมีทิศทางทั้งหมด 12 ทิศทาง ดังนี้

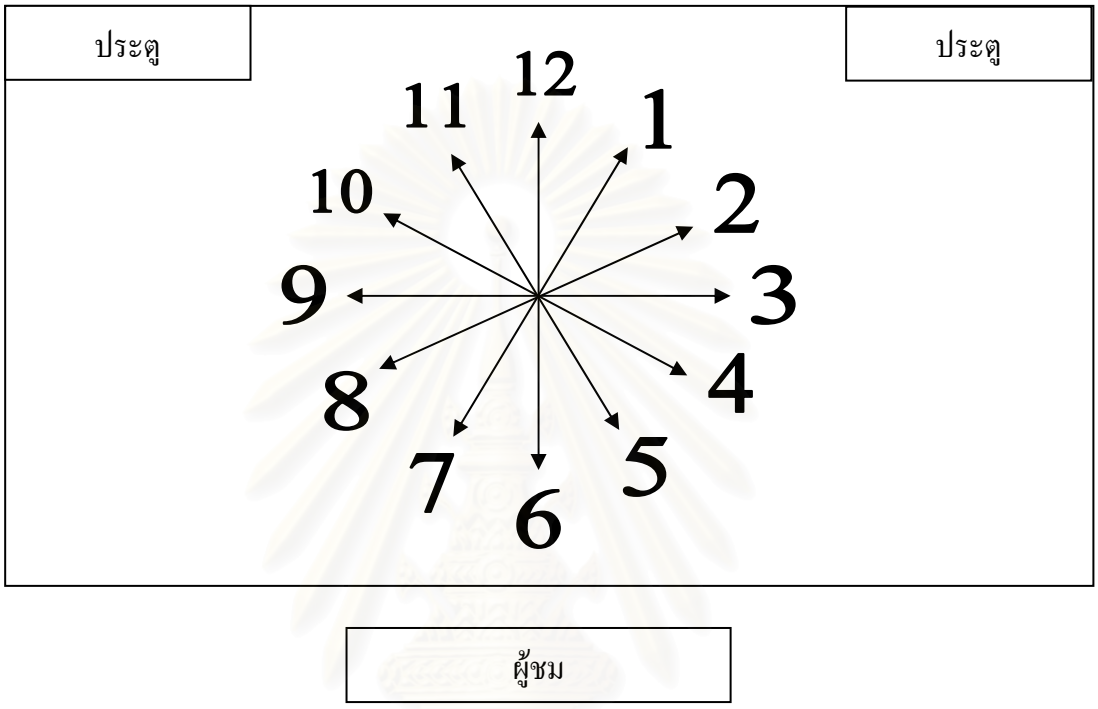

ภาพที่ 61 แสดงการบอกตำแหน่งทิศทางการเคลื่อนไหวบนเวที

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1) สุครีพดูความพร้อมของกองทัพในภาพรวม

ในช่วงนี้ เป็นช่วงเริ่มกระบวนท่ารำตรวจพลของพญาวานร โดยเริ่มจากท่า แหวก จนถึงท่ายกทัพไปที่สนามรบ มีทั้งหมด 10 ท่า ดังนี้

ภาพที่ 62 ท่าที่ 1 แหวก

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
1	แหวก	-	ตำแหน่ง : ประตูทางซ้ายของคนดู ทิศทาง : 7 นาฬิกา – จีบคว่ำสองมือระดับไหล่ พร้อมกับก้าวเท้าขวาไขว้ไปข้างหน้า คอเอียงซ้าย – ยกเท้าซ้ายขึ้นยืดกระทก หย่องซ้ายพร้อมกับคลายจีบออกระดับเหนือศีรษะ คอเอียงขวา – ปาดมือทั้งสองข้างลงข้างลำตัว – มองสามที

จากการอธิบายท่ารำพบนาฏยศัพท์คำว่า “ยืดกระทก” “หย่องซ้าย” “คลายจีบ” และมองสามที อธิบายการปฏิบัติดังนี้

“ยืดกระทก หรือยืดกระทบ” – ปฏิบัติด้วยการที่ขาข้างหนึ่งยกขึ้นหนีบน่อง ขาอีกข้างย่อเข้าเล็กน้อย แล้วจึงยืดเข่าขึ้นจนสุด แล้วกระโดดยกขาข้างนั้นขึ้นกระทืบ หรือกระทบพื้น

"หย่องซ้าย" – ปฏิบัติด้วยการวางเท้าซ้ายเต็มเหลี่ยม หลบเหลี่ยมเข่าขวาลง เปิดส้นเท้าขวาเล็กน้อย

"คลายจีบ" – ปฏิบัติด้วยการเริ่มจากจีบคว่ำ 2 มือ แล้วม้วนจีบเข้าหาลำตัวแล้วแบออก

"ท่ามองสามที" หรือ "มองสามเหลี่ยม" เป็นท่าที่แสดงลักษณะหลุกหลิก ของลิง

– ปฏิบัติท่าด้วยการ เอียงคอทางขวา ก้มหน้าลงแล้วเงยหน้าขึ้น โดยใช้ช่วงเว้นระหว่างจังหวะกราวนอก หรือที่เรียกว่า "จังหวะว่าง"

มุมมองคนดู

มุมเฉียงด้านข้าง

ภาพที่ 63 ท่าที่ 2 เก็บเท้าฉาก

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
2	เก็บ เท้าฉาก		ตำแหน่ง : ประตูซ้ายมือของคนดู ทิศทาง : 2 นาฬิกา – กระโดดหันตัวเข้าหาฉากเก็บ เฉียงตัวออกเล็กน้อย มือซ้ายแขนตึง ตั้งข้อมือขึ้นเท้าฉาก มือขวางอ ข้อศอกออกข้างลำตัว หักข้อมือขึ้น

จากการอธิบายท่ารำพบนาฏยศัพท์คำว่า "เก็บ" ปฏิบัติด้วยการแบะเข่าและเท้าออก ยกส้นขึ้น ส้นเท้าชิดกัน ใช้ปลายเท้าขยับขึ้นลงอย่างต่อเนื่องกัน หรือ ที่เรียกว่า "ซอยเท้า"

มุมมองคนดู

มุมเฉียงด้านข้าง

ภาพที่ 64 ท่าที่ 3 หย่องขวา เท้าฉาก

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
3	หย่องขวา เท้าฉาก	-	ตำแหน่ง : ประตูซ้ายมือของคนดู ทิศทาง : 2 นาฬิกา – ยกขาซ้ายวาง ยกขาขวาขึ้นหนีบน่อง หน้ามองขวา – ยืด กระทก มือขวาเข้าอก พร้อมกับวางเท้าขวา เต็ม เหลี่ยม ขาซ้ายหลบเหลี่ยม โย้น้ำหนักไปข้างหน้าเป็น ท่าหย่องขวา หน้ามองขวา มือขวาเท้าฉากเหมือนเดิม – มองสามที ขึ้นในท่ามือซ้ายเท้าฉาก

จากการอธิบายท่ารำพบนาฏยศัพท์คำว่า “หย่องขวา” และ “ขึ้น” อธิบายการปฏิบัติดังนี้

“หย่องขวา” – ปฏิบัติด้วยการวางเท้าขวาเต็มเหลี่ยม หลบเหลี่ยมเข่าซ้ายลง เปิดส้นเท้าซ้ายเล็กน้อย

“ขึ้น” - ปฏิบัติด้วยการลากเท้าซ้ายชิดเท้าขวา ยกเท้าขวาวางที่เดิม แล้วยกเท้าซ้ายวางในท่าหย่องขวา

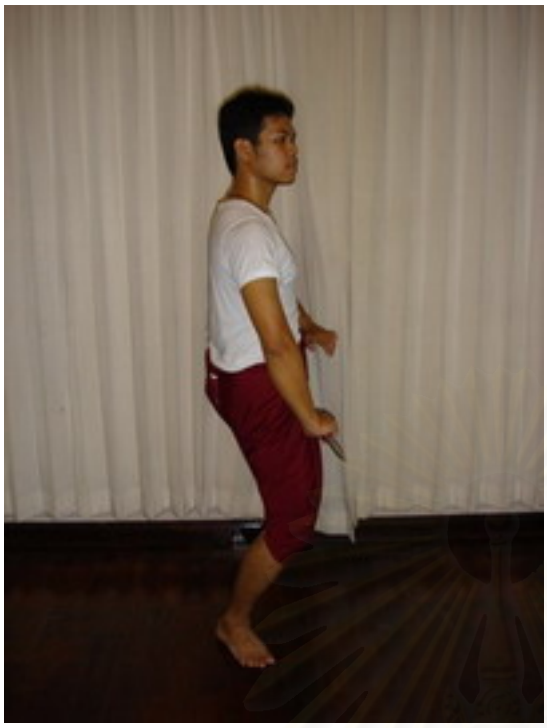

มุมมองคนดู

มุมเฉียงด้านข้าง

ภาพที่ 65 ท่าที่ 4 เหยียบฉาก

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
4	เหยียบฉาก	-	ตำแหน่ง : ประตูซ้ายมือของคนดู ทิศทางที่ : 3 นาฬิกา – กระโดดยกเท้าซ้ายเหยียบฉาก งอเข่า มือทั้งสองข้างตั้งวง หน้ามองตรง

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มุมมองคนดู

มุมเฉียงด้านข้าง

ภาพที่ 66 ท่าที่ 5 แม่ท่า 6 เหยียบฉาก

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
5	แม่ท่า 6 เหยียบฉาก		ตำแหน่ง : ประตูซ้ายมือของคนดู ทิศทางที่ : 3 นาฬิกา – ยืดกระทกเท้าขวา ออกมือแม่ท่า 6 โดยมือซ้ายจีบสูงระดับศีรษะ มือขวางอข้อศอกออกข้างลำตัวขนานกับพื้นให้ปลายพระขรรค์ชี้ขึ้น หน้ามองลอดมือจีบ – มองสองที เอียงศีรษะทางขวา แล้วเอียงกลับที่เดิม (ใช้จังหวะว่างเหมือนมองสามที)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มุมมองคนดู

มุมเฉียงด้านข้าง

ภาพที่ 67 ท่าที่ 6 กวักมือเรียกเสนา

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
6	กวักมือเรียกเสนา	เฮ้ย หรือ นี่แหนะ	ตำแหน่ง : ประตูซ้ายมือของคนดู ทิศทางที่ : 3 นาฬิกา - ยืดกระทกเท้าขวา งอเข่าซ้าย ลดมือทั้งสองลงตั้งวงหน้ามองตรง - ใช้มือขวาตบมือซ้าย แล้วยกมือซ้ายขึ้นจีบระดับ ศีรษะ มือขวาตั้งวง (หรือเข้าอก) กวักมือซ้ายเรียกเสนาหัวแถวทางขวา หน้ามองตามมือจีบ

เมื่อปฏิบัติท่าตีบทเรียกเสนาแล้ว ให้เว้น 1 จังหวะ เพื่อรอเสนาไหว้ แล้วจึงพยักหน้ารับไหว้เสนา

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มุมมองคนดู

มุมเฉียงด้านข้าง

ภาพที่ 68 ท่าที่ 7 โยธาหรือกองทัพ

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
7	โยธา	กองทัพ	ตำแหน่ง : ประตูซ้ายมือของคนดู ทิศทางที่ : 3 นาฬิกา - มือซ้ายยกนิ้วชี้ตั้งขึ้นระดับสายตา มือตั้งวง (หรือเข้าอก) ยืดเข่าขวาขึ้นตึงพร้อมกับมือที่ลากไปทางซ้ายจนสุด หักข้อมือกดนิ้วชี้ลง ยุบเข่าขวาพร้อมกับชักมือกลับเข้าหาลำตัว หน้ามองตามตามนิ้ว

เมื่อปฏิบัติท่าตีบทโยธาแล้ว ให้เว้น 1 จังหวะ เพื่อรอเสนาทำท่าโยธาตอบกลับ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มุมมองคนดู

มุมเฉียงด้านข้าง

ภาพที่ 69 ท่าที่ 8 พร้อม

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
8	พร้อม	พร้อมหรือไม่	ตำแหน่ง : ประตูซ้ายมือของคนดู ทิศทางที่ : 3 นาฬิกา – ตั้งจีบสองมือ ระดับหน้าอกยืดขาขวาตึงระหว่างคลายจีบ ยุบขาขวาลงเมื่อรวบมือกลับเข้ามาประสานกันหน้า มองเสนา

เมื่อปฏิบัติท่าตีบท “พร้อม” ให้เว้น 1 จังหวะ เพื่อรอเสนาทำท่าพร้อมตอบกลับ แล้วพยักหน้า

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มุมมองคนดู

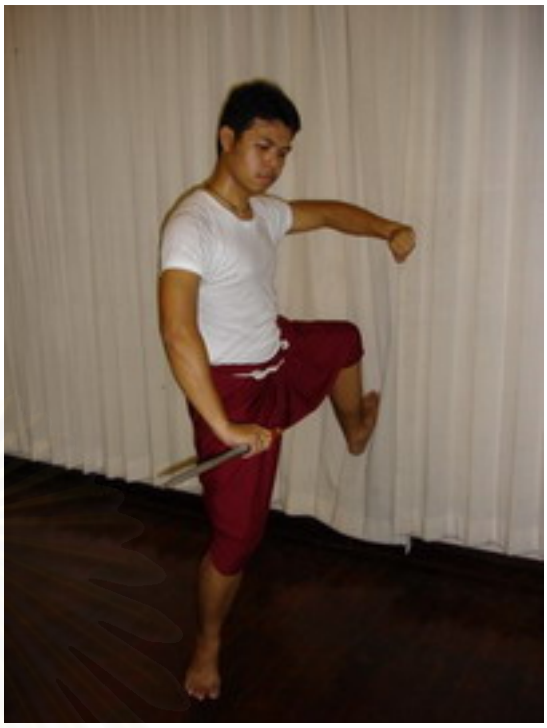

มุมเฉียงด้านข้าง

ภาพที่ 70 ท่าที่ 9 แข็งแรง

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
9	แข็งแรง	แข็งแรงหรือเปล่า	ตำแหน่ง : ประตูซ้ายมือของคนดู ทิศทางที่ : 3 นาฬิกา – กำมือทั้งสองข้างในลักษณะตั้งวง ขยับมือขึ้นลงซ้ายขวาสลับกัน จากช้าไปหาเร็ว แล้วมือซ้ายเข้าอก มือขวาตั้งวง หน้ามองดูมือซ้ายขวาสลับกัน แล้วมองเสนา

เมื่อปฏิบัติท่าตีบท “แข็งแรง” ให้เว้น 1 จังหวะ เพื่อรอเสนาทำท่าแข็งแรง ตอบกลับ แล้วพยักหน้า

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มุมมองคนดู

มุมเฉียงด้านข้าง

ภาพที่ 71 ท่าที่ 10 ยกทัพไปที่สนามรบ

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
10	ยกทัพไปที่สนามรบ	ยกทัพไปที่สนามรบ	ตำแหน่ง : ประตูซ้ายมือของคนดู ทิศทางที่ : 3 นาฬิกา – โกยมือทั้งสองขึ้น จีบม้วนมือโบก แล้วใช้มือซ้ายชี้ไกล มือขวาเข้าอก แล้วจึงลดมือซ้ายลงเข้าอก มือขวาตั้งวงในจังหวะว่าง หน้ามองตามมือ – หัวเราะใหญ่ แบมือทั้ง 2 มือ ตั้งระดับปาก หมุนข้อมือเข้าพร้อมกับ ยืดยุบ 2 ครั้ง จบด้วยมือซ้ายป้องปาก มือขวาตั้งวงพยักหน้าตามมือที่หมุน

เมื่อปฏิบัติท่าตีบท “ยกทัพไปที่สนามรบ” แล้วให้เว้น 1 จังหวะ เพื่อรอเสนาไหว้

2) สุครีพออกกราวเดี่ยว หรือกราวฉาก 1 อวดฝีมือในกองทัพ

เมื่อสุครีพตรวจดูกองทัพในภาพรวม เห็นว่ากองทัพพร้อมดีแล้ว จึงได้แสดงอิทธิฤทธิ์ความแข็งแรง ให้ทหารได้ประจักษ์ สร้างความฮึกเหิม และกำลังใจในการรบแก่กองทัพ โดยในการรำช่วงที่สองนี้ มีท่ารำ ตั้งแต่ท่า เก็บออกมือ ถึง ท่าพระขรรค์บนไหล่ ทั้งหมด 21 ท่าดังนี้

ภาพที่ 72 ท่าที่ 11 เก็บออกมือ (ออกอาวุธ)

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
11	เก็บออกมือ		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 6 นาฬิกา – กระโดดออกมาแล้วเก็บ (ซอยเท้าถี่ๆ) มือซ้ายตั้งวง มือขวางอข้อศอกออกข้างลำตัวหักข้อมือขึ้น หน้ามองตรง

ภาพที่ 73 ท่าที่ 12 หย่องขวา

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
12	หย่องขวา		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 6 นาฬิกา – ยกเท้าซ้ายวาง ยกเท้าขวาขึ้นหนีบน่อง ย่อเขาซ้ายเล็กน้อย – ยืดกระทกขาซ้าย วางเท้าขวาลงเต็มเหลี่ยม หลบเหลี่ยมซ้าย มือเข้าอกทั้งสองข้าง โดยที่มือขวาอยู่บนหน้ามองตรง – เหลียวขวา เหลียวกลับ

จากการอธิบายท่ารำพบนาฏยศัพท์คำว่า “เหลียวขวา” ปฏิบัติด้วยการ สะบัดหน้ามองขวา แล้วสะบัดกลับ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 74 ท่าที่ 13 หย่องซ้าย

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
13	หย่องซ้าย		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 6 นาฬิกา – เลาะ เลาะ หรือ 1-2-3 ยกเท้าขวาขึ้นหนีบน่อง – ยืดกระทกขาขวา วางเท้าซ้ายลงเต็มเหลี่ยม ลบเหลี่ยมขายขวา มือเข้าอกทั้งสองข้างโดยที่มือซ้ายอยู่บนหน้ามองตรง – เหลียวซ้าย เหลียวกลับ

จากการอธิบายท่ารำพบนาฏยศัพท์คำว่า “เลาะ เลาะ” หรือ “1-2-3” เป็นท่าต่อเนื่องจากท่า “หย่องขวา” ปฏิบัติโดยการยกเท้าขวาวาง ยกเท้าซ้ายวางแล้วยกเท้าขวาขึ้นหนีบน่องโดยเร็ว ย่อเขาขวาเล็กน้อย

ภาพที่ 75 ท่าที่ 14 กระโดดลงวง

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
14	กระโดดลงวง		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 6 นาฬิกา – กระโดดยกขาขวาวางลงหลัง แล้ววางเท้าซ้ายตามในท่าเหลี่ยมอัด จีบมือทั้งสองข้างคลายออกแล้วตั้งวงหน้ามองตรง

จากการอธิบายท่ารำพบนาฏยศัพท์คำว่า “เหลี่ยมอัด” ปฏิบัติโดยการตั้งเข่าทั้งสองข้าง ย่อเข่าลง หลังจากปฏิบัติท่ากระโดดลงวงแล้ว เว้น 1 จังหวะ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 76 ท่าที่ 15 กระทืบฟันคว่ำมือ

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
15	กระทืบฟันคว่ำมือ		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 6 นาฬิกา – ยกเท้าขวาส่งไปข้างหน้าแล้ววางพร้อมกับยกมือซ้ายหงายขึ้นตั้งวงบนระดับหางคิ้วแล้วลากลงมาตั้งวง จากนั้นยกเท้าซ้ายส่งไปข้างหน้า วางเท้าซ้าย พร้อมกับมือขวายกขึ้นตั้งบนวงระดับหางคิ้วแล้วลากลงมาตั้งวงแล้วยกเท้าขวาเตะส่งไปข้างหน้าค้างไว้ หนีบน่อง หงายตาตุ่มขวาดัดปลายเท้าย่อเข่าซ้าย จบด้วยมือซ้ายตั้งวงสูงระดับหางคิ้ว มือขวาคว่ำมือวางบนเข่าขวาหน้ามองตรง เปิดปลายคาง (ปฏิบัติมือกับเท้าสลับกัน)

ภาพที่ 77 ท่าที่16 ก้าวไขว้ยกซ้ายติด

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
16	ก้าวไขว้ยกซ้ายติด		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 6 นาฬิกา – กระตุกขาขวาเข้ามาหนีบน่อง แล้วก้าวเฉียงไขว้ขาซ้ายวางเท้าขวา แล้วยกเท้าขึ้นหนีบน่อง มือทั้งสองข้างตั้งวงยกเท้าซ้ายหนีบน่องพร้อมกับสะบัดหน้ามองซ้าย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 78 ท่าที่ 17 เงื้ออาวุธ

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
17	เงื้ออาวุธ		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 6 นาฬิกา – ยืดกระทกพร้อมๆ กับยกมือขวาขึ้นเงื้ออาวุธเหลียวหน้าไปมองมือที่เงื้อขึ้น แล้วเหลียวกับไปมองซ้ายเมื่อขากระทบลงหย่องซ้าย ค้างมือไว้ในท่าเงื้อ

จากการอธิบายท่ารำ พบนาฏยศัพท์คำว่า “เงื้ออาวุธ” ปฏิบัติโดยการยกมือขวากำอาวุธขึ้นเหนือศีรษะ งอข้อศอก และหักข้อมือให้ปลายพระขรรค์เฉียงไปข้างหน้า

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 79 ท่าที่ 18 กระโดดยกขวามือแตะเอว

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
18	กระโดดยกขวามือแตะเอว		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 6 นาฬิกา – กระชากตัวลงหลัง แล้วกระชากกลับไปข้างหน้ายกเท้าขวาเก็บขึ้นไป แล้วกระโดดยกเท้าซ้ายหนีบน่องเปลี่ยนมือซ้ายเข้าอก มือขวาถืออาวุธแตะที่สะเอวขวาหน้ามองซ้าย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 80 ท่าที่ 19 พาสุรินหย่องซ้าย

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
19	พาสุริน หย่องซ้าย		ตำแหน่ง : ค่อนไปทางขวาของคนดู อยู่ระหว่างเสนาลิงคู่ที่ 1 และคู่ที่ 2 ทิศทาง : 6 นาฬิกา – พาสุริน 2 รอบ แล้วหย่องซ้าย มือตั้งวงทั้งสองข้างหน้ามองซ้าย

จากการอธิบายท่ารำพบนาฏยศัพท์คำว่า “พาสุริน” ปฏิบัติโดยการตีลังกาล้อเกวียน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 81 ท่าที่ 20 ใช้ตัวแม่ท่า 6

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
20	แม่ท่า 6		ตำแหน่ง : ค่อนไปทางขวาของคนดู อยู่ระหว่างเสนาลิงคู่ที่ 1 และคู่ที่ 2 ทิศทาง : 6 นาฬิกา — ยืด ยุบ ขยับเท้าซ้ายตามด้วยเท้าขวาไปข้างหน้าเล็กน้อย มือออกแม่ท่า 6 หน้ามองซ้าย — กดเอวและไหล่ซ้ายขวาสลับไปมาตามจังหวะเพลง 3 จังหวะหน้ามองซ้าย — ขึ้น — เหลียวขวา เหลียวกลับ

จากการอธิบายท่ารำพบนาฏยศัพท์คำว่า “แม่ท่า 6”* ปฏิบัติโดย มือซ้ายจีบปรกระดับศีรษะ มือขวางอข้อศอกขนานกับพื้นถือพระขรรค์ให้ปลายชี้ขึ้น

* ดูรายละเอียด ภาคผนวก ค แม่ท่าลิง

ภาพที่ 82 ท่าที่ 21 พลิกเหลี่ยมเกาศีรษะ

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
21	พลิกเหลี่ยมเกาศีรษะ		ตำแหน่ง : ค่อนไปทางขวาของคนดู อยู่ระหว่างเสนาลิงคู่ที่ 1 และคู่ที่ 2 ทิศทาง : 6 นาฬิกา – ยืดยุบ ตั้งเข่าขวาหลบเหลี่ยมเข่าซ้ายเป็นท่าหย่องขวา มือขวาตั้งวง มือซ้ายเกาศีรษะ หน้ามองซ้าย – ค่อยๆ ขยับทั้งสองขาพลิกเป็นหย่องซ้าย – ขึ้น มือขวาตั้งวง มือซ้ายเกาจนปฏิบัติท่าขึ้นจึงเอามือเข้าอกหน้ามองซ้าย – เหลียวขวา เหลียวกลับ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 83 ท่าที่ 22 กระโดดลงวง (หนักขวาหน้ามองซ้าย)

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
22	กระโดดลงวง (หนักขวา)		ตำแหน่ง : ค่อนไปทางขวาของคนดู อยู่ระหว่างเสนาลิงคู่ที่ 1 และคู่ที่ 2 ทิศทาง : 6 นาฬิกา – กระโดดยกเท้าขวาวางไปทางขวาเต็มเหลี่ยมพร้อมกับจีบสองมือคลายออกตั้งวง ขยับเท้าซ้ายเต็มเหลี่ยมในท่าเหลี่ยมอัดทิ้งน้ำหนักไปทางขวา หน้ามองซ้าย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

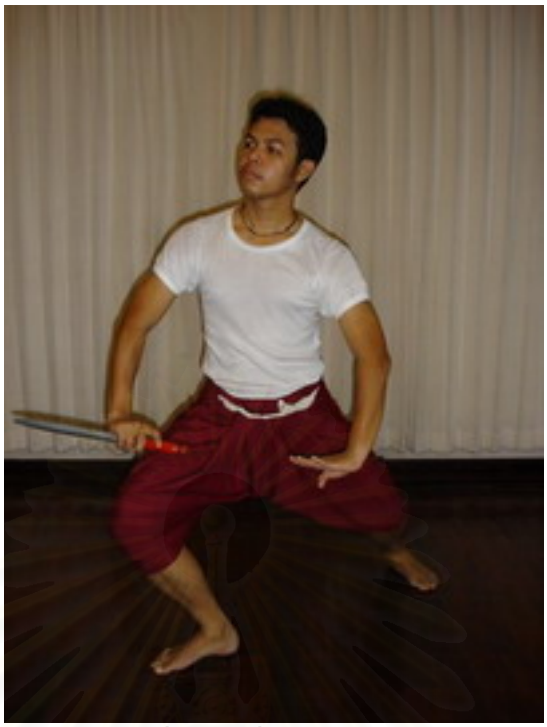

ภาพที่ 84 ท่าที่ 23 กระทืบกลับ

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
23	กระทืบกลับ		ตำแหน่ง : ค่อนไปทางขวาของคนดู อยู่ระหว่างเสนาลิงคู่ที่ 1 และคู่ที่ 2 ทิศทาง : 5 นาฬิกา – กระทืบเท้าขวา ขยับยกเท้าซ้ายวางโดยเร็ว ยกเท้าขวาติด พร้อมกับจีบคว่ำแล้วคลายออกตั้งวงหน้า วางเท้าขวาแล้วขยับเท้าซ้ายลงหลังเป็นท่าหย่องขวา เฉียงตัว 45 องศาหน้ามองขวา

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 85 ท่าที่ 24 เก็บเดินเท้า

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
24	เก็บเดินเท้า		ตำแหน่ง : ค่อนไปทางขวาของคนดู อยู่ระหว่างเสนาลิงคู่ที่ 1 และคู่ที่ 2 ทิศทาง : 5 นาฬิกา หมุนตามเข็มนาฬิกาไปทิศที่ 3 นาฬิกา — ยกเท้าซ้ายวางชิดส้นเท้าขวา แล้วยกเท้าขวาวาง ยกเท้าซ้ายขึ้นหนีบน่อง มือซ้ายขยับขึ้น ยักคอทางซ้าย วางเท้าซ้ายชิดส้นเท้าขวายกเท้าขวาขึ้นหนีบน่อง มือขวาขยับขึ้น ยักคอทางขวา ปฏิบัติสลับซ้ายขวาโดยค่อยๆ เร่งจังหวะเร็วขึ้น แล้วหมุนตัวไปทางขวา

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

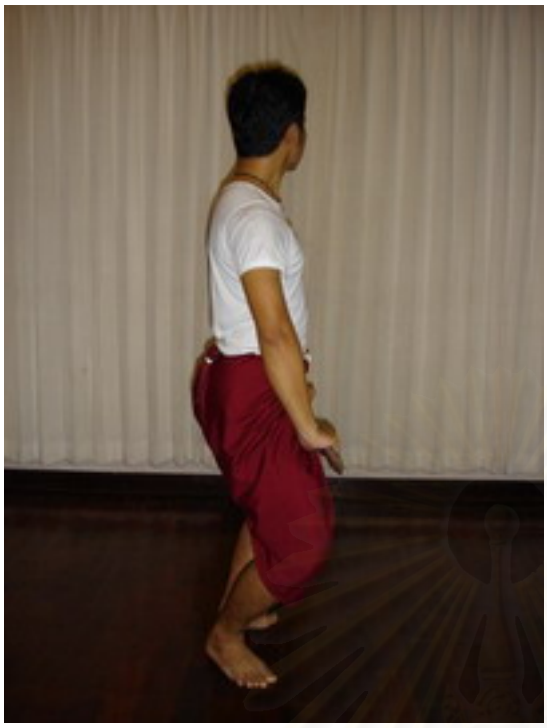

มุมมองคนดู

มุมมองด้านข้าง

ภาพที่ 86 ท่าที่ 25 เก็บหน้าเสี้ยว

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
25	เก็บหน้าเสี้ยว		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 3 นาฬิกา – เก็บ (ซอยเท้าถี่ๆ) มือทั้งสองข้างตั้งวง หน้ามองซ้าย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มุมมองคนดู

มุมมองด้านข้าง

ภาพที่ 87 ท่าที่ 26 ยกเท้าขวาหน้าเสี้ยว

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
26	ยกเท้าขวาหน้าเสี้ยว		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 3 นาฬิกา – ยกเท้าซ้ายวาง ยกเท้าขวาขึ้นหนีบน่อง มือตั้งวงทั้งสองข้าง หน้ามองซ้าย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มุมมองคนดู

มุมมองด้านข้าง

ภาพที่ 88 ท่าที่ 27 ลงเสี้ยว

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
27	ลงเสี้ยว		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 3 นาฬิกา — ยกขาซ้ายวาง ยกขาขวาหนีบน่องย่อเข่าซ้าย หน้ามองทางซ้าย — ยืดกระทกพร้อมกับเงื้ออาวุธ (หน้าไม่ต้องมองมือที่เงื้อขึ้น) วางเท้าขวาเต็มเหลี่ยมเท้าซ้ายลบเหลี่ยม เป็นท่า หย่องขวา มือซ้ายตั้งวง มือขวาเงื้ออาวุธ หน้ามองซ้าย — มองสามที ขึ้น เหลียวขวา เหลียวกลับ

ภาพที่ 89 ท่าที่ 28 เก็บหน้ามองซ้าย

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
28	เก็บหน้ามองซ้าย		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 6 นาฬิกา – ยืด ยุบหันตัวทางขวาเข้าหาคนดู เก็บ (ซอยเท้าถี่ๆ) มือทั้งสองข้างตั้งวง หน้ามองซ้าย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 90 ท่าที่ 29 กระโดดลงวงเงื้ออาวุธ

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
29	กระโดดลงวงเงื้ออาวุธ		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 6 นาฬิกา – กระโดดยกเท้าซ้ายวาง ยกเท้าขวาหนีบน่องวางเท้าขวาลงในท่าเหลี่ยมอัด ทิ้งน้ำหนักที่เท้าขวา มือขวาเงื้ออาวุธ มือซ้ายตั้งวง หน้ามองซ้าย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 91 ท่าที่ 30 กระทืบกลับสอดมือ

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
30	กระทืบกลับสอดมือ		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 5 นาฬิกา – กระทืบเท้าขวา ขยับยกเท้าซ้ายวาง ยกเท้าขวาหนีบน่องวางเท้าขวาเต็มเหลี่ยมแล้วขยับเท้าซ้ายลงหลังหลบเหลี่ยมเฉียงตัว 45 องศา เป็นท่าหย่องขวาเฉียงตัวพร้อมกับมือซ้ายจีบส่งหลังคลายหงายขึ้นแล้วลากมือซ้ายลงตั้งวงระดับหัวเข็มขัด มือขวาจิ้มปลายด้ามพระขรรค์ลงพื้นในระดับหัวเข็มขัด หน้ามองทางเดียวกับมือ เอียงคอทางซ้าย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 92 ท่าที่ 31 พระขรรค์บนไหล่

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
31	พระขรรค์บนไหล่		ตำแหน่ง : จากกลางเวที ไปท้ายแถวเสนาลิงคู่สุดท้าย ทิศทาง : หมุนตามเข็มนาฬิกา มาทิศที่ 5 นาฬิกา – ยกเท้าซ้ายวางชิดส้นเท้าขวา แล้วยกเท้าขวาวาง ยกเท้าซ้ายขึ้นหนีบน่อง มือซ้ายขยับขึ้น ยักคอทางซ้าย วางเท้าซ้ายชิดส้นเท้าขวายกเท้าขวาขึ้นหนีบน่อง มือขวาขยับขึ้น ยักคอทางขวา ปฏิบัติสลับซ้ายขวาโดยค่อยๆ เร่งจังหวะเร็วขึ้น แล้วหมุนตัววิ่งไปทางขวาท้ายแถวเสนาลิง – กระโดดหมุนตัวหย่องขวาเฉียง 45 องศา มือขวาจีบปลายด้ามพระขรรค์ ให้ปลายพระขรรค์จรดที่หัวไหล่ขวา มือซ้ายจับผ้า หน้ามองซ้าย

3) สุครีพเดินตรวจดูความเรียบร้อย และซักถามเสนาลิงในกองทัพ

เมื่อสุครีพแสดงอิทธิฤทธิ์ ความเข็มแข็ง ให้ทหารได้ประจักษ์แล้ว ในช่วงที่ 3 สุครีพเดินตรวจดูความเรียบร้อยในกองทัพ และซักถามเสนาในกองทัพเพื่อความมั่นใจอีกครั้งหนึ่ง โดยในการรำช่วงที่ 3 นี้ มีท่ารำ ตั้งแต่ท่า เต้นป๊ะเท่งป๊ะ ถึง ท่านั่งพับเพียบหน้าคนธง ทั้งหมด 12 ท่าดังนี้

ภาพที่ 93 ท่าที่ 32 เต้นป๊ะเท่งป๊ะ

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
32	เต้นป๊ะเท่งป๊ะ		ตำแหน่ง : ระหว่างเสนาคู่สุดท้าย ทางซ้ายของคนดู ทิศทาง : 5 นาฬิกา – เลาะ เลาะ ยกเท้าซ้ายหนีบหน่อง วางเท้าซ้ายยกเท้าขวาเต้นตามจังหวะหน้าทับของกลองและทำนองเพลงโดยเต้นหมุนตัวไปทางซ้ายทวนเข็มนาฬิกา หันหน้าไปทางทิศ 6 นาฬิกา มือขวาลดลงมาตั้งวง มือซ้ายเข้าอกหน้ามองตรง

ภาพที่ 94 ท่าที่ 33 เต้นตรวจพล 1 ตีบทโยธา หรือกองทัพ

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
33	เต้นตรวจพล 1	โยธา หรือกองทัพ	ตำแหน่ง : เคลื่อนจากเสนาคู่สุดท้าย มาระหว่างเสนาคู่ที่ 4 ทิศทาง : หมุนทวนเข็มนาฬิกาขึ้นไปทิศ 12 นาฬิกา แล้วหมุนตามเข็มนาฬิกากลับมาทิศ 6 นาฬิกา – เท้าทั้งสองเต้นตามจังหวะ โดยเต้นถอยหลังแล้วเต้นขึ้นหน้า พร้อมกับมือขวาไขว้หลัง (หรือเข้าอก) มือซ้ายชี้นิ้วตั้งวงล่าง ค่อยๆ กวาดมือขึ้น หมุนตัวไปทางขวาตามเข็มนาฬิกา 12 นาฬิกา หันหน้าเข้าหาคนดู เต้นขึ้นหน้าจนสุดจึงสะบัดมือปล่อยนิ้วแล้วเข้าอก

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 95 ท่าที่ 34 เต้นตรวจพล 2 พร้อมแล้ว

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
34	เต้นตรวจพล 2	พร้อมแล้ว	ตำแหน่ง : เคลื่อนจากเสนาคู่ที่ 4 มาระหว่างเสนาคู่ที่ 3 ทิศทาง : หมุนทวนเข็มนาฬิกาขึ้นไปทิศ 12 นาฬิกา – เต้นถอยหลังสลับมือขวาเข้าอกมือซ้ายตั้งวงเมื่อถอยจนสุด เต้นไปหน้าพร้อมกับจีบมือทั้งสองข้างค่อยๆ คลายออกเต้นหมุนทวนเข็มนาฬิกา ไปทิศ 6 นาฬิกา หันหน้าเข้าหาเวที ค่อยๆ รวบมือเข้าหากันมือซ้ายอยู่บนเมื่อเต้นจนสุดแถว

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 96 ท่าที่ 35 เต้นตรวจพล 3 ยิ้มพอใจ

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
35	เต้นตรวจพล 3 ตีบท	ยิ้มพอใจ	ตำแหน่ง : เคลื่อนจากเสนาคู่ที่ 3 มาระหว่างเสนาคู่ที่ 2 ทิศทาง : หมุนตามเข็มนาฬิกากลับมาทิศ 6 นาฬิกา – เต้นถอยหลังมือขวาเข้าอกมือซ้ายตั้งวง เมื่อถอยจนสุดเต้นไปหน้าพร้อมกับมือขวาไพล่หลัง มือซ้ายตั้งวง ค่อยๆ พลิกมือมาป้องปาก พร้อมกับหมุนตัวตามเข็มนาฬิกา ไปทิศ 12 นาฬิกา หันหน้าเขาหาคนดู

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

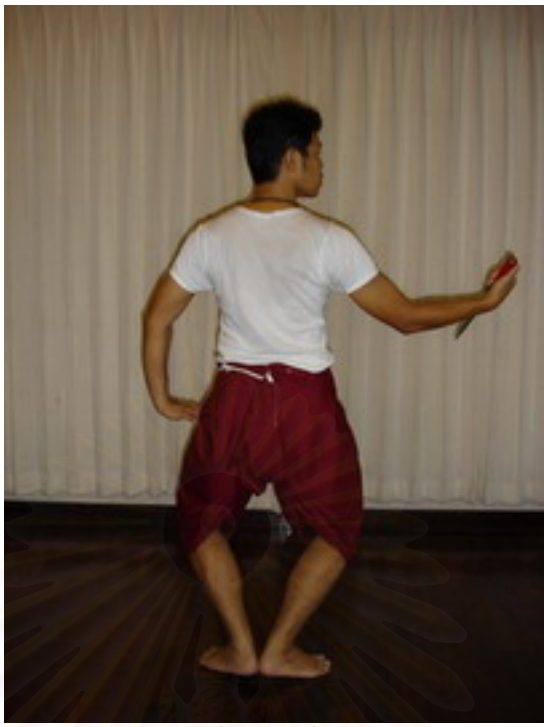

ภาพที่ 97 ท่าที่ 36 ถึง

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
36	ถึง		ตำแหน่ง : ระหว่างเสนาคู่ที่ 1 และ 2 ทิศทาง : 12 นาฬิกา – ออกอาวุธ หมุนตัวทวนเข็มนาฬิกา ไปทิศ 6 นาฬิกาหัน หน้าเข้าหาเวที เก็บ หน้ามองขวา

จากการอธิบายท่ารำพบนาฏยศัพท์คำว่า “ออกอาวุธ” ปฏิบัติโดยการมือซ้ายตั้งวง มือขวาถือพระขรรค์หงายมือยืนไปข้างลำตัว งอข้อศอกขนานกับพื้น หักข้อมือเข้าหาตัว

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 98 ท่าที่ 37 หย่องขวา (หันตัวเข้าฉาก)

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
37	หย่องขวาหันตัวเข้าฉาก		ตำแหน่ง : ระหว่างเสนาคู่ที่ 1 และ 2 ทิศทาง : 12 นาฬิกา — ยกเท้าซ้ายวาง ยกเท้าขวาหนีบน่อง — ยืดกระทก หย่องขวา มือเข้าอกทั้งสองมือ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 99 ท่าที่ 38 จีบสองมือ (หันตัวเข้าฉาก)

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
38	จีบสองมือหันตัวเข้าฉาก		ตำแหน่ง : ระหว่างเสนาคู่ที่ 1 และ 2 ทิศทาง : 12 นาฬิกา – กระโดดยกเท้าขวาวาง ยกเท้าซ้ายวาง แล้วยกเท้าขวาหนีบน่อง ยืดกระทกวางลงในท่าหย่องขวา จีบคว่ำสองมือระดับอกงอข้อศอกเล็กน้อย หน้ามองขวา

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 100 ท่าที่ 39 ปลอบ

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
39	ปลอบ		ตำแหน่ง : ตรงหน้าเสนาหัวแถวตัวแรก ทิศทาง : 6 นาฬิกา - ยืดยุบ ยกเท้าซ้ายหมุนตัวทางขวาเก็บหันหน้าเข้าหาคนดู คลื่นตัวเข้าหาเสนาลิงตัวแรกแถวหน้า หน้ามองเสนาลิง - ยกเท้าซ้ายวางใกล้เท้าขวา ยกเท้าขวาหนีบน่อง ย่อเข่าเล็กน้อย มือคงเดิม - <u>ปลอบ</u> ยืดกระทบ หย่องขวา คลายมือออกแล้วพลิกกลับมาคว่ำมือแตะที่บ่าของเสนาลิง เอียงศีรษะขวา หน้ามองเสนาลิง แล้วพลิกเข่าเป็นหย่องซ้าย มือยังคงแตะบ่าเสนาลิง เอียงศีรษะซ้าย แล้วปฏิบัติท่า <u>ขึ้น</u>

ภาพที่ 101 ท่าที่ 40 ถาม 1 โยธา หรือกองทัพ

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
40	ถาม 1	โยธา หรือ กองทัพ	ตำแหน่ง : ตรงหน้าเสนาหัวแถวตัวแรก ทิศทาง : 6 นาฬิกา – ยกเท้าซ้ายวาง ยกเท้าขวาวางที่เดิม ยกเท้าซ้ายหนีบน่องย่อเข่าขวาเล็กน้อย มีขวาตั้งวง หรือเข้าอกก็ได้ มือซ้ายตั้งนิ้วชี้ขึ้นระดับปาก หางจากใบหน้าประมาณ 1 คืบ หน้ามองนิ้ว ชี้ – ยืดกระทก หย่องซ้าย กวาดมือซ้ายไปทางซ้ายจนสุดกดข้อมือลงแล้วตวัดกลับมาตั้งวง หน้ามองตามนิ้ว แล้วกลับมามองที่เสนาลิง – ขึ้นซ้าย รอจนเสนาลิงทำท่าตามจึงพยักหน้ารับพร้อมกับยืดเข่าทั้งสองแล้วยุบ

ภาพที่ 102 ท่าที่ 41 ถาม 2 พร้อมหรือไม่

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
41	ถาม 2	พร้อมหรือไม่	ตำแหน่ง : ตรงหน้าเสนาหัวแถวตัวแรก ทิศทาง : 6 นาฬิกา – ยกเท้าขวาวาง ยกเท้าซ้ายวาง ยกเท้าขวาหนีบน่อง ย่อเข่าซ้ายเล็กน้อย มือทั้งสองจีบคว่ำ หน้ามองตรง – ยืดกระทก หย่องขวา คลายมือทั้งสองออกแล้วรวบเข้าด้วยกัน มือซ้ายวางบนพระขรรค์พร้อมทั้งยักคอไปมาเล็กน้อย – ขึ้น มือตั้งวงหน้ามองเสนาลิง รอจนเสนาลิงทำท่าตามจึงพยักหน้ารับพร้อมกับยืดเข่าทั้งสองแล้วยุบ

ภาพที่ 103 ท่าที่ 42 ถาม 3 แข็งแรงหรือเปล่า

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
42	ถาม 3	แข็งแรงหรือเปล่า	ตำแหน่ง : ตรงหน้าเสนาหัวแถวตัวแรก ทิศทาง : 6 นาฬิกา – พลิกเหลี่ยมหย่องซ้าย กำมือทั้งสองข้า ขยับมือและไหล่ขึ้นลงสลับกันจากช้าไปหาเร็วแล้ว ทำท่า ขึ้นทางซ้าย รอจนเสนาลิงทำท่าตามจึงพยักหน้ารับพร้อมกับยืดเข่าทั้งสองแล้วยุบ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 104 ท่าที่ 43 หัวเราะมื่อไพล่หลัง

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
43	ยิ้มมือไพล่หลัง	ยิ้มพอใจ	ตำแหน่ง : ตรงหน้าเสนาหัวแถวตัวแรก ทิศทาง : 8 นาฬิกา – กระโดดขยับเฉียงลงหลังเล็กน้อยในท่าหย่องขวา มือขวาไพล่หลัง มือซ้ายหัวเราะ – เดินหมุนไปทางขวานั่งลงหน้าคนธง

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4) หนุมานและองคตออกกราวเดี่ยว อวดฝีมือในกองทัพ

เมื่อสุครีพตรวจดูความเรียบร้อยในกองทัพหลักแล้ว จึงนั่งรอหนุมานและองคตมารายงานการทัพในส่วนอื่นๆ ในช่วงที่ 4 หนุมาน และองคต ออกกราวเดี่ยวแสดงอิทธิฤทธิ์ ความเข้มแข็งของกองทัพที่ตนได้รับมอบหมายให้ไปจัด โดยในการรำช่วงที่ 4 นี้ มีท่ารำ ตั้งแต่ท่าแหวก จนถึงท่าหลบฉาก รวมทั้งหมด 96 ท่า ดังนี้

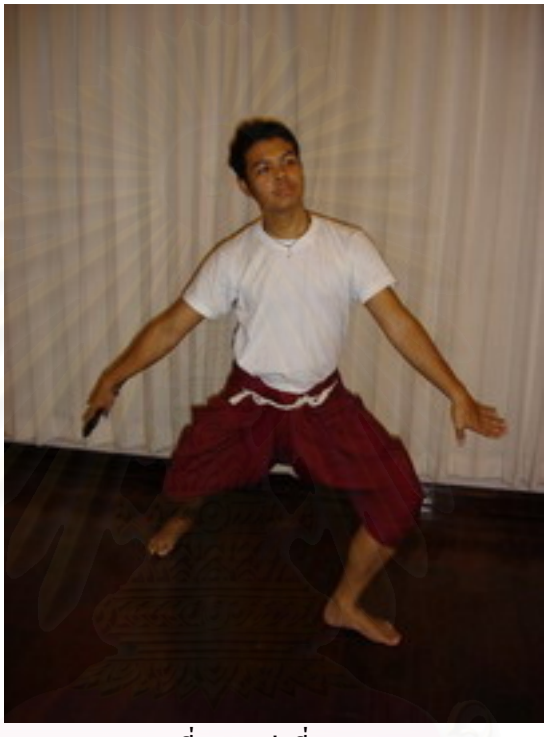

ภาพที่ 105 ท่าที่ 44 แหวก

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
44	แหวก	-	ตำแหน่ง : ประตูทางซ้ายของคนดู ทิศทาง : 7 นาฬิกา – จีบคว่ำสองมือระดับไหล่ พร้อมกับก้าวเท้าขวาไขว้ไปข้างหน้า คอเอียงซ้าย – ยกเท้าซ้ายขึ้นยืดกระทก หย่องซ้ายพร้อมกับคลายจีบออกระดับเหนือศีรษะ คอเอียงขวา – ปาดมือทั้งสองข้างลงข้างลำตัว – มองสามที

ภาพที่ 106 ท่าที่ 45 เก็บออกมือ

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
45	เก็บออกมือ		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 6 นาฬิกา – กระโดดออกมาแล้วเก็บ (ซอยเท้าถี่ๆ) มือซ้ายตั้งวง มือขวา งอข้อศอกออกข้างลำตัวหักข้อมือขึ้น หน้ามองตรง

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 107 ท่าที่ 46 หย่องขวา

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
46	หย่องขวา		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 6 นาฬิกา – ยกเท้าซ้ายวาง ยกเท้าขวาขึ้นหนีบน่อง ย่อเขาซ้ายเล็กน้อย – ยืดกระทกขาซ้าย วางเท้าขวาลงเต็มเหลี่ยม หลบเหลี่ยมซ้าย มือเข้าอกทั้งสองข้าง มือขวาอยู่บนหน้ามองตรง – เหลียวขวา เหลียวกลับ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

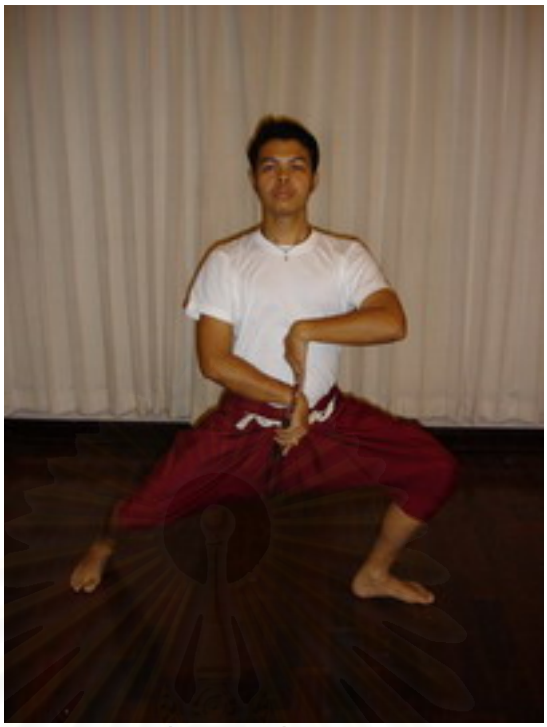

ภาพที่ 108 ท่าที่ 47 หย่องซ้าย

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
47	หย่องซ้าย		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 6 นาฬิกา – เลาะ เลาะ หรือ 1-2-3 ยกเท้าขวาขึ้นหนีบน่อง – ยืดกระทกขาขวา วางเท้าซ้ายลงเต็มเหลี่ยม ลบเหลี่ยมขายขวา มือเข้าอกทั้งสองข้างโดยที่มือซ้ายอยู่บนหน้ามองตรง – เหลียวซ้าย เหลียวกลับ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

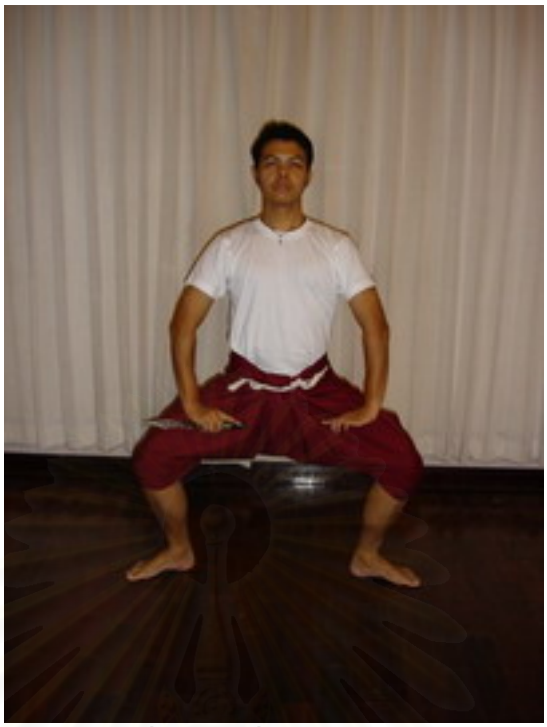

ภาพที่ 109 ท่าที่ 48 กระโดดลงวง

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
48	กระโดดลงวง		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 6 นาฬิกา – กระโดดยกขาขวาวางลงหลัง แล้ววางเท้าซ้ายตามในท่าเหลี่ยมอัด จีบมือทั้งสองข้างคลายออกแล้วตั้งวงหน้ามองตรง

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

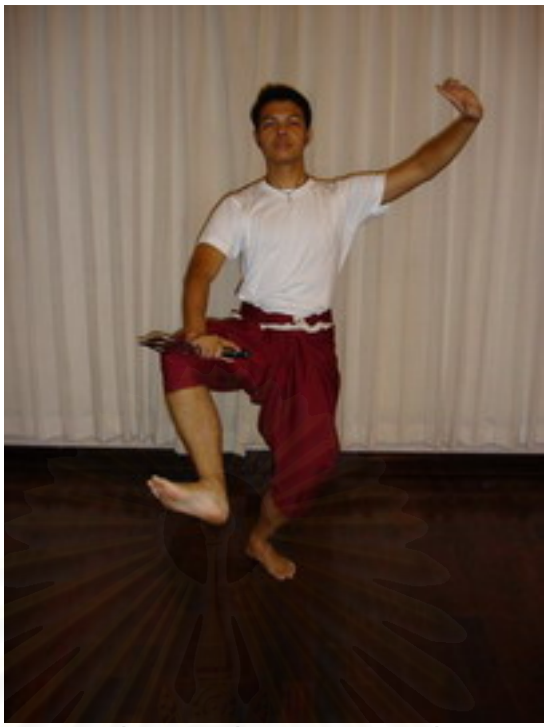

ภาพที่ 110 ท่าที่ 49 กระทืบฟันคว่ำมือ

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
49	กระทืบฟันคว่ำมือ		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 6 นาฬิกา – ยกเท้าขวาส่งไปข้างหน้าแล้ววางพร้อมกับยกมือซ้ายหงายขึ้นตั้งวงบนระดับหางคิ้วแล้วลากลงมาตั้งวงจากนั้นยกเท้าซ้ายส่งไปข้างหน้า วางเท้าซ้ายพร้อมกับมือขวายกขึ้นตั้งบนวงระดับหางคิ้วแล้วลากลงมาตั้งวงแล้วยกเท้าขวาเตะส่งไปข้างหน้าค้างไว้หนีบน่องหงายตาตุ่มซ้ายดัดปลายเท้าย่อเข่าซ้ายจบด้วยมือซ้ายตั้งวงสูงระดับหางคิ้ว มือขวาคว่ำมือวางบนเข่าขวาหน้ามองตรง (ปฏิบัติมือกับเท้าสลับกัน)

ภาพที่ 111 ท่าที่ 50 ก้าวไขว้ยกซ้ายติด

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
50	ก้าวไขว้ยกซ้ายติด		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 6 นาฬิกา – กระตุกขาขวาเข้ามาหนีบน่อง แล้วก้าวเฉียงไขว้ขาซ้ายวางเท้าขวา แล้วยกเท้าขึ้นหนีบน่อง มือทั้งสองข้างตั้งวงยกเท้าซ้ายหนีบน่องพร้อมกับสะบัดหน้ามองซ้าย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 112 ท่าที่ 51 เงื้ออาวุธ

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
51	เงื้ออาวุธ		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 6 นาฬิกา – ยืดกระทกพร้อมๆ กับยกมือขวาขึ้นเงื้ออาวุธเหลียวหน้าไปมองมือที่เงื้อขึ้น แล้วเหลียวกับไปมองซ้าย เมื่อขากระทบลงหย่องซ้าย ค้างมือไว้ในท่าเงื้อ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 113 ท่าที่ 52 กระโดดยกขวามือแตะเอว

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
52	กระโดดยกขวามือแตะเอว		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 6 นาฬิกา – กระชากตัวลงหลัง แล้วกระชากกลับไปข้างหน้ายกเท้าขวาเก็บขึ้นไป แล้วกระโดดยกเท้าซ้ายหนีบน่องเปลี่ยนมือซ้ายเข้าอก มือขวาถืออาวุธแตะที่สะเอวขวาหน้ามองซ้าย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

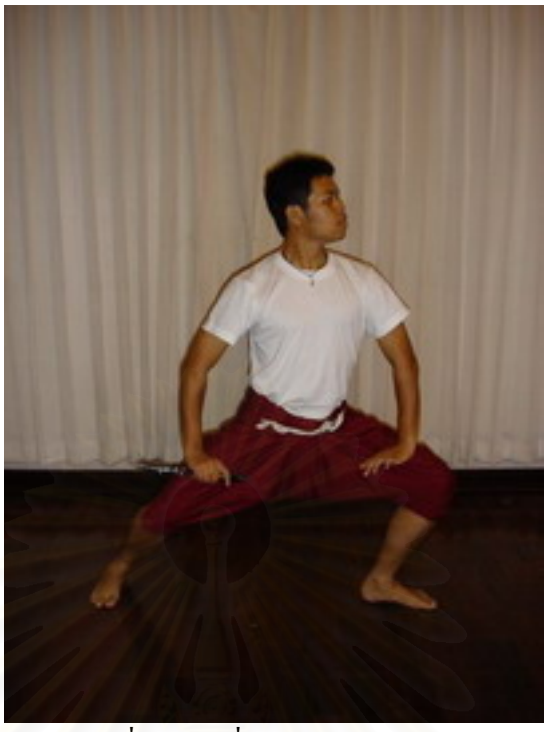

ภาพที่ 114 ท่าที่ 53 พาสุรินหย่องซ้าย

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
53	พาสุริน หย่องซ้าย		ตำแหน่ง : ค่อนไปทางขวาของคนดู ระหว่างเสนาลิง คู่ที่ 1 และ 2 ทิศทาง : 6 นาฬิกา – พาสุริน แล้วหย่องซ้าย มือตั้งวงทั้งสองข้างหน้ามองซ้าย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 115 ท่าที่ 54 ใช้ตัวแม่ท่า 5

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
54	ใช้ตัว แม่ท่า 5		ตำแหน่ง : ค่อนไปทางขวาของคนดู ระหว่างเสนาลิง คู่ที่ 1 และ 2 ทิศทาง : 6 นาฬิกา – ยืด ยุบ ขยับเท้าซ้ายตามด้วยเท้าขวาไปข้างหน้าเล็กน้อย มือออกแม่ท่า 5 หน้ามองซ้าย – กดเอวและไหล่ซ้ายขวาสลับไปมาตามจังหวะเพลง 3 จังหวะหน้ามองซ้าย – ขึ้นซ้าย – เหลียวขวา เหลียวกลับ

จากการอธิบายท่ารำพบนาฏยศัพท์คำว่า “แม่ท่า 5” ปฏิบัติโดยการมือซ้ายตั้งวงบน มือขวางอข้อศอกขนานกับพื้นถือตรีให้ปลายชี้ขึ้น

ภาพที่ 116 ท่าที่ 55 พลิกเหลี่ยมเกา

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
55	พลิกเหลี่ยมเกา		ตำแหน่ง : ค่อนไปทางขวาของคนดู ระหว่างเสนาลิงคู่ที่ 1 และ 2 ทิศทาง : 6 นาฬิกา – ยืดยุบ ตั้งเข่าขวาหลบเหลี่ยมเข่าซ้ายเป็นท่าหย่องขวา มือขวาตั้งวง มือซ้ายเกาคาง หน้ามองซ้าย – ค่อยๆ ขยับทั้งสองขาพลิกเป็นหย่องซ้าย – ขึ้น มือขวาตั้งวง มือซ้ายเกาจนปฏิบัติท่าขึ้นจึงเอามือเข้าอกหน้ามองซ้าย – เหลียวขวา เหลียวกลับ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

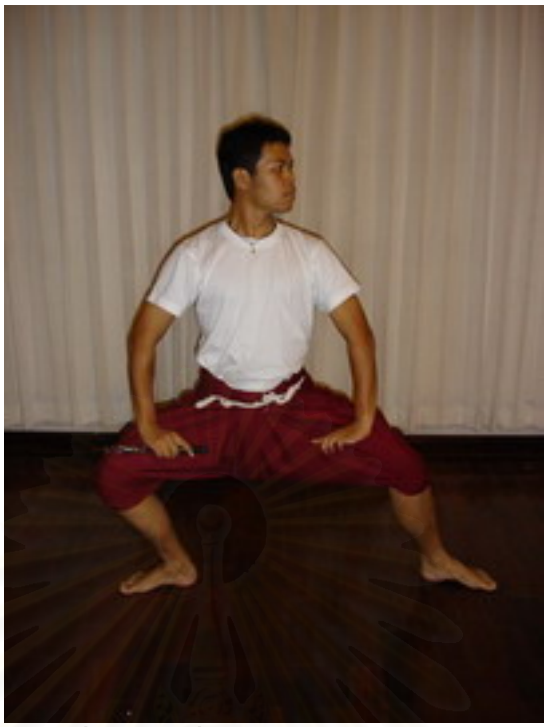

ภาพที่ 117 ท่าที่ 56 กระโดดลงวง (หนักขวา)

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
56	กระโดดลงวง (หนักขวา)		ตำแหน่ง : ค่อนไปทางขวาของคนดู ระหว่างเสนาลิงคู่ที่ 1 และ 2 ทิศทาง : 6 นาฬิกา – กระโดดยกเท้าขวาวางไปทางขวาเต็มเหลี่ยมพร้อมกับจีบสองมือคลายออกตั้งวง ขยับเท้าซ้ายเต็มเหลี่ยมในท่าเหลี่ยมอัดทิ้งหน้าหนักไปทางขวา หน้ามองซ้าย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

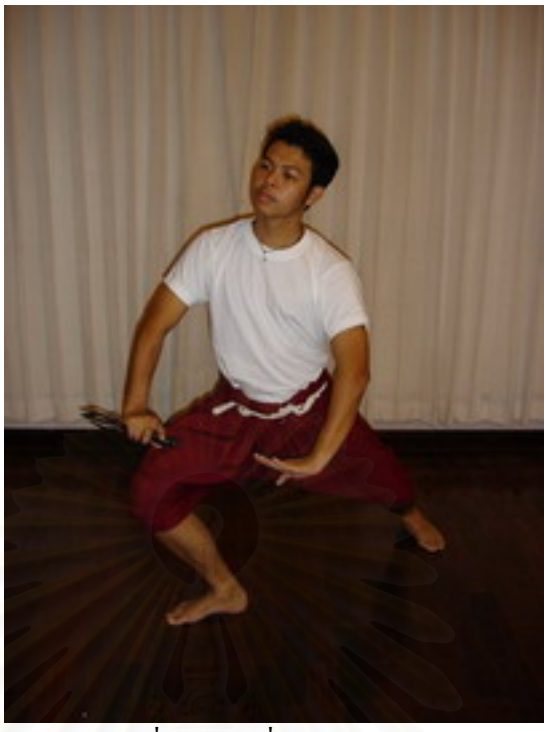

ภาพที่ 118 ท่าที่ 57 กระทืบกลับ

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
57	กระทืบกลับ		ตำแหน่ง : ค่อนไปทางขวาของคนดู ระหว่างเสนาลิงคู่ที่ 1 และ 2 ทิศทาง : 5 นาฬิกา – กระทืบเท้าขวา ขยับยกเท้าซ้ายวางโดยเร็ว ยกเท้าขวาติด พร้อมกับจีบคว่ำแล้วคลายออกตั้งวงหน้า วางเท้าขวาแล้วขยับเท้าซ้ายลงหลังเป็นท้าหย่องขวา เฉียงตัว 45 องศาหน้ามองขวา

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 119 ท่าที่ 58 เก็บเดินเท้า

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
58	เก็บเดินเท้า		ตำแหน่ง : ค่อนไปทางขวาของคนดู ระหว่างเสนาลิงคู่ที่ 1 และ 2 ทิศทาง : 5 นาฬิกา หมุนตามเข็มนาฬิกาไปทิศ 3 นาฬิกา – ยกเท้าซ้ายวางชิดส้นเท้าขวา แล้วยกเท้าขวาวาง ยกเท้าซ้ายขึ้นหนีบน่อง มือซ้ายขยับขึ้น ยักคอทางซ้าย วางเท้าซ้ายชิดส้นเท้าขวายกเท้าขวาขึ้นหนีบน่อง มือขวาขยับขึ้น ยักคอทางขวา ปฏิบัติสลับซ้ายขวาโดยค่อยๆ เร่งจังหวะเร็วขึ้น แล้วหมุนตัวไปทางขวา

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

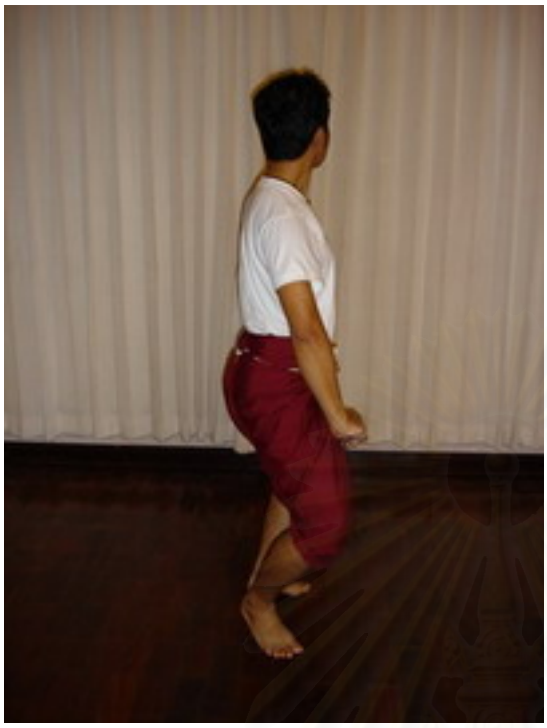

มุมมองคนดู

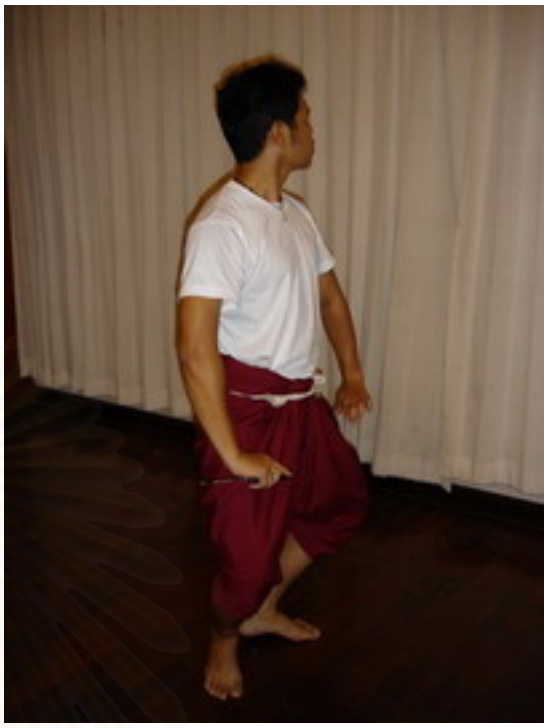

มุมเฉียงด้านข้าง

ภาพที่ 120 ท่าที่ 59 เก็บหน้าเสี้ยว

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
59	เก็บหน้าเสี้ยว		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 3 นาฬิกา – เก็บ (ซอยเท้าถี่ๆ) มือทั้งสองข้างตั้งวง หน้ามองซ้าย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มุมมองคนดู

มุมเฉียงด้านข้าง

ภาพที่ 121 ท่าที่ 60 ยกเท้าขวาติดหน้าเสี้ยว

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
60			ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 3 นาฬิกา — ยกขาซ้ายวาง ยกขาขวาหนีบน่องย่อเข่าซ้าย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มุมมองคนดู

มุมเฉียงด้านข้าง

ภาพที่ 122 ท่าที่ 61 ลงเสี้ยวป้องแทง

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
61	เงื้ออาวุธ (หรือป้องแทง)		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 3 นาฬิกา – ยืดกระทกหย่องขวา พร้อมกับมือซ้ายแบ มือขวากำ ปราะสานกันเหนือศีรษะ (หน้าไม่ต้องมองมือที่เงื้อขึ้น) หน้ามองซ้าย – มองสามที ขึ้น เหลียวขวา เหลียวกลับ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มุมมองคนดู

มุมเฉียงด้านข้าง

ภาพที่ 123 ท่าที่ 62 เสี้ยวเงื้ออาวุธ

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
62			ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 3 นาฬิกา - มองสามที พลิกเหลี่ยมตั้งเท้าซ้ายหลบเหลี่ยมเข่าขวา มือซ้ายลดลงตั้งวง - ขึ้น หน้ามองซ้าย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 124 ท่าที่ 63 เก็บหน้ามองซ้าย

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
63	เก็บหน้ามองซ้าย		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 6 นาฬิกา – ยกเท้าซ้าย เก็บ (ซอยเท้าถี่ๆ) มือทั้งสองข้างตั้งวง หน้ามองซ้าย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 125 ท่าที่ 64 กระโดดลงวงเงื้ออาวุธ

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
64	ลงวงเงื้ออาวุธ		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 6 นาฬิกา – กระโดดยกเท้าซ้ายวาง ยกเท้าขวาหนีบน่องวางเท้าขวาลงในท่าเหลี่ยมอัด ทิ้งน้ำหนักที่เท้าขวา มือขวาเงื้ออาวุธ มือซ้ายตั้งวง หน้ามองซ้าย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 126 ท่าที่ 65 กระทืบกลับสอดมือ

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
65	กระทืบกลับสอดมือ		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 5 นาฬิกา – กระทืบเท้าขวา ขยับยกเท้าซ้ายวาง ยกเท้าขวาหนีบน่องวางเท้าขวาเต็มเหลี่ยมแล้วขยับเท้าซ้ายลงหลังหลบเหลี่ยมเฉียงตัว 45 องศา เป็นท่าหย่องขวาเฉียงตัว พร้อมกับมือซ้ายจีบส่งหลังคลายหงายขึ้นแล้วลากมือซ้ายลงตั้งวงระดับหัวเข็มขัด มือขวาจิ้มปลายด้ามตรีลงพื้นในระดับหัวเข็มขัด หน้ามองทางเดียวกับมือ เอียงคอทางซ้าย

ภาพที่ 127 ท่าที่ 66 จับแมลงวัน

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
66	จับแมลงวัน		ตำแหน่ง : มุมซ้ายหน้า มุมขวาหลัง มุมซ้ายหน้า มุมขวาหน้า และประตูซ้ายมือของคนดู ทิศทาง : 5 นาฬิกา 11 นาฬิกา 5 นาฬิกา 7 นาฬิกา และ 2 นาฬิกา - โขยกไปมุมซ้ายหน้าสามครั้ง พลิกเหลี่ยมโขยกไปมุมขวาหลังสามครั้ง พลิกเหลี่ยมโขยกไปมุมซ้ายหน้าสามครั้ง พลิกเหลี่ยมโขยกไปมุมขวาหน้าสามครั้ง แล้วพลิกเหลี่ยมโขยกไปที่ประตูซ้ายมือของคนดู - มือขวาตบแมลงวันเข้ามือซ้ายจับไว้ - กระโดด ยกขาขวาหนีบน่อง มือซ้ายโยนแมลงวันทิ้งไป มือขวาถืออาวุธหงายมือขึ้นงอข้อศอกขนานกับพื้น

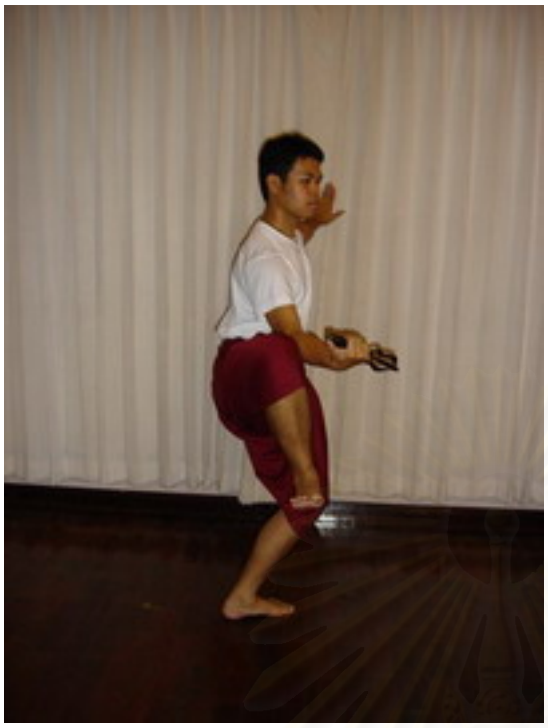

มุมมองคนดู

มุมเฉียงด้านข้าง

ภาพที่ 128 ท่าที่ 67 เท้าฉาก

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
67	เท้าฉาก		ตำแหน่ง : ประตูซ้ายมือของคนดู ทิศทาง : ระหว่าง 1 นาฬิกาและ 2 นาฬิกา – ยกเท้าซ้ายวางชิดส้นเท้าขวา แล้วยกเท้าขวาวาง ยกเท้าซ้ายขึ้นหนีบน่อง มือซ้ายขยับขึ้น ยักคอทางซ้าย วางเท้าซ้ายชิดส้นเท้าขวายกเท้าขวาขึ้นหนีบน่อง มือขวาขยับขึ้น ยักคอทางขวา ปฏิบัติสลับซ้ายขวาโดยค่อยๆ เร่งจังหวะเร็วขึ้น แล้วหมุนตัววิ่งไปทางประตูที่ออก – กระโดดหันตัวเข้าหาฉากเก็บเฉียงตัวออกเล็กน้อย มือซ้ายแขนตึง ตั้งข้อมือขึ้นเท้าฉาก มือขวางอข้อศอกออกข้างลำตัว หักข้อมือขึ้น แล้วยกขาซ้ายวาง ยกขาขวาขึ้นหนีบน่อง หน้ามองตรง

มุมมองคนดู

มุมเฉียงด้านข้าง

ภาพที่ 129 ท่าที่ 68 หย่องขวา เท้าฉาก

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
68	หย่องขวา เท้าฉาก		ตำแหน่ง : ประตูซ้ายมือของคนดู ทิศทาง : ระหว่าง 1 นาฬิกาและ 2 นาฬิกา — ยืดกระทก มือขวาเข้าอกพร้อมกับวางเท้าขวาเต็มเหลี่ยม ขาซ้ายหลบเหลี่ยม โย้น้ำหนักไปข้างหน้า เป็นท่าหย่องขวา หน้ามองไปทางเสนาลิงตัวแรก — มองสามที — ขึ้น เท้าฉาก

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 130 ท่าที่ 69 หลบฉาก

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
69	หลบฉาก		ตำแหน่ง : ประตูซ้ายมือของคนดู ทิศทาง : ระหว่าง 1 นาฬิกาและ 2 นาฬิกา 1. ขยับเท้าซ้ายตั้งเหลี่ยม ขยับเท้าขวาหลบเหลี่ยม ลดมือขวาตั้งวง หน้ามองตรง 2. ขยับเท้าขวาตั้งเหลี่ยม ขยับเท้าซ้ายหลบเหลี่ยม มือขวาเข้าอก หน้ามองไปทางขวา 3. ขยับเท้าซ้ายตั้งเหลี่ยม ขยับเท้าขวาหลบเหลี่ยม ก้มหน้ามองมือขวา 4. ขยับเท้าขวาตั้งเหลี่ยม ขยับเท้าซ้ายหลบเหลี่ยม มือขวาเข้าอกหน้ามองไปทางขวา ปฏิบัติซ้ำกันจากข้อ 1-4 แต่ให้เร็วขึ้น รวมทั้งหมด 8 ครั้ง

ภาพที่ 131 ท่าที่ 70 เกาหมุนตัว เข้าเวที

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
70	เกาหมุนตัว เข้าเวที		ตำแหน่ง : ประตูซ้ายมือของคนดู ทิศทาง : 2 นาฬิกา และ 8 นาฬิกา - กระโดดยกเท้าขวาติด มือซ้ายถือตรีเข้าอก มือขวาตบเกาข้างหน้าแข้ง - ค่อยๆ หมุนตัวลงทางขวา มือขวาคว้าหลังตกใจ หน้ามองไปทางซ้าย - หมุนตัวทางขวา กระโดดเข้าเวที

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 132 ท่าที่ 71 ขู่

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
71	ขู่		ตำแหน่ง : ประตูซ้ายมือของคนดู ทิศทาง : 5 นาฬิกา - กระโดดออกมาตั้งท่า ขู่บนเข่า 1 ครั้ง - กระโดดกลับตัวยกเท้าขวาติด มือขวาเข้าอก มือซ้ายตั้งวง หน้ามองซ้าย หมุนตัวเข้าเวที

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

2. องคตออกกราว

การปฏิบัติเช่นเดียวกันกับหนุมาน โดยเริ่มตั้งแต่ท่าแหวก จนหลบฉาก ดังนี้

ภาพที่ 133 ท่าที่ 72 แหวก

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
72	แหวก	-	ตำแหน่ง : ประตูทางซ้ายของคนดู ทิศทาง : 7 นาฬิกา – จีบคว่ำสองมือระดับไหล่ พร้อมกับก้าวเท้าขวาไขว้ไปข้างหน้า คอเอียงซ้าย – ยกเท้าซ้ายขึ้นยืดกระทก หย่องซ้ายพร้อมกับคลายจีบออกระดับเหนือศีรษะ คอเอียงขวา – ปาดมือทั้งสองข้างลงข้างลำตัว – มองสามที

ภาพที่ 134 ท่าที่ 73 เก็บออกมือ

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
73	เก็บออกมือ		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 6 นาฬิกา – กระโดดออกมาแล้วเก็บ มือซ้ายตั้งวง มือขวางอข้อศอก ออกข้างลำตัวหักข้อมือขึ้น หน้ามองตรง

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 135 ท่าที่ 74 หย่องขวา

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
74	หย่องขวา		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 6 นาฬิกา – ยกเท้าซ้ายวาง ยกเท้าขวาขึ้นหนีบน่อง ย่อเขาซ้ายเล็กน้อย – ยืดกระทกขาซ้าย วางเท้าขวาลงเต็มเหลี่ยม หลบเหลี่ยมซ้าย มือเข้าอกทั้งสองข้าง มือขวาอยู่บนหน้ามองตรง – เหลียวขวา เหลียวกลับ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 136 ท่าที่ 75 หย่องซ้าย

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
75	หย่องซ้าย		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 6 นาฬิกา – เลาะ เลาะ หรือ 1-2-3 ยกเท้าขวาขึ้นหนีบน่อง – ยืดกระทกขาขวา วางเท้าซ้ายลงเต็มเหลี่ยม ลบเหลี่ยมขายขวา มือเข้าอกทั้งสองข้างโดยที่มือซ้ายอยู่บนหน้ามองตรง – เหลียวซ้าย เหลียวกลับ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 137 ท่าที่ 76 กระโดดลงวง

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
76	กระโดดลงวง		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 6 นาฬิกา – กระโดดยกขาขวาวางลงหลัง แล้ววางเท้าซ้ายตามในท่าเหลี่ยมอัด จีบมือทั้งสองข้างคลายออกแล้วตั้งวงหน้ามองตรง

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 138 ท่าที่ 77 กระทืบฟันคว่ำมือ

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
77	กระทืบฟันคว่ำมือ		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 6 นาฬิกา – ยกเท้าขวาส่งไปข้างหน้าแล้ววางพร้อมกับยกมือซ้ายหงายขึ้นตั้งวงบนระดับหางคิ้วแล้วลากลงมาตั้งวง จากนั้นยกเท้าซ้ายส่งไปข้างหน้า วางเท้าซ้าย พร้อมกับมือขวายกขึ้นตั้งบนวงระดับหางคิ้วแล้วลากลงมาตั้งวงแล้วยกเท้าขวาเตะส่งไปข้างหน้าค้างไว้หนีบน่องหงายตาตุ่มซ้ายดัดปลายเท้าย่อเข่าซ้าย จบด้วยมือซ้ายตั้งวงสูงระดับหางคิ้ว มือขวาคว่ำมือวางบนเข่าขวาหน้ามองตรง (ปฏิบัติมือกับเท้าสลับกัน)

ภาพที่ 139 ท่าที่ 78 ก้าวไขว้ยกซ้ายติด

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
78	ก้าวไขว้ยกซ้ายติด		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 6 นาฬิกา – กระตุกขาขวาเข้ามาหนีบน่อง แล้วก้าวเฉียงไขว้ขาซ้ายวางเท้าขวา แล้วยกเท้าขึ้นหนีบน่อง มือทั้งสองข้างตั้งวงยกเท้าซ้ายหนีบน่องพร้อมกับสะบัดหน้ามองซ้าย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 140 ท่าที่ 79 เงื้ออาวุธ

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
79	เงื้ออาวุธ		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 6 นาฬิกา – ยืดกระทกพร้อมๆ กับยกมือขวาขึ้นเงื้ออาวุธเหลียวหน้าไปมองมือที่เงื้อขึ้น แล้วเหลียวกับไปมองซ้าย เมื่อขากระทบลงหย่องซ้าย ค้างมือไว้ในท่าเงื้อ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 141 ท่าที่ 80 กระโดดยกเท้าขวา มือขวาแตะเอว

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
80	กระโดดยกขวามือแตะเอว		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 6 นาฬิกา – กระชากตัวลงหลัง แล้วกระชากกลับไปข้างหน้ายกเท้าขวาเก็บขึ้นไป แล้วกระโดดยกเท้าซ้ายหนีบน่องเปลี่ยนมือซ้ายเข้าอก มือขวาถืออาวุธแตะที่สะเอวขวาหน้ามองซ้าย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 142 ท่าที่ 81 พาสุรินหย่องซ้าย

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
81	พาสุริน หย่องซ้าย		ตำแหน่ง : ค่อนไปทางขวาของคนดู ระหว่างเสนาลิงคู่ที่ 1 และ 2 ทิศทาง : 6 นาฬิกา – พาสุริน แล้วหย่องซ้าย มือตั้งวงทั้งสองข้าง หน้ามองซ้าย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 143 ท่าที่ 82 ใช้ตัวแม่ท่า 2

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
82	ใช้ตัว แม่ท่า 2		ตำแหน่ง : ค่อนไปทางขวาของคนดู ระหว่างเสนาลิง คู่ที่ 1 และ 2 ทิศทาง : 6 นาฬิกา – ยืด ยุบ ขยับเท้าซ้ายตามด้วยเท้าขวาไปข้างหน้าเล็กน้อย มือออกแม่ท่า 2 หน้ามองซ้าย – กดเอวและไหล่ซ้ายขวาสลับไปมาตามจังหวะเพลง 3 จังหวะหน้ามองซ้าย – ขึ้นซ้าย – เหลียวขวา เหลียวกลับ

จากการอธิบายท่ารำพบนาฏยศัพท์คำว่า “แม่ท่า 2” ปฏิบัติโดยมือซ้ายเข้าอกให้ปลายพระขรรค์ชี้ขึ้น มือขวาจีบปรกหน้า

ภาพที่ 144 ท่าที่ 83 พลิกเหลี่ยมเกา

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
83	พลิกเหลี่ยมเกา		ตำแหน่ง : ค่อนไปทางขวาของคนดู ระหว่างเสนาลิงคู่ที่ 1 และ 2 ทิศทาง : 6 นาฬิกา – ยืดยุบ ตั้งเข่าขวาหลบเหลี่ยมเข่าซ้ายเป็นท่าหย่องขวา มือขวาตั้งวง มือซ้ายเกาหน้ามองซ้าย – ค่อยๆ ขยับทั้งสองขาพลิกเป็นหย่องซ้าย – ขึ้น มือขวาตั้งวง มือซ้ายเกาจนปฏิบัติท่าขึ้นจึงเอามือเข้าอกหน้ามองซ้าย – เหลียวขวา เหลียวกลับ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 145 ท่าที่ 84 กระโดดลงวง (หนักขวา)

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
84	กระโดดลงวง (หนักขวา)		ตำแหน่ง : ค่อนไปทางขวาของคนดู ระหว่างเสนาลิงคู่ที่ 1 และ 2 ทิศทาง : 6 นาฬิกา – กระโดดยกเท้าขวาวางไปทางขวาเต็มเหลี่ยมพร้อมกับจีบสองมือคลายออกตั้งวง ขยับเท้าซ้ายเต็มเหลี่ยมในท่าเหลี่ยมอัดทิ้งหน้าหนักไปทางขวา หน้ามองซ้าย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

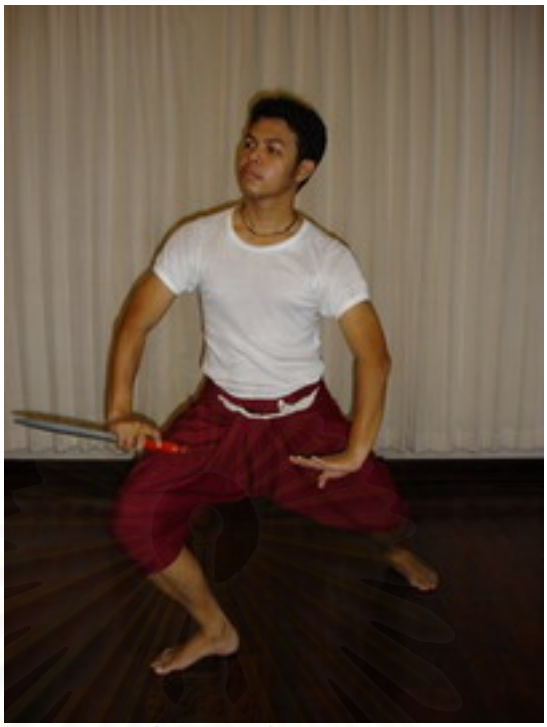

ภาพที่ 146 ท่าที่ 85 กระทืบกลับ

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
85	กระทืบกลับ		ตำแหน่ง : ค่อนไปทางขวาของคนดู ระหว่างเสนาลิงคู่ที่ 1 และ 2 ทิศทาง : 5 นาฬิกา – กระทืบเท้าขวา ขยับยกเท้าซ้ายวางโดยเร็ว ยกเท้าขวาติด พร้อมกับจีบคว่ำแล้วคลายออกตั้งวงหน้า วางเท้าขวาแล้วขยับเท้าซ้ายลงหลังเป็นท้าหย่องขวา เฉียงตัว 45 องศาหน้ามองขวา

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 147 ท่าที่ 86 เก็บเดินเท้า

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
86	เก็บเดินเท้า		ตำแหน่ง : ค่อนไปทางขวาของคนดู ระหว่างเสนาลิงคู่ที่ 1 และ 2 ทิศทาง : 5 นาฬิกา หมุนตามเข็มนาฬิกาไปทิศ 3 นาฬิกา – ยกเท้าซ้ายวางชิดส้นเท้าขวา แล้วยกเท้าขวาวาง ยกเท้าซ้ายขึ้นหนีบน่อง มือซ้ายขยับขึ้น ยักคอทางซ้าย วางเท้าซ้ายชิดส้นเท้าขวายกเท้าขวาขึ้นหนีบน่อง มือขวาขยับขึ้น ยักคอทางขวา ปฏิบัติสลับซ้ายขวาโดยค่อยๆ เร่งจังหวะเร็วขึ้น แล้วหมุนตัวไปทางขวา

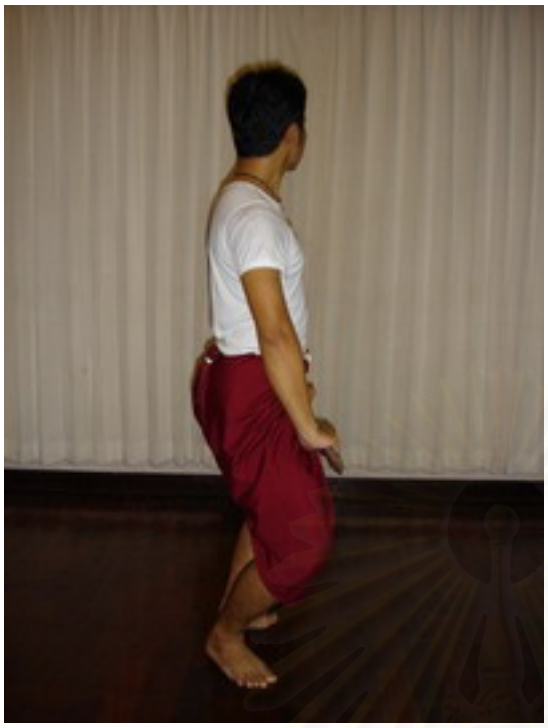

มุมมองคนดู

มุมมองด้านข้าง

ภาพที่ 148 ท่าที่ 87 เก็บหน้าเสี้ยว

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
87	เก็บหน้าเสี้ยว		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 3 นาฬิกา – เก็บ (ซอยเท้าถี่ๆ) มือทั้งสองข้างตั้งวง หน้ามองซ้าย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มุมมองคนดู

มุมมองด้านข้าง

ภาพที่ 149 ท่าที่ 87 ยกเท้าขวาหน้าเสี้ยว

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
87	ยกเท้าขวาหน้าเสี้ยว		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 3 นาฬิกา – ยกเท้าซ้ายวาง ยกเท้าขวาขึ้นหนีบน่อง มือตั้งวงทั้งสองข้าง หน้ามองซ้าย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มุมมองคนดู

มุมมองด้านข้าง

ภาพที่ 150 ท่าที่ 89 ลงเสี้ยวเงื้ออาวุธ

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
89	ลงเสี้ยวเงื้ออาวุธ		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 3 นาฬิกา – ยกขาซ้ายวาง ยกขาขวาหนีบน่องย่อเข่าซ้าย – ยืดกระทกหย่องขวา พร้อมกับมือซ้ายแบ มือขวากำ ปราะสานกันเหนือศีรษะ (หน้าไม่ต้องมองมือที่เงื้อขึ้น) หน้ามองซ้าย – มองสามที ขึ้น เหลียวขวา เหลียวกลับ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 151 ท่าที่ 90 จับหมัด

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
90	จับหมัด		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 3 นาฬิกา - ยืดยุบ ยกเท้าขวาหันตัวมาทางขวา เก็บ หน้ามองซ้าย มือตั้งวงทั้งสองข้าง - ลงวงกระทืบกลับคว้ามือ - หมุนตัวทางขวาหนึ่งรอบลงนั่งก้นติดพื้น เหยียดเท้าทั้งสองไปข้างหน้า งอเข่าทั้งสองตั้งฝ่าเท้าขึ้นห่างกันประมาณ 1 ฝ่ามือ มือทั้งสองคว่ำวางบนเข่า หน้ามองไกล - สะดุ้งตัว มือขวาถือพระขรรค์คว้าลงพื้น ข้างลำตัวลักคอมองทางขวา ก้มลงมองเข่าขวา - ใช้นิ้วชี้และนิ้วกลางมือขวาแตะที่หัวเข่าขวา แล้วทำท่าแหวกเพื่อหาหมัดจากซ้ายไปขวา นิ้วชี้และนิ้วกลางมือซ้ายปฏิบัติตาม โดยแหวกจากขวาไปซ้าย เอียงศีรษะตามมือที่แหวก ปฏิบัติสบับกันจากหัวเข่า ลงไปจนถึงประมาณปลายเท้า โดยทำจากช้าไปหาเร็ว แล้วสมมุติว่าจับหมัดได้ มือทั้งสองนำมาวางบนเข่าในลักษณะคว่ำมือ หน้ามองไกล

มุมมองคนดู

มุมมองด้านข้าง

มุมมองคนดู

มุมมองด้านข้าง

ภาพที่ 152 ท่าที่ 91 เล่นหมัด

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
91	เล่นหมัด		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 3 นาฬิกา หมุนตามเข็มนาฬิกามาทิศ 6 นาฬิกา แล้วหมุนกลับไปทิศ 3 นาฬิกา - สะดุ้งตัวมือขวาคว้าพื้น ลักคอมองทางขวา - แบะเข่าทั้งสองแล้วชักเท้าขวาเข้าหาตัว ยืดเท้าซ้ายออกไปเล็กน้อย ลำตัวตั้งตรง มือซายที่จับหมัดยื่นออกมาด้านหน้าระดับหน้าอก ห่างจากลำตัวคืบเศษ มือขวาที่ถือพระขรรค์ ใช้ปลายด้ามรองมือซ้าย เอียงศีรษะทางขวา แล้วปฏิบัติสลับกัน ชัดเท้าซ้ายเข้าหาตัว ยืดเข่าขวาออกเล็กน้อย มือขวานำมาแตะบนมือซ้ายเอียงศีรษะทางซ้าย ปฏิบัติเช่นนี้สลับกันโดยเร่งจังหวะเร็วขึ้น จากนั้นก็ยืดเท้าทั้งสองออกไปข้างหน้า แล้วสลับงอเข่าถีบออก พร้อมกับมือทั้งสองก็ยื่นออกไปข้างหน้าจนสุดมือ มือขวาถือพระขรรค์แตะถี่ๆ อยู่บนมือซ้าย ศีรษะเอียงขวาและซ้ายสลับกันตามมือที่แตะ - ค่อยๆ เคลื่อนเท้าทั้งสองไปทางซ้ายของเวที จึงหยุดแล้วงอเข่าทั้งสองให้ส้นเท้าห่างกันประมาณ 1 ฝ่ามือ ตั้งฝ่าเท้าขึ้นดัดปลายเท้า คว่ำมือทั้งสองไว้บนเข่า หน้ามองไกล

มุมมองคนดู

มุมมองคนดู

มุมมองคนดู

มุมมองด้านข้าง

ภาพที่ 153 ท่าที่ 92 ขยี้ดม

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
92	เด็ดหมัด		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 3 นาฬิกา - สะดุ้งตัว มือขวาคว้าพื้น ลักคอมองทางขวา - มือซ้ายสมมุติว่าจับตัวหมัดเอาไว้ แล้วนำมือขวาถูกับมือซ้าย สมมุติว่ากำลังขยี้หมัด - ก้มลงดมมือ แล้วสะบัดหน้าไปทางซ้าย ลำตัวตรง จากนั้นก้มลงดมมืออีกครั้ง สมมุติว่าเหม็น แล้วม้วนตัวไปข้างหลัง โดยใช้มือทั้งสองช่วยผลักออก ดันตัวขึ้นยืนในท่าหย่องซ้าย

ภาพที่ 154 ท่าที่ 93 กระโดดลงวงเงื้ออาวุธ

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
93	ลงวงเงื้ออาวุธ		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 6 นาฬิกา - ยืดยุบ กระโดดยกเท้าซ้ายวาง ยกเท้าขวาหนีบน่อง วางเท้าขวา ลงเหลี่ยมอัด มือขวาเงื้ออาวุธ มือซ้ายตั้งวงล่าง หน้ามองซ้าย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

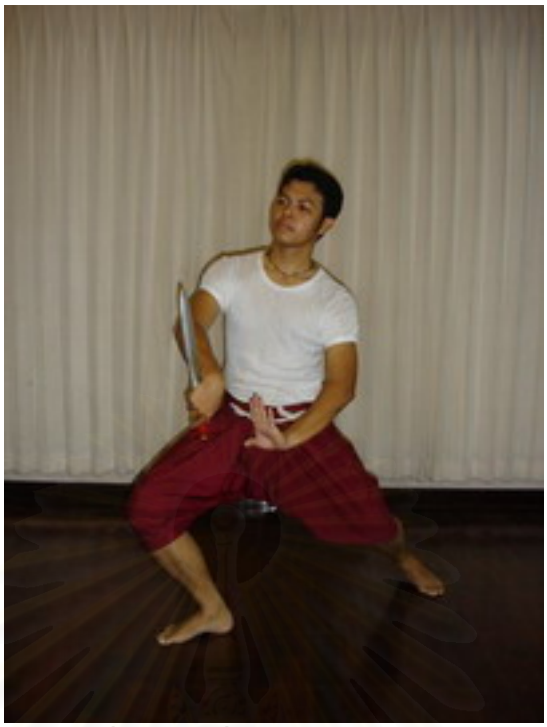

ภาพที่ 155 ท่าที่ 94 กระทืบกลับสอดมือ

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
94	กระทืบกลับสอดมือ		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 5 นาฬิกา — กระทืบเท้าขวา ขยับยกเท้าซ้ายวาง ยกเท้าขวาหนีบน่อง วางเท้าขวาเต็มเหลี่ยมแล้วขยับเท้าซ้ายลงหลังหลบเหลี่ยมเฉียงตัว 45 องศา เป็นท่าหย่องขวาเฉียงตัว พร้อมกับมือซ้ายจีบส่งหลังคลายหงายขึ้นแล้วลากมือซ้ายลงตั้งวงระดับหัวเข็มขัด มือขวาจิ้มปลายด้ามตรีลงพื้นในระดับหัวเข็มขัด หน้ามองทางเดียวกับมือ เอียงคอทางซ้าย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มุมมองคนดู

มุมเฉียงด้านข้าง

ภาพที่ 156 ท่าที่ 95 เท้าฉาก

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
95	เท้าฉาก		ตำแหน่ง : ประตูซ้ายมือของคนดู ทิศทาง : 2 นาฬิกา – ยกเท้าซ้ายวางชิดส้นเท้าขวา แล้วยกเท้าขวาวาง ยกเท้าซ้ายขึ้นหนีบน่อง มือซ้ายขยับขึ้น ยักคอทางซ้าย วางเท้าซ้ายชิดส้นเท้าขวายกเท้าขวาขึ้นหนีบน่อง มือขวาขยับขึ้น ยักคอทางขวา ปฏิบัติสลับซ้ายขวาโดยค่อยๆ เร่งจังหวะเร็วขึ้น แล้วหมุนตัววิ่งไปทางประตูที่ออก – กระโดดหันตัวเข้าหาฉากเก็บเฉียงตัวออกเล็กน้อย มือซ้ายแขนตึง ตั้งข้อมือขึ้นเท้าฉาก มือขวางอข้อศอกออกข้างลำตัว หักข้อมือขึ้น แล้วยกขาซ้ายวาง ยกขาขวาขึ้นหนีบน่อง หน้ามองขวา

มุมมองคนดู

มุมเฉียงด้านข้าง

ภาพที่ 157 ท่าที่ 96 หย่องขวา เท้าฉาก

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
96	หย่องขวา เท้าฉาก		ตำแหน่ง : ประตูซ้ายมือของคนดู ทิศทาง : 2 นาฬิกา – ยืดกระทก มือขวาเข้าอกพร้อมกับวางเท้าขวาเต็มเหลี่ยม ขาซ้ายหลบเหลี่ยม โย้น้ำหนักไปข้างหน้า เป็นท่าหย่องขวา หน้ามองขวา – มองสามที – ขึ้น เท้าฉาก

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มุมมองคนดู มุมมองด้านข้าง

ภาพที่ 158 ท่าที่ 97 เล่นฉาก

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
97	เล่น ฉาก		ตำแหน่ง : ประตูซ้ายมือของคนดู ทิศทาง : ระหว่าง 3 นาฬิกา - กระโดดยกเท้าซ้ายวางชิดเท้าขวา แล้วยกเท้าขวาวางลงในท่าหย่อง เข่าขวาเต็มเหลี่ยม เข่าซายหลบเหลี่ยม ตั้งมือทั้งสองทางด้านซ้ายม้วนสลับกันโดยคลายมือขึ้น มือซายตั้งวงแบระดับใบหน้า มือขวาอยู่ถัดลงมา หน้ามองมือ - กระโดดยกเท้าขวาวางชิดเท้าซ้ายแล้วยกเท้าซ้ายวางลงในท่าหย่อง เข่าซ้ายตั้งเหลี่ยม เข่าขวาหลบเหลี่ยม ตั้งมือทั้งสองทางด้านขวาม้วนสลับกันโดยคลายมือขึ้น มือขวาที่ถือพระขรรค์ตั้งมือระดับใบหน้า มือซ้ายอยู่ถึดลงมาหน้ามองมือ ปฏิบัติรวมทั้งหมด 5 ครั้ง หมดด้านซ้าย ยกเท้าขวาหันตัวไปทางซ้าย - สองมือจีบคว่ำอยู่ระดับปาก เก็บเท้าหันทางขวา มือทั้งสองค่อยๆ คลายขึ้นแล้วพลิกกลับมาตั้งมือระดับศีรษะ ทำท่าขึ้นโดยยกเท้าซ้ายแล้ววางลงจากนั้นยกเท้าขวาขึ้นหนีบน่องพร้อมกับกดปลายมือทั้งสองให้ลงไปด้านข้าง มือซ้ายปาดไปทางซ้าย มือขวาปาดไปทางขวาติดกับเข่าขวาที่ยกขึ้น (กันเข่า) หน้ามองเฉียงซ้าย

ภาพที่ 159 ท่าที่ 98 หย่องครึ่งนั่ง

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
98	หย่อง ครึ่งนั่ง		ตำแหน่ง : ประตูซ้ายมือของคนดู ทิศทาง : 8 นาฬิกา - วางเท้าขวาลงในท่าหย่องขวา มือขวาคว้าลงแตะพื้น มือซ้ายเข้าอก หน้ามองซ้าย - หมุนตัวทางขวาเข้าเวที

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 160 ท่าที่ 99 ขู่

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
99	ขู่		ตำแหน่ง : ประตูซ้ายมือของคนดู ทิศทาง : 5 นาฬิกา - กระโดดออกมาตั้งท่า ขู่บนเข่า 1 ครั้ง - กระโดดกลับตัวยกเท้าขวาติด มือขวาเข้าอก มือซ้ายตั้งวง หน้ามองซ้าย หมุนตัวเข้าเวที

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

5) หนุมานและองคตแสดงความเคารพ และรายงานความเรียบร้อยในการจัดทัพแก่สุครีพ

ในกระบวนการจัดทัพตรวจพลช่วงสุดท้าย เป็นช่วงที่ หนุมานและองคตเข้ามารายงานทัพแก่สุครีพ แล้วสุครีพ ออกมาต้อนรับ และรับการทำความเคารพจาก หนุหานและองคต ในช่วงที่ 5 นี้ เริ่มตั้งแต่ท่าเก็บหันตัวเข้าฉาก จนถึงท่าสุครีพถามแล้วนั่งตามตำแหน่งที่ รวมทั้งหมด 7 ท่า ดังนี้

พญาวานร (หนุมาน องคต) ออกฉาก 2

ภาพที่ 161 ท่าที่ 100 เก็บหันตัวเข้าฉาก

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
100	เก็บหันตัวเข้าฉาก		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 12 นาฬิกา หนุมานและองคตปฏิบัติเหมือนกัน - กระโดดหันตัวเข้าหาฉาก เฉียงตัวออกเล็กน้อย เก็บขยับออกมา มือซ้ายตั้งวง มือขวางอข้อศอกออกข้างลำตัว หักข้อมือขึ้น หน้ามองขวา

ภาพที่ 162 ท่าที่ 101 หย่องขวาจีบสอดมือ

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
101	หย่องขวา จีบสอดมือ		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 12 นาฬิกา - ยกเท้าซ้ายวาง ยกเท้าขวาหนีบน่อง - ยืดกระทก หย่องขวา พร้อมกับมือซ้ายจีบสอดขึ้น งอข้อศอกเสมอไหล่ มือขวาเข้าอก - มองสามที ขึ้นในท่ามือซ้ายจีบสอดมือ - เหลียวซ้าย เหลียวกลับ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 163 ท่าที่ 102 พลิกเหลี่ยมเกา (หันตัวเข้าหาฉาก)

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
101	พลิกเหลี่ยมเกา		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 12 นาฬิกา - ยืดยุบ พลิกเหลี่ยมเป็นหย่องซ้าย เกา - เกา ค่อยๆ พลิกเหลี่ยมกลับเป็นหย่องขวา - ขึ้นในท่าจีบสอดมือ - เหลียวซ้าย เหลียวกลับ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 164 ท่าที่ 103 เก็บจับผ้า

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
103	เก็บจับผ้า		ตำแหน่ง : กลางเวที ทิศทาง : 6 นาฬิกา - หนุมานและองคต ยืดยุบ หมุนขวา หันตัวหาคนดู เก็บถอยหลัง มือทั้งสองข้างจับผ้า หน้ามองซ้าย ปฏิบัติพร้อมกับสุครีพ เก็บจับผ้าหันตัวเข้าหาฉาก หน้ามองซ้ายเช่นกัน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 165 ท่าที่ 104 เต้นป๊ะเท่งป๊ะสวนแถว

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
104	เต้นป๊ะเท่งป๊ะสวนแถว		- สุครีพ หนุมาน และองคต กระโดดลงหย่องขวาจับผ้า - เลาะ เลาะ ยกเท้าซ้ายหนีบน่อง วางยกเท้าขวาหนีบน่อง วางเท้าขวายกเท้าซ้ายหนีบน่องอีกครั้ง ตามจังหวะตะโพน แล้วเต้นปลายเท้าตามจังหวะตะโพน - หมุนวนซ้ายของตนเอง มือซ้ายเข้าอก มือขวาตั้งวง - เต้นขึ้นไปจนสุดแถวแล้วเต้นวนขวา ให้สุครีพ อยู่ระหว่างกลาง ตรงข้ามหนุมานกับองคต แล้วเต้นสวนแถวในลักษณะ “หน้ากินกัน” หนุมานไหว้สุครีพ สุครีพยิ้ม แล้วเต้นวนไปทางซ้ายสวนแถวกับองคต องคตไหว้สุครีพ สุครีพยิ้ม สุครีพหมุนวนขวารอบตนเอง องคตสวนแถวกับหนุมาน องคตไหว้ หนุมาน หนุมานยิ้ม สุครีพสวนแถวกับหนุมาน อีกครั้งหนุมานไหว้ สุครีพยิ้ม สุครีพเต้นสวนแถวกับองคต องคตไหว้ สุครีพยิ้ม หนุมานเต้นสวนกับองคต องคตไหว้หนุมานยิ้ม แล้วองคตหมุนตัวเต้นตามหลังหนุมาน หนุมานและองคต เต้นประจันหน้ากับสุครีพ

จากการอธิบายท่ารำ พบศัพท์คำว่า “หน้ากินกัน” หมายถึงลักษณะที่หนุมานและองคตยืนตรงข้ามกับสุครีพ และหันหน้าเข้าหากัน แล้วเต้นสวนแถวกัน

ภาพที่ 166 ท่าที่ 105 สุครีพปลอบ

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
105	สุครีพปลอบ		- สุครีพกระโดดยกเท้าขวา หันตัวเข้าหาคนดู วางเท้าเป็นหย่องขวา จีบสองมือระดับสะเอว ปฏิบัติพร้อมกับหนุมานและองคต กระโดดยกเท้าขวา หันตัวเข้าหาฉาก วางเท้าขวาเป็นหย่องขวา พนมมือ - ทั้งหมดยืดยุบ หมุนตัวทางขวาเก็บ สครีพ หนุมาน องคต หันหน้าเข้าหากัน - ทั้งหมด ยกเท้าซ้ายวาง ยกเท้าขวาหนีบน่อง - หนุมาน องคต ยืดกระทก นั่งคุกเข่าขวา พนมมือ เอียงคอทางขวา สุครีพ ยืดกระทก หย่องขวา คลายมือออก แตะที่บ่าทั้งสองข้างของหนุมาน เอียงคอทางขวา - สุครีพพลิกเหลี่ยมคอเอียงซ้าย หนุมานเอียงคอทางซ้าย - สุครีพขยับไปทางซ้าย หน้าองคต สองมือแตะที่บ่าของ องคต คอเอียงซ้าย - สุครีพพลิกเหลี่ยมกลับไปปลอบหนุมานอีกครั้ง - สุครีพถอยออกมา หันตัวไปทางซ้ายของเวที หน้ามอง หนุมานและองคต หนุมานและองคต ไหว้ 1 ครั้ง

ภาพที่ 167 ท่าที่ 106 สุครีพถาม

ลำดับท่า	ท่า	ตีบท	อธิบายท่ารำและทิศทางการเคลื่อนไหว
106	สุครีพ ถาม	โยธา พร้อมหรือไม่ แข็งแรงหรือเปล่า ตัวเจ้า ตัวเรา รับเสด็จ พระราม	- สุครีพทำท่า โยธา หนุมานและองคตทำตาม - สุครีพทำท่า พร้อม หนุมานและองคต ทำตาม - สุครีพทำท่า แข็งแรง หนุมานและองคต ทำตาม - สุครีพยิ้มมือซ้าย มือขวาไขว้หลัง - สุครีพชี้ไปที่ หนุมาน และองคต ทีละตัว - สุครีพยกเท้าซ้ายหนีบน่อง ตั้งมือซ้ายจีบเข้าหาลำตัว พร้อมกับยืดกระทกหย่องซ้ายมือขวาตั้งวงคอเอียงซ้าย - สุครีพยกเท้าขวาหนีบน่อง ยกสองมือแบออก ข้อศอกเสมอไหล่ พร้อมกับยืดกระทกลงหย่องขวา คอเอียงขวา หนุมาน องคต ทวนบท - สุครีพยกเท้าซ้ายหนีบน่อง พนมมือเหนือศีรษะทางซ้าย พร้อมกับยืดกระทก หย่องซ้าย คอเอียงซ้าย หนุมาน องคต ทวนบท - สุครีพ ยกเท้าขวาขึ้นกระทืบ 1 ครั้ง มือขวาเข้าอก มือซ้ายตั้งวง หนุมาน องคต ไหว้ 1 ครั้ง - ทั้งหมดแยกนั่งตามตำแหน่งที่

4.2. วิเคราะห์กระบวนการรำตรวจพลของพญาวานร

กระบวนการรำตรวจพลของพญาวานรมีทั้งหมด 5 ช่วง 106 ท่า ในกระบวนท่าของพญาวานรทั้งหมดผู้วิจัยพบว่า มีการใช้อวัยวะในการรำทั้งหมดแบ่งเป็น 4 ส่วน ได้แก่

1) ส่วนศีรษะ
2) ส่วนลำตัว
3) ส่วนแขนและมือ
4) ส่วนเท้า

ในแต่ละส่วนแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะคือ ท่านิ่ง และท่าเคลื่อนไหว สามารถนำเสนอเป็นตารางการใช้ส่วนต่างๆ ของร่างกายในการรำตรวจพลได้ดังนี้

ตารางที่ 9 การใช้ส่วนต่างๆ ของร่างกายในการรำตรวจพล

อวัยวะ	ลำดับ	ท่านิ่ง	อวัยวะ	ท่าเคลื่อนไหว
ศีรษะ	1.	หน้าอัด	ศีรษะ	เหลียซ้าย
	2.	หน้าเสี้ยว		เหลียวขวา
	3.			มองสามเหลี่ยม / มอง๓ที
	4.			ยักคอ
	5.			ก้มเงย
	6.			มองไกล
	7.			พยักหน้า
ลำตัว	1.	หน้าอัด	ลำตัว	ใช้ตัว
	2.	หน้าเสี้ยว		ยักตัว
	3.	หน้าเฉียง		
แขน	1.	ตั้งวง	แขน	เรียก
	2.	เข้าอก ๒ มือ		ทำบทกองทัพ
	3.	เข้าอก ๑ มือ ตั้งวง ๑ มือ		ทำบทพร้อม
	4.	ออกมือ / ถึง		หัวเราะใหญ่
	5.	เงื้ออาวุธ		ฟันมือสลับ
	6.	ป้องแทง		มือขวาเกาเอว

อวัยวะ	ลำดับ	ท่านิ่ง	อวัยวะ	ท่าเคลื่อนไหว
	7.	มือซ้ายเข้าอก มือขวาแตะเอว		จีบคลายมือ (ตั้งวง)
	8.	ออกมือแม่ท่า		สอดมือถือพระขรรค์
	9.	จับผ้า		ยิ้มป้องปาก
	10.	จับพระขรรค์บนไหล่		ทำบทแข็งแรง
	11.	จีบสองมือ		
	12.	ปลอบ		
	13.	เท้าฉาก		
	14.	ตั้งบนเข่า		
	15.	พระขรรค์แตะพื้น		
	16.	คว้า		
เท้า	1.	เหลี่ยมอัด	เท้า	เก็บ
	2.	หย่องซ้าย		ยืดยุบ
	3.	หย่องขวา		ยืดกระทก / กระทบ
	4.	เหยียบฉาก		เลาะเลาะ / ๑ ๒ ๓
	5.	ยกเท้าซ้ายติด		กระโดดลงวง
	6.	ยกเท้าขวาติด		กระทืบฟัน
	7.	แปเท้า		ชักเท้าก้าวเฉียง
	8.	ครึ่งหย่อง		ขึ้น
	9.	นั่ง ตั้งปลายเท้า		พลิกเหลี่ยม
	10.			กระทืบกลับ
	11.			เก็บเดินเท้า
ทุกส่วน	1.		ทุกส่วน	อันธพา / ล้อเกวียน
	2.			ม้วนหลัง
	3.			ขู่
	4.			หลบฉาก

จากตารางแสดงการใช้อวัยวะในการรำตรวจพลของพญาวานรข้างต้น แสดงให้เห็นถึงการใช้อวัยวะทั้ง 4 ส่วนว่า

การใช้ศีรษะ มีท่านิ่ง 2 ท่า และมีวิธีการเคลื่อนไหวศีรษะ 7 วิธี

การใช้ลำตัว มีท่านิ่ง 3 ท่า และมีวิธีการเคลื่อนไหวลำตัว 2 วิธี

การใช้แขนและมือ มีท่านิ่ง 16 ท่า และมีวิธีการเคลื่อนไหวแขนและมือ 10 วิธี

การใช้ขา มีท่านิ่ง 9 ท่า และมีวิธีการเคลื่อนไหว 11 วิธี

และการใช้ทุกส่วนของร่างกาย มีท่าเคลื่อนไหว 4 ท่า

จะเห็นได้ว่าการใช้แขนและมือมีรูปแบบท่านิ่ง และท่าเคลื่อนไหวมากที่สุด 16 ท่า 10 วิธี รองลงมาจะเป็นการใช้ขา ใช้ท่านิ่ง และท่าเคลื่อนไหว 9 ท่า 10 วิธี การใช้ศีรษะ 2 ท่า 7 วิธี และสุดท้าย การใช้ ลำตัว 3 ท่า 2 วิธี การนำท่าทางต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้นมาประกอบให้สอดคล้องเชื่อมโยงกันนั้น ต้องอาศัยทักษะในการแสดงเป็นอย่างสูง

จากการใช้อวัยวะต่างๆ เมื่อนำมาประกอบกันเป็นท่ารำตรวจพลของพญาวานรแต่ละตัวแล้ว จะพบว่า โครงสร้างท่ารำมีทั้งหมด 3 ส่วน ได้แก่ กระบวนท่ารำหลัก กระบวนท่ารำเฉพาะกลุ่ม และกระบวนท่ารำเฉพาะตัว

4.2.1. กระบวนท่ารำหลัก

กระบวนท่ารำหลัก หมายถึง กระบวนท่ารำที่พญาวานรทุกตัว ปฏิบัติเหมือนกัน มีทั้งหมด 21 ท่า ได้แก่

1) ท่าแหวก
2) ท่าเก็บออกมือ
3) ท่าหย่องขวา
4) ท่าหย่องซ้าย
5) กระโดดลงวง
6) ท่ากระทืบฟันคว่ำมือ
7) ท่าก้าวไขว้ยกซ้ายติด
8) ท่าเงื้ออาวุธ
9) ท่ากระโดดยกขาซ้ายมือแตะเอว
10) พาสุรินหย่องซ้าย
11) ใช้ตัว

12) พลิกเหลี่ยมเกา
13) เก็บหน้ามองซ้าย
14) กระโดดลงวง (หนักขวา)
15) กระทืบกลับ
16) เก็บเดินเท้า
17) เก็บหน้าเสี้ยว
18) ลงเสี้ยว
19) เก็บหน้ามองซ้าย
20) กระโดดลงวงเงื้ออาวุธ
21) กระทืบกลับสอดมือ

4.2.2. กระบวนท่ารำเฉพาะกลุ่ม

ในการแสดงโขน พญาวานร แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ พญาวานรสวมยอดได้แก่ สุครีพ องคต และชมพูพาน กับพญาวานรศีรษะโล้น ได้แก่ หนุมาน และนิลนนท์ ดังนั้น จึงมีท่ารำเฉพาะกลุ่มพญาวานรสวมยอด กับเฉพาะกลุ่มพญาวานรศีรษะโล้น อยู่ 1 ท่า คือท่า ลงเสี้ยว กลุ่มพญาวานรศีรษะโล้นจะใช้ท่าป้องแทง ส่วนกลุ่มพญาวานรสวมยอดจะใช้ท่าเงื้อแทง เพื่อไม่ให้มือไปบังยอดเวลาแสดง

นอกจากนี้ในการตรวจพลของพญาวานรยังแบ่ง พญาวานรออกเป็นสองส่วน ส่วนแรกคือ สุครีพ ซึ่งถือว่าเป็นแม่ทัพใหญ่ ผู้ทำการตรวจพล อีกกลุ่มคือพญาวานรที่เหลือ คือหนุมาน ชมพูพาน องคต และนิลนนท์ ซึ่งถือว่าเป็นผู้คุมกองทัพในส่วนต่างๆ และต้องมารายงานการจัดกองทัพแก่สุครีพ ดังนั้นในท่าหลบฉากของพญาวานรกลุ่มหลังจึงไม่มีอยู่ในกระบวนการรำตรวจพลของสุครีพ เนื่องจากสุครีพออกมาตรวจพลแล้วจะไม่หลบเข้าฉากอีก แต่นั่งรอการรายงานอยู่ในกองทัพ และในการเต้นปะเท่งปะหมู่ หรือเต้นตรวจพลสวนแถว สุครีพเป็นพญาวานรตัวเดียวที่ไม่ต้องไหว้พญาวานรตัวอื่น เนื่องจากเป็นแม่ทัพใหญ่ และเป็นผู้ที่มีอาวุโสมากที่สุดในบรรดาพญาวานรที่ตรวจพลด้วยกัน แต่พญาวานรตัวอื่นๆ ต้องทำความเคารพโดยการไหว้ผู้ที่มีศักดิ์สูงกว่า เมื่อเต้นสวนแถวกัน หนุมาน ไหว้สุครีพ แต่ไม่ต้องไหว้องคต แต่องคตต้องไหว้ทั้งสุครีพและหนุมาน เพราะมีศักดิ์ต่ำสุดในกองทัพ

4.2.3. กระบวนท่ารำเฉพาะตัว

กระบวนท่ารำเฉพาะตัว หมายถึง กระบวนท่ารำที่พญาวานรแต่ละตัวปฏิบัติไม่เหมือนกัน ในการรำตรวจพล มีรายละเอียดดังนี้

ตารางที่ 10 แสดงกระบวนท่ารำเฉพาะตัวของพญาวานร

ลำดับที่	ท่าเฉพาะตัวสุครีพ	ลำดับที่	ท่าเฉพาะตัวหนุมาน	ลำดับที่	ท่าเฉพาะตัวองคต
1.	เหยียบฉาก				
2.	แม่ท่า 6 เหยียบฉาก				
3.	ตีบทเรียกเสนา				
4.	ตีบทโยธา				
5.	ตีบทพร้อม				
6.	ตีบทแข็งแรง				
7.	ตีบทยกทัพไปสนามรบ				
8.	ใช้ตัวแม่ท่า 6	1.	ใช้ตัวแม่ท่า 5	1.	ช้ตัวแม่ท่า 2
9.	พระขรรค์บนไหล่	2.	ท่าจับแมลงวัน	2.	ท่าจับหมัด
10.	เต้นป๊ะเท่งป๊ะ (เดี่ยว)	3.	ท่าหลบฉาก	3.	ท่าเล่นฉาก
11.	เต้นตรวจพล 1 ตีบทโยธา				
12.	เต้นตรวจพล 2 ตีบทพร้อม				
13.	เต้นตรวจพล 3 ตีบทหัวเราะ				
14.	หย่องขวาหันตัวเข้าหาฉาก				
15.	จีบสองมือ หันตัวเข้าหาฉาก				
16.	ปลอบ				
17.	ถาม 1 โยธา				
18.	ถาม 2 พร้อมมั๊ย				
19.	ถาม 3 แข็งแรงมั๊ย				
20.	ตีบทหัวเราะมือไพล่หลัง นั่ง				

จากตารางข้างต้นแสดงให้เห็นว่า สุครีพ มีท่าเฉพาะตัว 20 ท่า ส่วนหนุมานและองคตมีเท่ากัน คือ 3 ท่า ในกระบวนท่าเฉพาะตัวทั้งหมดของพญาวานรทั้ง 3 ตัว มีท่าที่เป็นท่าพิเศษประจำตัวของสุครีพ 3 ท่า ได้แก่ แม่ท่า 6 ท่าพระขรรค์บนไหล่ ซึ่งเป็นท่าพิเศษใช้เฉพาะตัวสุครีพ

เท่านั้น ส่วนของหนุมานคือ แม่ท่า 5 หรือที่เรียกว่า ท่าหาวเป็นดาวเป็นเดือน ซึ่งเป็นท่าพิเศษใช้เฉพาะหนุมานเท่านั้น ส่วนองคตมีท่าพิเศษเฉพาะตัว คือ แม่ท่า 2

ดังนั้นผู้ที่จะแสดงเป็นสุครีพจึงต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถ และความชำนาญในการรำตรวจพลเป็นอย่างมาก และถือได้ว่าการรำตรวจพลนี้เป็นการรำเพื่ออวดฝีมือของสุครีพโดยเฉพาะ

4.3. ทิศทางการเคลื่อนไหวและการใช้พื้นที่บนเวที

ในการใช้ทิศทางการเคลื่อนไหวนั้นผู้วิจัยได้แบ่งการเคลื่อนไหวบนเวทีออกเป็น 2 ช่วง ช่วงแรกคือ การเคลื่อนไหวในการรำเดี่ยว ของพญาวานรแต่ละตัว ช่วงที่สองคือการเคลื่อนไหวในการรำตรวจพลหมู่ ของพญาวานรทั้งหมด

4.3.1. ทิศทางการเคลื่อนไหวในการรำเดี่ยว ของพญาวานรแต่ละตัวนั้น ผู้วิจัยพบว่า มีการใช้ทิศทางการเคลื่อนไหวครบทั้งแปดทิศทาง แสดงเป็นตารางได้ดังนี้

ตารางแสดงที่ 11 ทิศทางการเคลื่อนไหวในการรำเดี่ยวของพญาวานร

ลำดับที่	ท่าสุครีพ	ทิศทาง	ท่าหนุมาน	ทิศทาง	ท่าองคต	ทิศทาง
1.	แหวก	7	แหวก	7	แหวก	7
2.	เก็บเท้าฉาก	2	เก็บออกมือ	6	เก็บออกมือ	6
3.	หย่องขวาเท้าฉาก	2	หย่องขวา	6	หย่องขวา	6
4.	เหยียบฉาก	3	หย่องซ้าย	6	หย่องซ้าย	6
5.	แม่ท่า 6 เหยียบฉาก	3	กระโดดลงวง	6	กระโดดลงวง	6
6.	ตีบทเรียกเสนา	3	กระทืบฟันคว่ำมือ	6	กระทืบฟันคว่ำมือ	6
7.	ตีบทโยธา	3	ก้าวไขว้ยกซ้ายติด	6	ก้าวไขว้ยกซ้ายติด	6
8.	ตีบทพร้อม	3	เงื้ออาวุธ	6	เงื้ออาวุธ	6
9.	ตีบทแข็งแรง	3	กระโดดยกขวามือแตะเอว	6	กระโดดยกขวามือแตะเอว	6
10.	ตีบทยกทัพไปสนามรบ	3	พาสุริน หย่องซ้าย	6	พาสุริน หย่องซ้าย	6
11.	เก็บออกมือ	6	ใช้ตัวแม่ท่า 5	6	ใช้ตัวแม่ท่า 5	6
12.	หย่องขวา	6	พลิกเหลี่ยมเกา	6	พลิกเหลี่ยมเกา	6
13.	หย่องซ้าย	6	กระโดดลงวง (หนักขวา)	6	กระโดดลงวง (หนักขวา)	6
14.	กระโดดลงวง	6	กระทืบกลับ	6	กระทืบกลับ	6
15.	กระทืบฟันคว่ำมือ	6	เก็บเดินเท้า	5	เก็บเดินเท้า	5

ลำดับที่	ท่าสุครีพ	ทิศทาง	ท่าหนุมาน	ทิศทาง	ท่าองคต	ทิศทาง
16.	ก้าวไขว้ยกซ้ายติด	6	เก็บหน้าเสี้ยว	3	เก็บหน้าเสี้ยว	3
17.	เงื้ออาวุธ	6	ยกเท้าขวาหน้าเสี้ยว	3	ยกเท้าขวาหน้าเสี้ยว	3
18.	กระโดดยกขวามือแตะเอว	6	ลงเสี้ยว (ป้องแทง)	3	ลงเสี้ยว (ป้องแทง)	3
19.	พาสุริน หย่องซ้าย	6	จับแมลงวัน	8,2,8,5,2	จับหมัด	3,6
20.	ใช้ตัวแม่ท่า 6	6	เก็บหน้ามองซ้าย	6	เก็บหน้ามองซ้าย	6
21.	พลิกเหลี่ยมเกา	6	กระโดดลงวงเงื้ออาวุธ	6	กระโดดลงวงเงื้ออาวุธ	6
22.	กระโดดลงวง (หนักขวา)	6	กระทืบกลับสอดมือ	5	กระทืบกลับสอดมือ	5
23.	กระทืบกลับ	5	เก็บเดินเท้า	5	เก็บเดินเท้า	5
24.	เก็บเดินเท้า	5	เท้าฉาก	1	เท้าฉาก	1
25.	เก็บหน้าเสี้ยว	3	หย่องขวาเท้าฉาก	1	หย่องขวาเท้าฉาก	1
26.	ยกเท้าขวาหน้าเสี้ยว	3	หลบฉาก	1	เล่นฉาก	1
27.	ลงเสี้ยว (เงื้ออาวุธ)	3	เกาหมุนตัวเข้าเวที	2,8	เกาหมุนตัวเข้าเวที	2,8
28.	เก็บหน้ามองซ้าย	6	ขู่	5	ขู่	5
29.	กระโดดลงวงเงื้ออาวุธ	6				
30.	กระทืบกลับสอดมือ	5				
31.	พระขรรค์บนไหล่	5				
32.	เต้นป๊ะเท่งป๊ะ	5				
33.	เต้นตรวจพล1 ตีบทโยธา	12,6				
34.	เต้นตรวจพล2 ตีบทพร้อม	6,12				
35.	เต้นตรวจพล3 ตีบทหัวเราะ	12,6				
36.	ถึง	12				
37.	หย่องขวาหันตัวเข้าหาฉาก	12				
38.	จีบสองมือหันตัวเข้าหาฉาก	12				
39.	ปลอบ	6				
40.	ถาม 1 โยธา	6				
41.	ถาม 2 พร้อมมั๊ย	6				
42.	ถาม 3 แข็งแรงมั๊ย	6				
43.	ตีบทหัวเราะมือไพล่หลัง นั่ง	8				

จากข้อมูลข้างต้นมีการใช้ทิศเรียงลำดับจากมากไปหาน้อยดังนี้

- ทิศ 6 นาฬิกา มีการใช้ทั้งหมด 51 ท่า
- ทิศ 3 นาฬิกา มีการใช้ทั้งหมด 17 ท่า
- ทิศ 5 นาฬิกา มีการใช้ทั้งหมด 14 ท่า
- ทิศ 2 นาฬิกา มีการใช้ทั้งหมด 12 ท่า
- ทิศ 12 นาฬิกา มีการใช้ทั้งหมด 6 ท่า
- ทิศ 8 นาฬิกา มีการใช้ทั้งหมด 5 ท่า
- ทิศ 7 นาฬิกา มีการใช้ทั้งหมด 3 ท่า
- ทิศ 2 นาฬิกา มีการใช้ทั้งหมด 1 ท่า
- ทิศที่ 1,4, 9, 10 และ 11 ไม่ปรากฏการใช้ท่ารำในทิศเหล่านี้

ดังนั้นทิศหลักในการรำตรวจพล คือทิศ 6 นาฬิกา ซึ่งเป็นทิศที่หันตัวให้คนดู ทิศที่ 3 เป็นทิศรองในการรำตรวจพล ซึ่งเป็นทิศที่หันไปทางซ้ายของเวที ตามลักษณะการจัดรูปแถวตามความยาวของเวที ถือเป็นด้านหน้าของกองทัพ เป็นทิศทางที่จะเดินทางไปยังสนามรบ ส่วนทิศอื่นๆ เป็นการใช้ทิศทางที่มีสองเหตุผล หนึ่งเพื่อใช้ในการหมุนตัวเพื่อเปลี่ยนเป็นหน้าเสี้ยว ในท่ากระทืบกลับ และใช้ในการหมุนตัววิ่งไปเตรียมเต้นป๊ะเท่งป๊ะตรวจพลของของสุครีพ และสองใช้หมุนตัววิ่งไปเท้าฉากของหนุมานและองคต

4.3.2. ทิศทางการเคลื่อนไหวในการรำหมู่ของพญาวานร ผู้วิจัยพบว่า มีการใช้ทิศทางการใช้ทิศสองทิศ คือ 6 นาฬิกา และ 12 นาฬิกา โดยเริ่มจากสุครีพหันหน้าไปทิศ 6 นาฬิกา หนุมาน และองคต หันหน้าไปทิศ 12 นาฬิกา และเต้นวนขวาของตนเอง มาพบกันตรงกลาง หมายถึงการที่หนุมาน และองคตเข้ามารายงานความเรียบร้อยในการจัดทัพ สุครีพจึงลุกจากที่นั่งมาต้อนรับ หลังจากนั้นจะเป็นการเคลื่อนไหวแบบสวนแถว หรือที่เรียกว่า “หน้ากินกัน” เพื่อแสดงความเคารพตามลำดับชั้น โดยการไหว้

4.4. วิเคราะห์กระบวนท่าในการรำตรวจพลของพญาวานร

การรำตรวจพลของพญาวานร เป็นศิลปะการรำเดี่ยว อวดฝีมือของ พญาวานร ในการแสดงโขน โดยเฉพาะพญาวานร ตัวสุครีพ ซึ่งถือเป็นแม่ทัพ ผู้ได้รับอาญาสิทธิ์ในการจัดกองทัพ และตรวจพล จากพระราม ในการรำตรวจพลของพญาวานร ซึ่งครูในสมัยโบราณได้ถ่ายทอดท่ารำสืบต่อมานั้น แบ่งออกเป็น 2 ฉาก ได้แก่ การรำฉาก 1 และการรำฉาก 2 จากการศึกษาท่ารำของพญาวานรทั้ง 2 ฉาก ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์ พบว่า การรำฉาก 1 เป็นการรำอวดฝีมือของพญาวานร แต่

ละตัว โดยเริ่มจากสุครีพเป็นพญาวานรตัวแรกที่ออกรำตรวจพลฉาก 1 โดยเริ่มจากท่าแหวก เป็นท่าแสดงการแหวกม่านประตูโรงละครออกมา แล้วจึงปฏิบัติกระบวนท่าเท้าฉาก และเหยียบฉาก จากนั้นจึงปฏิบัติท่า เรียกเสนาลิงหัวแถวตัวแรก แล้วตีบทถามเสนาว่า กองทัพ พร้อมหรือไม่ แข็งแรงหรือเปล่า เมื่อเสนาลิงตีบทตอบว่า กองทัพ พร้อมแล้ว แข็งแรงดี สุครีพจึงทำท่ายกทัพไปสนามรบ หัวเราะชอบใจ ตั้งแต่กระบวนการแหวกจนกระทั่ง หัวเราะชอบใจผู้วิจัยวิเคราะห์ว่า เป็นการเปิดตัวสุครีพ โดยแสดงถึงความเป็นใหญ่ในกองทัพด้วยการเท้าฉาก และเหยียบฉาก แล้วจึงดูความพร้อมในภาพรวมของกองทัพ ซึ่งตำแหน่งที่สุครีพยืนเหยียบฉาก บริเวณประตูทางออกซ้ายมือของคนดู กวักมือถามเสนาตัวแรกที่อยู่ริมเวทีทางด้านขวามือของคนดู ทำให้รู้สึกว่าสุครีพอยู่ในจุดที่สูง เด่น มีอำนาจมาก

เมื่อสุครีพดูความพร้อมในภาพรวมของกองทัพแล้ว จึงเริ่มเข้ากระบวนท่าเต้นอวดฝีมือ ในกองทัพ โดยเริ่มจากท่าเก็บมือออกอาวุธที่กลางเวที จนถึงท่ากระทืบกลับสอดมือ ซึ่งกระบวนท่าในช่วงนี้พญาวานรตัวหนุมาน ชมพูพาน องคตและนิลนนท์ จะปฏิบัติท่าเหมือนกับสุครีพ กระบวนการตรงนี้เหมือนเป็นการแสดงตัวในกองทัพให้บรรดาทหารลิงทั้งหลายได้เห็น ฝีมือของแม่ทัพ นายกอง อย่างใกล้ชิด เพื่อสร้างความฮึกเหิมในกองทัพ การรำตรวจพลของพญาวานรในช่วงนี้ มีการออกแม่ท่าที่เป็นท่าประตัว ของพญาวานร โดยท่าประจำตัวของนิลนนท์ คือ แม่ท่า3 ท่าประจำตัวขององคต คือแม่ท่า 2 ท่าประจำตัวของชมพูพาน คือ แม่ท่า4 ท่าประจำตัวหนุมาน คือ แม่ท่า 5 และแม่ท่าประจำตัวสุครีพ คือแม่ท่า 6 ในการออกกราวเดี่ยวจะใช้ท่าประจำตัวตามนี้ แต่ถ้าหากออกกราวรูด 4 ตัว ท่าเฉพาะตัวของพญาวานรจะเรียงตามลำดับตามยศศักดิ์จาก นิลนนท์ท่า 2 องคตท่า 3 ชมพูพานท่า 4 หนุมานท่า 5 และสุครีพท่า 6 ซึ่งตรงกับจารีตการแสดงโขนซึ่งเรียงท่าจากท่าต่ำขึ้นไปท่าสูง

เมื่อสุครีพเต้นอวดฝีมือในกองทัพจบกระบวนท่าแล้ว จึงเริ่มกระบวนการเต้นป๊ะเท่งป๊ะตรวจพลโดยเริ่มจากท่าพระขรรค์บนไหล่ ซึ่งเป็นท่าประจำตัวของสุครีพอีกท่าหนึ่ง พญาวานรตัวอื่นไม่สามารถใช้ท่านี้ได้ ท่านี้ผู้วิจัยสันนิฐานว่าน่าจะมาจากท่าพระขรรค์พาดไหล่ของพระลักษมณ์ แต่เนื่องจากพระขรรค์ลิงเล็กและเบากว่า เมื่อนำพระขรรค์มาพาดไหล่ ปลายพระขรรค์ลิงที่เล็กกว่าจึงจรดอยู่บนไหล่ ไม่พาดไหล่ไปข้างหลัง จึงเป็นที่มาของคำว่า พระขรรค์บนไหล่ ต่อจากท่าพระขรรค์บนไหล่จะเป็นการเต้นล้อกับจังหวะตะโพน ที่เรียกกันว่า เต้นป๊ะเท่งป๊ะ ซึ่งเป็นการเต้นที่บอกว่าต่อไปนี้สุครีพจะเริ่มเดินตรวจดูความเรียบร้อยในกองทัพแล้ว บรรดาทหารลิงควรที่จะนั่งนิ่งๆ แสดงความพร้อมให้สุครีพได้เดินตรวจ สุครีพก็จะเดินตรวจจากท้ายแถวไปยังหัวแถวพร้อมกับตีบท ว่า กองทัพ พร้อมแล้ว และยิ้มพอใจ เมื่อสุครีพเดินตรวจจนถึงหัวแถวแล้ว จะปฏิบัติท่าถึงหมายถึงว่า ตอนนี้สุครีพเดินมาถึงตำแหน่งของตนเองในกองทัพแล้ว หลังจากนั้นสุครีพจะเริ่มกระบวนท่าปลอบถามเสนาลิงตัวแรกของกองทัพเพื่อให้เกิดความแน่ใจว่าตอนนี้กองทัพ

เตรียมพร้อมแล้ว และทหารมีความเข้มแข็งดี แล้วสุครีพจึงยิ้มอย่างพอใจและนั่งลงหน้าคนธง โดยหันหน้าไปทางซ้ายของคนดู ในการแสดงโขนในสมัยโบราณ จะมีตลกยกเตียงมาให้สุครีพนั่ง เพื่อรอรับพญาวานรที่เหลือที่จะออกมาตรวจพลต่อไป

ต่อไปเป็นกระบวนการรำตรวจพลอวดฝีมือ ฉาก 1 ของพญาวานรที่เหลือ อีก 4 ตัว คือ หนุมาน ชมพูพาน องคต และนิลนนท์ โดยเริ่มจากกระบวนท่าแหวก แต่ตัดท่าเท้าฉาก และเหยียบฉาก แล้วเริ่มท่าเก็บออกอาวุธ ตามกระบวนท่าไปจนถึงท่าเสี้ยว และออกลูกเล่น คือ การจับแมลงวัน และการจับหมัด แต่โดยปกติแล้วจะให้หนุมานจับแมลงวัน และให้องคตจับหมัด ชมพูพาน และนิลนนท์ ไม่นิยมออกลูกเล่น ถ้าหากหนุมานและองคตออกลูกเล่นไปแล้ว กระบวนท่าออกลูกเล่นตรงนี้เป็นภูมิปัญญาของครูในสมัยโบราณที่นำลักษณะอาการต่างๆ ของลิงเข้ามาผสมผสาน ในการแสดงได้อย่างกลมกลืนเหมาะสม แต่ท่าลูกเล่นนี้ไม่ปรากฏในกระบวนท่าของสุครีพ เพราะสุครีพต้องคงบุคลิกของ พญาวานรผู้ใหญ่ ต้องมีความสุขุม และสง่างามจึงไม่ออกลูกเล่นมากนัก มีเพียงกิริยาการเกา ซึ่งสอดแทรกอยู่ในกระบวนท่าเท่านั้น เมื่อหนุมาน ชมพูพาน และนิลนนท์ ออกกระบวนลูกเล่น หรือท่าเสี้ยวจบแล้ว จะต้องเต้นกระบวนท่าหลบฉาก ก่อนที่จะเข้าฉาก ส่วนองคตจะใช้กระบวนท่าเล่นฉาก แทน ซึ่งทั้งสองกระบวนท่านี้เป็นกระบวนท่าที่สื่อถึงอาการหลุกหลิกอยู่ไม่นิ่งของลิง ซึ่งครูโบราณได้ประดิษฐ์ไว้อย่างลงตัวเช่นกัน

เมื่อพญาวานรหนุมาน ชมพูพาน องคต และนิลนนท์ หลบเข้าฉากไปแล้ว พญาวานรทั้ง 4 ตัว จะเริ่มกระบวนการตรวจพลฉาก 2 โดยพญาวานรทั้ง 4 ตัวออกกระบวนท่า เก็บออกมือหันตัวเข้าหาฉาก หรือท่าถึง แสดงความหมายว่า ขณะนี้พญาวานรทั้ง 4 ซึ่งได้รับคำสั่งจากสุครีพไปจัดกองทัพ และตรวจดูความเรียบร้อยของกองทัพ กลับมารายงานแม่ทัพแล้ว แล้วพญาวานรทั้งสี่ตัวเต้นตามกระบวนท่าจนถึงท่า จับผ้าเตรียมเต้นป๊ะเท่งป๊ะ สุครีพจึงลุกขึ้นเตรียมเต้นรับ กับพญาวานร หรือเต้นตอนรับพญาวานรทั้ง 4 ตัวที่เข้ามารายงานทัพ แล้วพญาวานรทั้ง 5 ตัวจึงเต้น ป๊ะเท่งป๊ะ หรือเต้นล้อจังหวะตะโพน โดย สุครีพจะเริ่มเต้นจากหัวแถว พญาวานรทั้ง 4 ตัว เต้นจากท้ายแถว โดยเต้นกลับตัว มาอยู่ในลักษณะหน้ากินกัน คือสุครีพ เต้นหันเข้าหาพญาวานรทั้งสี่ตัว ตามความกว้างของเวที แล้วเต้นสวนแถวกับพญาวานรทั้งสี่ โดยเริ่มสวนระหว่างแถวหนุมานกับชมพูพาน หนุมานจะไหว้สุครีพ สุครีพจึงยิ้มพอใจ แล้วจึงเต้นกลับตัวไปทางซ้าย สวนระหว่างแถวชมพพูพานกับองคต ชมพูพานจะไหว้สุครีพ สุครีพจึงยิ้มพอใจ แล้วจึงเต้นกลับตัวไปทางขวา ส่วนระหว่างองคต และนิลนนท์ องคตจะไหว้สุครีพ สุครีพจะยิ้มพอใจ ส่วนหนุมานเต้นหมุนรอบตัวเอง มาอยู่ฝั่งเดียวกับสุครีพ แล้วเต้นสวนระหว่าง ชมพพูพานและองคต หนุมานและชมพูพานมีศักดิ์เท่ากันจะยิ่มให้กัน สุครีพ และหนุมานจะเต้นกลับตัวไปทางซ้าย สุครีพจะเต้นสวนกับนิลนนท์ หนุมานจะเต้นสวนกับ องคตและนิลนนท์ นิลนนท์ ไหว้สุครีพ องคต ไหว้ หนุมาน สุครีพและหนุมานจึงยิ้มพอใจ ส่วนชมพูพานจะเต้นหมุนรอบตัวเอง มาอยู่ฝั่งเดี่ยวกับ สุครีพ และหนุมาน แล้วสุครีพ

หมุนรอบตัวเอง มาอยู่ฝั่งตรงข้ามกับหนุมานและชมพูพาน จึงเริ่มเต้นสวนกับอีกครั้งหนึ่ง จนกระทั่งสุครีพ และพญาวานรทั้ง 4 ตัวกลับมาอยู่ในตำแหน่งเดิมก่อนเต้นสวนแถว จากนั้นสุครีพจะเริ่มกระบวนการปลอบ และถามพญาวานรทั้ง 4 ตัว ว่ากองทัพที่สั่งให้ไปจัด เรียบร้อยหรือไม่ เข้มแข็ง หรือเปล่า แล้วพญาวานรทั้ง 4 ตัวจะตอบสุครีพว่า กองทัพพร้อมแล้ว เข้มแข็งดี สุครีพจึงยิ้มพอใจ แล้วตีบท พวกเจ้า และเรา รอรับเสด็จพระราม เสร็จแล้วสุครีพจะกระทืบเท้า 1 ครั้ง เป็นสัญญานให้พญาวานรทั้งหมดเข้าประจำที่ รอพระราม พระลักษมร์เสด็จออกมาตรวจพลต่อไป

สรุปบทที่ 4

โครงสร้างของกระบวนท่าตรวจพลของพญาวานรในการแสดงโขนนั้นมีทั้งหมด 5 ช่วง ดังนี้

1) สุครีพดูความพร้อมของกองทัพในภาพรวม มีทั้งหมด 10 ท่าโดยเริ่มตั้งแต่ท่าแหวก จนถึงท่ายกทัพไปที่สนามรบ
2) สุครีพออกกราวเดี่ยว หรือกราวฉาก 1 แสดงอิทธิฤทธิ์ อวดฝีมือในกองทัพ มีทั้งหมด 21 ท่า โดยเริ่มตั้งแต่ท่าเก็บออกมือ จนถึงท่าพระขรรค์บนไหล่
3) สุครีพเดินตรวจดูความเรียบร้อย และซักถามเสนาลิงในกองทัพ มีทั้งหมด 12 ท่า โดยเริ่มตั้งแต่ท่าเต้นป๊ะเท่งป๊ะ จนถึงท่าหัวเราะมือไพล่หลังแล้วนั่งพับเพียบหน้าคนธง
4) หนุมานและองคตออกกราวเดี่ยว หรือกราวฉาก 1 แสดงอิทธิฤทธิ์ อวดฝีมือในกองทัพ มีทั้งหมด 96 ท่า โดยเริ่มตั้งแต่ท่าหนุมานแหวก จนถึงท่าองคตขู่เข้าโรง
5) หนุมานและองคต ออกกราวหมู่ หรือกราวฉาก 2 แสดงความเคารพ และรายงานความเรียบร้อยในการจัดทัพแก่สุครีพ มีทั้งหมด 7 ท่า เริ่มตั้งแต่ท่าหนุมานองคตออกฉาก 2 เก็บหันตัวเข้าหาฉาก จนถึงท่าสุครีพถามแล้วกระทืบเท้านั่งเฝ้าตามตำแหน่งที่

จากกระบวนท่ารำทั้ง 5 ช่วง มีท่ารำทั้งหมด 106 ท่า มีการใช้อวัยวะต่างๆ ของร่างกายแบ่งออกเป็น 4 ส่วน ได้แก่ ส่วนศีรษะ ส่วนลำตัว ส่วนแขน และส่วนเท้า พบว่า อวัยวะที่มีการใช้มากที่สุดคือ แขน มีท่านิ่ง 16 ท่า และมีวิธีการเคลื่อนไหวแขนและมือ 10 วิธี อวัยวะที่ถูกใช้เป็นอันดับสองคือ ขา มีท่านิ่ง 9 ท่า และมีวิธีการเคลื่อนไหว 11 วิธี อวัยวะที่ถูกใช้เป็นอันดับสามคือ ศีรษะ มีท่านิ่ง 2 ท่า และมีวิธีการเคลื่อนไหวศีรษะ 7 วิธี และอวัยวะที่ถูใช้น้อยที่สุดคือ ลำตัว มีท่านิ่ง 3 ท่า และมีวิธีการเคลื่อนไหวลำตัว 2 วิธี นอกจากนี้ยังมีท่าที่ต้องใช้อวัยวะครบทุกส่วนเป็นท่าเคลื่อนไหว 4 ท่า ได้แก่ ท่าอันธพา หรือตีลังกาล้อเกวียน ท่าม้วนหลัง ท่าขู่ และท่าหลบฉาก ซึ่งการ

ใช้อวัยวะส่วนต่างๆ ของร่างกายให้สอดคล้องเชื่อมโยงกันเป็นอย่างดี ต้องใช้ผู้แสดงที่มีทักษะ และประสบการณ์ในการแสดงสูง

ในการตรวจพลของพญาวานรซึ่งต้องใช้อวัยวะส่วนต่างๆ ของร่างกายมาประกอบกันเป็นท่าให้สอดคล้องเชื่อมโยงกันเป็นท่ารำของพญาวานรแต่ละตัวนั้น ผู้วิจัยพบว่าในท่ารำตรวจพลนั้นมีโครงสร้างท่าทั้งหมด 3 ส่วน ได้แก่ กระบวนท่ารำหลัก กระบวนท่ารำเฉพาะกลุ่ม และกระบวนท่ารำเฉพาะตัว

กระบวนท่ารำหลัก หมายถึง กระบวนท่ารำที่พญาวานรทุกตัว ปฏิบัติเหมือนกัน มีทั้งหมด 21 ท่า ได้แก่ ท่าแหวก ท่าเก็บออกมือ ท่าหย่องขวา ท่าหย่องซ้าย ท่ากระโดดลงวง ท่ากระทืบฟันคว่ำมือ ท่าก้าวไขว้ยกซ้ายติด ท่าเงื้ออาวุธ ท่ากระโดดยกขาซ้ายมือแตะเอว ท่าพาสุรินหย่องซ้าย ท่าใช้ตัว ท่าพลิกเหลี่ยมเกา ท่าเก็บหน้ามองซ้าย ท่ากระโดดลงวง (หนักขวา) ท่ากระทืบกลับ ท่าเก็บเดินเท้า ท่าเก็บหน้าเสี้ยว ท่าลงเสี้ยว ท่าเก็บหน้ามองซ้าย ท่ากระโดดลงวงเงื้ออาวุธ และท่ากระทืบกลับสอดมือ

กระบวนท่ารำเฉพาะกลุ่ม มีท่ารำเฉพาะกลุ่มลิงยอด ได้แก่ สุครีพ องคต และชมพูพาน และท่ารำเฉพาะกลุ่มลิงโล้น มีท่ารำเฉพาะอยู่ 1 ท่า คือท่า ลงเสี้ยว กลุ่มพญาวานรศีรษะโล้นจะใช้ท่าป้องแทง ส่วนกลุ่มพญาวานรสวมยอดจะใช้ท่าเงื้อแทง เพื่อไม่ให้มือไปบังยอดเวลาแสดง นอกจากนี้ในการตรวจพลของพญาวานรยังแบ่ง พญาวานรออกเป็นสองระดับ ระดับแรกคือสุครีพ ซึ่งถือว่าเป็นแม่ทัพใหญ่ ผู้ทำการตรวจพล ระดับที่สองคือพญาวานรที่เหลือ คือหนุมาน ชมพูพาน องคต และนิลนนท์ ซึ่งถือว่าเป็นผู้คุมกองทัพในส่วนต่างๆ และต้องมารายงานการจัดกองทัพแก่สุครีพ ดังนั้นในท่าหลบฉากของพญาวานรกลุ่มหลังจึงไม่มีอยู่ในกระบวนการรำตรวจพลของสุครีพ เนื่องจากสุครีพออกมาตรวจพลแล้วจะไม่หลบเข้าฉากอีก แต่นั่งรอการรายงานอยู่ในกองทัพ และในการเต้นป๊ะเท่งป๊ะหมู่ หรือเต้นตรวจพลสวนแถว สุครีพเป็นพญาวานรตัวเดียวที่ไม่ต้องไหว้พญาวานรตัวอื่น เนื่องจากเป็นแม่ทัพใหญ่ และเป็นผู้ที่มีอาวุโสมากที่สุดในบรรดาพญาวานรที่ตรวจพลด้วยกัน แต่พญาวานรตัวอื่นๆ ต้องทำความเคารพโดยการไหว้ผู้ที่มีศักดิ์สูงกว่า เมื่อเต้นสวนแถวกัน หนุมาน ไหว้สุครีพ แต่ไม่ต้องไหว้องคต แต่องคตต้องไหว้ทั้งสุครีพและหนุมาน เพราะมีศักดิ์ต่ำสุดในกองทัพ

กระบวนท่ารำเฉพาะตัว หมายถึง กระบวนท่ารำที่พญาวานรแต่ละตัวปฏิบัติไม่เหมือนกันในการรำตรวจพล โดยสุครีพ มีท่าเฉพาะตัวมากที่สุด 20 ท่า ได้แก่ท่าเหยียบฉาก ท่าแม่ท่า 6 เหยียบ

ฉาก ท่าตีบทเรียกเสนา ท่าตีบทโยธา ท่าตีบทพร้อม ท่าตีบทแข็งแรง ท่าตีบทยกทัพไปสนามรบ ท่าใช้ตัวแม่ท่า 6 ท่าพระขรรค์บนไหล่ ท่าเต้นป๊ะเท่งป๊ะ (เดี่ยว) ท่าเต้นตรวจพล 1 ตีบทโยธา ท่าเต้นตรวจพล 2 ตีบทพร้อม ท่าเต้นตรวจพล 3 ตีบทหัวเราะ ท่าหย่องขวาหันตัวเข้าหาฉาก ท่าจีบสองมือหันตัวเข้าหาฉาก ท่าปลอบ ท่าถาม 1 โยธา ท่าถาม 2 พร้อมมั๊ย ท่าถาม 3 แข็งแรงมั๊ย และท่าตีบทหัวเราะมือไพล่หลัง นั่ง ส่วนหนุมานและองคตมีเท่ากัน 3 ท่า ท่าหนุมานได้แก่ท่าใช้ตัวแม่ท่า 5 ท่าจับแมลงวัน และท่าหลบฉาก ท่าองคตได้แก่ท่าใช้ตัวแม่ท่า 2 ท่าจับหมัด และท่าท่าเล่นฉาก

ในกระบวนท่าเฉพาะตัวทั้งหมดของพญาวานรทั้ง 3 ตัว มีท่าที่เป็นท่าพิเศษประจำตัวของสุครีพ 2 ท่า ได้แก่ แม่ท่า 6 ท่าพระขรรค์บนไหล่ ซึ่งเป็นท่าพิเศษใช้เฉพาะตัวสุครีพเท่านั้น ส่วนท่าประจำตัวของหนุมานคือ แม่ท่า 5 หรือที่เรียกว่า ท่าหาวเป็นดาวเป็นเดือนเป็นท่าที่ใช้เฉพาะหนุมานเท่านั้น ส่วนท่าประจำตัวขององคต คือ แม่ท่า 2 เมื่อศึกษากระบวนท่าทั้งหมดแล้ว ผู้วิจัยจึงสรุปได้ว่าการรำตรวจพลนี้เป็นการรำเพื่ออวดฝีมือของสุครีพโดยเฉพาะ เพราะมีจำนวนท่าหลัก ท่าพิเศษเฉพาะตัวมากที่สุดในบรรดา พญาวานรทั้งหมด

การใช้พื้นที่และการเคลื่อไหวบนเวที แบ่งออกเป็นสองช่วง ช่วงแรกคือ การเคลื่อนไหวในการรำเดี่ยว ของพญาวานรแต่ละตัว ช่วงที่สองคือการเคลื่อนไหวในการรำตรวจพลหมู่ ของพญาวานรทั้งหมด ผู้วิจัยพบว่าการใช้ทิศทางการเคลื่อนไหวในการรำเดี่ยวของพญาวานรทั้งสามตัวนี้ ใช้ทิศ คือทิศ 6 นาฬิกา ซึ่งเป็นทิศที่หันตัวให้คนดู เป็นทิศหลักในการรำตรวจพล และใช้ทิศที่ 3 เป็นทิศรองในการรำตรวจพล ซึ่งเป็นทิศที่หันไปทางซ้ายของเวที ตามลักษณะการจัดรูปแถวตามความยาวของเวที ถือเป็นด้านหน้าของกองทัพ เป็นทิศทางที่จะเดินทางไปยังสนามรบ ส่วนทิศอื่นๆ เป็นการใช้ทิศทางที่มีสองเหตุผล หนึ่งเพื่อใช้ในการหมุนตัวเพื่อเปลี่ยนเป็นหน้าเสี้ยว ในท่ากระทืบกลับ และใช้ในการหมุนตัววิ่งไปเตรียมเต้นป๊ะเท่งป๊ะตรวจพลของของสุครีพ และสองใช้หมุนตัววิ่งไปเท้าฉากของหนุมานและองคต

ส่วนการใช้ทิศทางการเคลื่อนไหวในการรำหมู่ขอพญาวานรนั้น ผู้วิจัยพบว่า มีการใช้ทิศทาง สองทิศ คือ 6 นาฬิกา และ 12 นาฬิกา โดยเริ่มจากสุครีพหันหน้าไปทิศ 6 นาฬิกา หนุมานและองคต หันหน้าไปทิศ 12 นาฬิกา และเต้นวนขวาของตนเอง มาพบกันตรงกลาง หมายถึงการที่หนุมาน และองคตเข้ามารายงานความเรียบร้อยในการจัดทัพ สุครีพจึงลุกจากที่นั่งมาต้อนรับ หลังจากนั้นจะเป็นการเคลื่อนไหวแบบสวนแถว หรือที่เรียกว่า “หน้ากินกัน” เพื่อแสดงความเคารพตามลำดับชั้น โดยการไหว้

จากการวิเคราะห์กระบวนท่าตรวจพลทั้งหมด ผู้วิจัยพบว่า กระบวนท่าที่สื่อความหมายถึงการตรวจพลได้ชัดเจน คือ กระบวนท่าเต้นป๊ะเท่งป๊ะที่สุครีพตรวจพลเดี่ยว ท่ารำได้สื่อให้เห็นถึงความหมายของการเดินตรวจดูความเรียบร้อย พร้อมเพรียงของทหาร และกระบวนท่าที่สื่อความหมายของการตรวจพลอีกกระบวนท่าหนึ่ง คือกระบวนท่าเต้นป๊ะเท่งป๊ะหมู่ สื่อให้เห็นถึงความหมายของการตรวจพลที่ทหารยศสูงรับความเคารพจากทหารที่มียศต่ำกว่า โดยการเคลื่อนผ่านแถวทหาร อีกทั้งในการเต้นป๊ะเท่งป๊ะ มีจังหวะเร้าใจ สร้างความฮึกเหิมในกองทัพ และการเต้นสวนแถวสลับฟันปลาที่พิสดารถือเป็นช่วงที่มีเอกลักษณ์เด่นชัดที่สุด ดังนั้นกระบวนท่าเต้นป๊ะเท่งป๊ะทั้งสองช่วงจึงเป็นกระบวนท่าเต้นอันเป็นเอกลักษณ์ที่ขาดไม่ได้ในการตรวจพลของพญาวานรในการแสดงโขน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 5

สรุปและเสนอแนะ

สรุป

"โขน" เป็นศิลปะการแสดงประจำชาติอย่างหนึ่งของคนไทย ซึ่งมีประวัติความเป็นมาอันยาวนาน และมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว การแสดงโขนนิยมเล่นเรื่องรามเกียรติ์ และจัดการแสดงเป็นตอน โดยมาก มักเรียกชื่อตอนตามแม่ทัพฝ่ายทศกัณฐ์ ที่ยกทัพออกมารบ ในการรบกันแต่ละครั้ง ทางฝ่ายทศกัณฐ์จะยกทัพไปก่อน เมื่อไปถึงสนามรบแล้วจึงโห่สามลาเป็นสัญญานให้ฝ่ายพระราม ได้รู้ว่าเวลานี้กองทัพยักษ์ได้ยกมาถึงแล้วให้พระรามรีบยกทัพออกมาสู้รบกัน ฝ่ายพระรามเมื่อได้ยินเสียงโห่ จึงตรัสถามพิเภกว่าวันนี้ใครเป็นผู้ยกทัพออกมารบ ซึ่งอาจเป็นตัวทศกัณฐ์เอง หรือบรรดาญาติมิตร ของทศกัณฐ์ ออกมารบแทนก็ได้ เมื่อพระรามทราบแล้วว่าผู้ใดนำทัพมาจึงได้กำหนดตัวนายทัพที่จะออกไปรบ โดยก่อนการออกรบแทบทุกครั้ง พระรามจะสั่งให้สุครีพเป็นผู้จัดทัพและตรวจพล

การตรวจพลในการแสดงโขน คือ การตรวจดูความเรียบร้อยในกองทัพ ก่อนที่จะยกทัพออกไปรบกับศัตรู การตรวจพลในการแสดงโขน แบ่งออกเป็นสองฝ่าย ได้แก่ การตรวจพลฝ่ายยักษ์หรือฝ่ายลงกา และการตรวจพลฝ่ายลิง หรือฝ่ายพลับพลา ในการตรวจพลของทั้งสองฝ่ายจะใช้เพลง "กราว" บรรเลงประกอบการแสดง โดยการตรวจพลฝ่ายยักษ์จะใช้เพลง "กราวใน" ส่วนการตรวจพลฝ่ายลิงจะใช้เพลง "กราวนอก" บางครั้งการตรวจพล จึงเรียกว่าการ "ออกกราว" การตรวจพลของพญาวานรในการแสดงโขน คือ การที่พญาวานร 5 ตัว ได้แก่ สุครีพ หนุมาน ชมพูพาน องคต และนิลนนท์ ตรวจดูความเรียบร้อยในส่วนต่างๆ ของกองทัพฝ่ายพลับพลา ก่อนที่พระราม พระลักษณ์จะเสด็จมาตรวจพล และเข้ากระบวนทัพเพื่อยกทัพไปยังสนามรบ การตรวจพลของพญาวานรในการแสดงโขน จะแบ่งออกเป็น 2 ฉาก ได้แก่ การ "ออกกราวฉาก 1" เป็นการรำเดี่ยวอวดฝีมือของพญาวานรแต่ละตัว แสดงอิทธิฤทธิ ความเข้มแข็ง และความสามารถของผู้รำ โดยสุครีพจะเป็นพญาวานรตัวแรกที่ออกกราวฉาก 1 แล้วจึงตามด้วย หนุมาน ชมพูพาน องคต และนิลนนท์ตามลำดับ และการ "ออกกราวฉาก 2" แสดงให้เห็นถึงลำดับความสำคัญในกองทัพและยศศักดิ์ของพญาวานรแต่ละตัวรวมทั้งแสดงลีลาในการเต้นสวนแถวแสดงความเคารพ หรือที่เรียกว่าการเต้น "ป๊ะเท่งป๊ะ" ในสมัยโบราณทุกครั้งที่มีการแสดงโขนจะต้องมีการจัดทัพตรวจพลก่อนที่จะยกรบทุกครั้ง และจะต้องแสดงตามลำดับที่กล่าวมาข้างต้น ดังนั้นในการแสดงโขน "ศึกใดศึกหนึ่ง" จึงใช้เวลาในการแสดงมาก เฉพาะฉากจัดทัพตรวจพลฉากเดียวอาจใช้เวลาถึง 1 ชั่วโมง

ดังนั้นการตรวจพลของพญาวานร ของกรมศิลปากร ในปัจจุบันจึงนิยมตัดทอนให้สั้นลง โดยให้ สุครีพออกตรวจพลตัวเดียวก่อน จากนั้นให้พญาวานรทั้งสี่ออกพร้อมกัน หรือที่เรียกว่า “กราวรูด” แล้วจึงเต้นป๊ะเท่งป๊ะ แต่ในหลายๆ ครั้งการแสดงตรวจพลถูกตัดทิ้งไป หรือถูกแทนที่ด้วยวิธีการอื่นเพื่อให้กระชับเวลาในการแสดงโขน เช่น การให้พญาวานรรำในเพลงหน้าพาทย์รัวสามลา แทนการออกกราวตรวจพล ซึ่งการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้จะทำให้ศิลปะการรำตรวจพลซึ่งเป็นภูมิปัญญาของครูในสมัยโบราณลดน้อยด้อยคุณค่าลง ทั้งยังส่งผลให้ความหมายในการตรวจพลของพญาวานรผิดเพี้ยนไปจากเดิม และอาจจะค่อยๆ เลือนหายไปในที่สุด ผู้วิจัยในฐานะที่เป็นผู้ศึกษานาฏยศิลป์โขนลิง จึงเห็นสมควรอย่างยิ่ง ที่จะรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวกับเรื่อง การตรวจพลของพญาวานรในการแสดงโขน เพื่อที่จะศึกษา ความเป็นมา องค์ประกอบ โครงสร้าง และกระบวนท่ารำตรวจพลของพญาวานรในการแสดงโขน แล้วนำมาจัดเรียงลำดับหมวดหมู่ โดยวิเคราะห์กรณีศึกษาจากท่ารำของพญาวาร 3 ตัว ได้แก่ สุครีพ หนุมาน และองคต ซึ่งผู้วิจัยได้รับการถ่ายทอดมาจากอาจารย์ประสิทธิ์ ปิ่นแก้ว ผู้เชี่ยวชาญการสอนนาฏยศิลป์โขนลิง และผู้ช่วยศาสตราจารย์สมชาย พูลพิพัฒน์ อดีตนาฏยศิลปินตัวสุครีพของกรมศิลปากร ซึ่งเป็นครูคนแรกของ ให้เห็นถึงท่าทางต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์กันของพญาวานร และท่าทางที่สื่อความหมายของการตรวจพล เพื่อบันทึกเป็นองค์ความรู้ในการรำตรวจพลของพญาวานรตามแบบของบรมครูทางด้านนาฏศิลป์โขนลิง ให้สืบทอดต่อไป

การศึกษาค้นคว้าของผู้วิจัยศึกษาจาก การแสดงของกรมศิลปากร ระหว่างปีพุทธศักราช 2477 – 2547 และจากการศึกษาพบว่าการจัดกระบวนทัพตรวจพลในการแสดงโขนมีความเชื่อมโยงกับ วรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ ฉบับรัชกาลที่ 1 และตำราพิชัยสงคราม ผู้วิจัยจึงได้ทำการค้นคว้าและศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบ และขั้นตอนในการจัดกระบวนทัพจากตำราพิชัยสงคราม และจากวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ พบว่า การจัดกระบวนพยุหยาตราทัพตามตำราพิชัยสงครามมีรูปแบบทั้งหมด 22 รูป แต่มีรูปแบบที่ใช้สำหรับการเดินทัพ โจมทัพและเข้าโจมตีข้าศึก 7 รูปแบบได้แก่ การจัดแบบครุฑพยู่ห์ การจัดแบบกรศพยู่ห์ การจัดแบบเสนพยู่ห์ การจัดแบบมังกรพยู่ห์ การจัดแบบกากพยู่ห์ การจัดแบบกากขิงพยู่ห์ และการจัดแบบปกติ การจัดทัพทั้ง 7 รูปแบบนี้มีขั้นตอนในการจัด 4 ขั้นตอน เริ่มจากขั้นตอนที่ 1. พระบรมราชโองการ สั่งให้จัดแต่งพยู่ห์โยธาแก่กระทรวงวัง ขั้นตอนที่ 2. ออกหมายรับสั่ง ไปยังกระทรวงมหาดไทยและกลาโหม ขั้นตอนที่ 3. ตัดหมาย ทั้งสองกระทรวงแยกรายการตามหน้าที่กรมต่างๆ ขั้นตอนที่ 4. เกณฑ์ทัพ โดยนายเวรทั้ง 2 กระทรวง สั่งเกณฑ์ตามหน้าที่ การจัดกระบวนทัพในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ ฉบับรัชกาลที่ 1 มีทั้งหมด 60 ศึก แบ่งออกได้ 3 ได้แก่ศึกขนาดใหญ่ 29 ศึก ศึกขนาดกลาง 12 ศึก และศึกขนาดเล็ก 19 ศึก ในการทำศึกของฝ่ายพลับพลาในศึกแรก หรือศึกทศกัณฐ์ มีรูปแบบการจัดกระบวนทัพ 4 รูปแบบได้แก่ จัดแบบปกติ

12 ครั้ง จัดแบบอินทรีพยุหบาตร 3 ครั้ง จัดแบบบกากะพยุหบาตร 1 ครั้ง และ4.จัดแบบสุพรรณพยุหบาตร 1 ครั้ง ในการจัดกองทัพทั้ง 4 รูปแบบมีขั้นตอนในการจัด 5 ขั้นตอน เริ่มจากขั้นตอนที่ 1 พระรามว่าราชการ ขั้นตอนที่ 2 วางแผน ขั้นตอนที่ 3 จัดทัพตรวจพล ขั้นตอนที่ 4 ยกทัพ

ดังนั้น การจัดทัพ ตามตำราพิชัยสงคราม และในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ มีรูปแบบ ในวรรณคดี ตรงกับรูปแบบที่กล่าวถึงในตำราพิชัยสงครามทั้ง 4 รูปแบบ และขั้นตอนในการจัดทัพมีความใกล้เคียงกันคือเริ่มจากพระมหากษัตริย์เป็นผู้สั่งตัวแทนพระองค์ไปเกณฑ์ทัพ ตรงกับการที่พระรามสั่งให้สุครีพเป็นตัวแทนไปจัดทัพ และเมื่อตัวแทนได้รับหมายรับสั่งไปส่งกระทรวงมหาดไทย และกลาโหมแล้วจะตัดหมายส่งต่อไปยังนายเวรส่วนต่างๆ ตรงกับการที่สุครีพ ออกจัดทัพโดยสั่งให้พญาวานร และเสนาวานรไปเกณฑ์ไพร่พลในส่วนอื่น

เมื่อผู้วิจัยได้รูปแบบและขั้นตอนการจัดกระบวนทัพตามตำราพิชัยสงครามและในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ ฉบับรัชกาลที่ 1 แล้ว ผู้วิจัยจึงค้นคว้าเกี่ยวกับรูปแบบ และขั้นตอนการจัดทัพตรวจพลของกองทัพลิง และองค์ประกอบในการตรวจพลของกองทัพลิงในการแสดงโขน ณ โรงละครแห่งชาติ ตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2489 ถึงปีพุทธศักราช 2547 พบว่ามีการแสดงโขนในโรงละครแห่งชาติไม่น้อยกว่า 152 ครั้ง และถึงแม้ว่าการจัดแสดงโขนในโรงละครแห่งชาติเป็นการจัดแสดงแบบโขนฉาก แต่ในการแสดงจัดทัพตรวจพลทุกครั้งจะใช้ลักษณะการแสดงแบบโขนหน้าจอ โดยใช้เวทีหน้าของเวทีโรงละครแห่งชาติในการแสดง

ในการจัดแสดงเฉพาะตอนตรวจพลนั้นพบว่านิยมจัดแสดงในรูปแบบโขนหน้าจอเพียงรูปแบบเดียว แต่มีการจัดขนาดของกระบวนทัพหรือกองทัพ 3 ขนาด ได้แก่ การจัดกระบวนทัพขนาดใหญ่ การจัดกระบวนทัพขนาดกลาง และการจัดทัพแบบเล็ก ในการแสดงโขนหนึ่งศึกมีลำดับการแสดงโขน 2 แบบ ได้แก่ 1.ลำดับการแสดงแบบเต็ม มีทั้งหมด 11 ลำดับ โดยการจัดทัพตรวจพลลิงจะอยู่ในลำดับที่ 7 และ2.ลำดับการแสดงแบบตัดมีทั้งหมด 7 ลำดับ โดยการจัดทัพตรวจพลลิงจะอยู่ในลำดับที่ 3 และมีขั้นตอนในการจัดทัพตรวจพลลิงทั้งหมด 6 ขั้นตอน เริ่มตั้งแต่คนธงออกกราว เขนลิงออกกราว เสนาลิงออกกราว พญาวานรออกกราว ฉาก 1 พญาวานรออกกราว ฉาก 2 และพระราม พระลักษณ์ออกกราวตรวจพล

องค์ประกอบที่ใช้ในการแสดงตรวจพลลิง มีทั้งหมด 4 องค์ประกอบ ได้แก่ ตัวโขนเครื่องแต่งกาย อุปกรณ์ประกอบการแสดง และเพลงและดนตรีประกอบการแสดง จากการศึกษา

องค์ประกอบในการแสดงตรวจพลผู้วิจัย พบว่า ผู้ที่ทำหน้าที่และมีบทบาทในการจัดทัพตรวจพลมากที่สุด คือ สุครีพ ผู้รับคำสั่งจากพระรามโดยตรงให้จัดทัพตรวจพล

การแต่งกายของกองทัพลิง จะมีความแตกต่างกันตามยศศักดิ์ โดย เขนลิงจะแต่งกายเรียบง่ายที่สุด มีเครื่องแต่งกายเพียง 5 ชิ้น เนื่องจากมีตำแหน่งต่ำสุดในกองทัพ ส่วนเสนาลิง และพญาวานรมีการแต่งกาย 16 ชิ้นเหมือนกัน แต่ต่างกันที่ศีรษะพญาวานรจะตกแต่งวิจิตรงดงามกว่า ลวดลายของเครื่องแต่งกายของพญาวานรจะตกแต่งลวดลายให้ต่างจากเสนาลิงทั่วไป และเครื่องประดับต่างๆ ของพญาวานรจะทำด้วยโลหะประดับเพชร แต่ของเสนาลิงจะทำจากผ้าเย็บดิ้นและเลื่อม ส่วนการแต่งกายของพระราม พระลักษณ์นั้นเป็นการแต่งกายที่เรียกว่า “ยืนเครื่องพระ” มีทั้งหมด 16 ชิ้นเช่นกัน

การใช้อาวุธและอุปกรณ์ประกอบการแสดง 5 ชนิด ได้แก่ ธงชัยเป็นอุปกรณ์ประกอบการแสดงของคนธง ดาบ เป็นอาวุธของเขนลิง พระขรรค์ เป็นอาวุธของเสนาลิง พญาวานร และพระลักษณ์ ตรี เป็นอาวุธประจำตัวของหนุมาน และคันศร เป็นอาวุธของพระรามและพระลักษณ์

เพลงที่ใช้ประกอบการแสดงตรวจพลลิง คือ “เพลงกราวนอก” ซึ่งเป็นเพลงหน้าพาทย์มีอัตราจังหวะ 2 ชั้น มีจังหวะรวดเร็ว คึกคัก สนุกสนาน และสร้างความอึกเหิมในกองทัพ โดยใช้วงปี่พาทย์เครื่อง 5 บรรเลงประกอบการแสดง ผู้แสดงจะฟังเสียงกลองทัดเป็นสำคัญในการเต้นตรวจพล

เมื่อผู้วิจัยศึกษารูปแบบ ขั้นตอน และองค์ประกอบในการตรวจพลของกองทัพลิงแล้วต่อมาผู้วิจัยได้ศึกษาถึงโครงสร้างของกระบวนท่าตรวจพลของพญาวานรในการแสดงโขน และวิเคราะห์กระบวนท่าในการรำตรวจพลทั้งหมดแล้วพบว่า

โครงสร้างในการรำตรวจพลมีทั้งหมด 5 ช่วง ได้แก่ 1) สุครีพดูความพร้อมของกองทัพในภาพรวม มีทั้งหมด 10 ท่าโดยเริ่มตั้งแต่ท่า แหวก จนถึงท่ายกทัพไปที่สนามรบ 2) สุครีพออกกราวเดี่ยว หรือกราวฉาก 1 แสดงอิทธิฤทธิ์ อวดฝีมือในกองทัพ มีทั้งหมด 21 ท่า โดยเริ่มตั้งแต่ท่าเก็บออกมือ จนถึงท่าพระขรรค์บนไหล่ 3) สุครีพเดินตรวจดูความเรียบร้อย และซักถามเสนาลิงในกองทัพ มีทั้งหมด 12 ท่า โดยเริ่มตั้งแต่ท่าเต้นป๊ะเท่งป๊ะ จนถึงท่าหัวเราะมือไพล่หลังแล้วนั่งพับเพียบหน้าคนธง 4) หนุมานและองคตออกกราวเดี่ยว หรือกราวฉาก 1 อวดฝีมือในกองทัพ มีทั้งหมด 96 ท่า โดยเริ่มตั้งแต่ท่าหนุมานแหวก จนถึงท่าองคตขู่เข้าโรง และ5) หนุมานและองคต ออกกราวหมู่ หรือกราวฉาก 2 แสดงความเคารพ และรายงานความเรียบร้อยในการจัดทัพแก่สุครีพ มีทั้งหมด 7 ท่า เริ่มตั้งแต่ท่าหนุมานองคตออกฉาก 2 เก็บหันตัวเข้าหาฉาก จนถึงท่าสุครีพถามแล้วกระทืบเท้านั่งเฝ้าตามตำแหน่งที่

จากกระบวนท่ารำทั้ง 5 ช่วง มีท่ารำทั้งหมด 105 ท่า มีการใช้อวัยวะต่างๆ ของร่างกายแบ่งออกเป็น 4 ส่วน ได้แก่ ส่วนศีรษะ ส่วนลำตัว ส่วนแขน และส่วนเท้า พบว่าอวัยวะที่มีการใช้มากที่สุดคือแขน มีท่านิ่ง 16 ท่า และมีวิธีการเคลื่อนไหวแขนและมือ 10 วิธี อวัยวะที่ถูกใช้เป็นอันดับสอง คือ ขา มีท่านิ่ง 9 ท่า และมีวิธีการเคลื่อนไหว 11 วิธี อวัยวะที่ถูกใช้เป็นอันดับสามคือ ศีรษะ มีท่านิ่ง 2 ท่า และมีวิธีการเคลื่อนไหวศีรษะ 7 วิธี และอวัยวะที่ใช้น้อยที่สุดคือ ลำตัวมีท่านิ่ง 3 ท่า และ มีวิธีการเคลื่อนไหวลำตัว 2 วิธี นอกจากนี้ยังมีท่าที่ต้องใช้อวัยวะครบทุกส่วนเป็นท่าเคลื่อนไหว 4 ท่า ได้แก่ ท่าอันธพา หรือตีลังกาล้อเกวียน ท่าม้วนหลัง ท่าขู่ และท่าหลบฉาก ซึ่งการใช้อวัยวะส่วนต่างๆ ของร่างกายให้สอดคล้องเชื่อมโยงกันเป็อย่างดี ต้องใช้ผู้แสดงที่มีทักษะ และประสบการณ์ในการแสดงสูง

ในการตรวจพลของพญาวานร ซึ่งต้องใช้อวัยวะส่วนต่างๆ ของร่างกายมาประกอบกันเป็นท่าให้สอดคล้องเชื่อมโยงกันเป็นท่ารำของพญาวานรแต่ละตัวนั้น ผู้วิจัยพบว่าในท่ารำตรวจพลนั้นมีกระบวนท่าทั้งหมด 3 ส่วน ได้แก่ กระบวนท่ารำหลัก กระบวนท่ารำเฉพาะกลุ่ม และกระบวนท่ารำเฉพาะตัว

กระบวนท่ารำหลัก คือ กระบวนท่ารำที่พญาวานรทุกตัว ปฏิบัติเหมือนกัน มีทั้งหมด 21 ท่า ได้แก่ ท่าแหวก ท่าเก็บออกมือ ท่าหย่องขวา ท่าหย่องซ้าย ท่ากระโดดลงวง ท่ากระทืบฟันคว่ำมือ ท่าก้าวไขว้ยกซ้ายติด ท่าเงื้ออาวุธ ท่ากระโดดยกขาซ้ายมือแตะเอว ท่าพาสุรินหย่องซ้าย ท่าใช้ตัว ท่าพลิกเหลี่ยมเกา ท่าเก็บหน้ามองซ้าย ท่ากระโดดลงวง (หนักขวา) ท่ากระทืบกลับ ท่าเก็บเดินเท้า ท่าเก็บหน้าเสี้ยว ท่าลงเสี้ยว ท่าเก็บหน้ามองซ้าย ท่ากระโดดลงวงเงื้ออาวุธ และท่ากระทืบกลับสอดมือ

กระบวนท่ารำเฉพาะกลุ่ม มีท่ารำเฉพาะกลุ่มลิงยอด ได้แก่ สุครีพ องคต และชมพูพาน และท่ารำเฉพาะกลุ่มลิงโล้น มีท่ารำเฉพาะอยู่ 1 ท่า คือท่า ลงเสี้ยว กลุ่มพญาวานรศีรษะโล้นจะใช้ท่าป้องแทง ส่วนกลุ่มพญาวานรสวมยอดจะใช้ท่าเงื้อแทง เพื่อไม่ให้มือไปบังยอดเวลาแสดง นอกจากนี้ในการตรวจพลของพญาวานรยังแบ่ง พญาวานรออกเป็นสองระดับ ระดับแรกคือสุครีพ ซึ่งถือว่าเป็นแม่ทัพใหญ่ ผู้ทำการตรวจพล ระดับที่สองคือพญาวานรที่เหลือ คือหนุมาน ชมพูพาน องคต และนิลนนท์ ซึ่งถือว่าเป็นผู้คุมกองทัพในส่วนต่างๆ และต้องมารายงานการจัดกองทัพแก่สุครีพ ดังนั้นในท่าหลบฉากของพญาวานรกลุ่มหลังจึงไม่มีอยู่ในกระบวนการรำตรวจพลของสุครีพ เนื่องจากสุครีพออกมาตรวจพลแล้วจะไม่หลบเข้าฉากอีก แต่นั่งรอการรายงานอยู่ในกองทัพ และในการเต้นป๊ะเท่งป๊ะหมู่ หรือเต้นตรวจพลสวนแถว สุครีพเป็นพญาวานรตัวเดียวที่ไม่ต้องไหว้พญาวานรตัวอื่น เนื่องจากเป็นแม่ทัพใหญ่ และเป็นผู้ที่มีอาวุโสมากที่สุดในบรรดาพญาวานรที่

ตรวจพลด้วยกัน แต่พญาวานรตัวอื่นๆ ต้องทำความเคารพโดยการไหว้ผู้ที่มีศักดิ์สูงกว่า เมื่อเต้นสวนแถวกัน หนุมาน ไหว้สุครีพ แต่ไม่ต้องไหว้องคต แต่องคตต้องไหว้ทั้งสุครีพและหนุมาน เพราะมีศักดิ์ต่ำสุดในกองทัพ

กระบวนท่ารำเฉพาะตัว คือ กระบวนท่ารำที่พญาวานรแต่ละตัวปฏิบัติไม่เหมือนกันในการรำตรวจพล โดยสุครีพ มีท่าเฉพาะตัวมากที่สุด 20 ท่า ได้แก่ท่าเหยียบฉาก ท่าแม่ท่า 6 เหยียบฉาก ท่าตีบทเรียกเสนา ท่าตีบทโยธา ท่าตีบทพร้อม ท่าตีบทแข็งแรง ท่าตีบทยกทัพไปสนามรบ ท่าใช้ตัวแม่ท่า 6 ท่าพระขรรค์บนไหล่ ท่าเต้นป๊ะเท่งป๊ะ (เดี่ยว) ท่าเต้นตรวจพล 1 ตีบทโยธา ท่าเต้นตรวจพล 2 ตีบทพร้อม ท่าเต้นตรวจพล 3 ตีบทหัวเราะ ท่าหย่องขวาหันตัวเข้าหาฉาก ท่าจีบสองมือ หันตัวเข้าหาฉาก ท่าปลอบ ท่าถาม 1 โยธา ท่าถาม 2 พร้อมมั๊ย ท่าถาม 3 แข็งแรงมั๊ย และท่าตีบทหัวเราะมือไพล่หลัง นั่ง ส่วนหนุมานและองคตมีเท่ากัน 3 ท่า ท่าหนุมานได้แก่ท่าใช้ตัวแม่ท่า 5 ท่าจับแมลงวัน และท่าหลบฉาก ท่าองคตได้แก่ท่าใช้ตัวแม่ท่า 2 ท่าจับหมัด และท่าท่าเล่นฉาก ดังนั้นผู้ที่จะแสดงเป็นสุครีพจึงต้องใช้ผู้ที่มีความสามารถ และความชำนาญในการรำตรวจพลเป็นอย่างมาก และถือได้ว่าการรำตรวจพลนี้เป็นการรำเพื่ออวดฝีมือของสุครีพโดยเฉพาะ

การใช้พื้นที่และการเคลื่อนไหวบนเวที แบ่งออกเป็นสองช่วง ช่วงแรกคือ การเคลื่อนไหวในการรำเดี่ยว ของพญาวานรแต่ละตัว ช่วงที่สองคือการเคลื่อนไหวในการรำตรวจพลหมู่ ของพญาวานรทั้งหมด ผู้วิจัยพบว่าการใช้ทิศทางการเคลื่อนไหวในการรำเดี่ยวของพญาวานรทั้งสามตัวนี้ ใช้ทิศ คือทิศ 6 นาฬิกา ซึ่งเป็นทิศที่หันตัวให้คนดู เป็นทิศหลักในการรำตรวจพล และใช้ทิศที่ 3 เป็นทิศรองในการรำตรวจพล ซึ่งเป็นทิศที่หันไปทางซ้ายของเวที ตามลักษณะการจัดรูปแถวตามความยาวของเวที ถือเป็นด้านหน้าของกองทัพ เป็นทิศทางที่จะเดินทางไปยังสนามรบ ส่วนทิศอื่นๆ เป็นการใช้ทิศทางที่มีสองเหตุผล หนึ่งเพื่อใช้ในการหมุนตัวเพื่อเปลี่ยนเป็นหน้าเสี้ยว ในท่ากระทืบกลับ และใช้ในการหมุนตัววิ่งไปเตรียมเต้นป๊ะเท่งป๊ะตรวจพลของของสุครีพ และสองใช้หมุนตัววิ่งไปเท้าฉากของหนุมานและองคต

ส่วนการใช้ทิศทางการเคลื่อนไหวในการรำหมู่ขอพญาวานรนั้น ผู้วิจัยพบว่า มีการใช้ทิศทาง สองทิศ คือ 6 นาฬิกา และ 12 นาฬิกา โดยเริ่มจากสุครีพหันหน้าไปทิศ 6 นาฬิกา หนุมานและองคต หันหน้าไปทิศ 12 นาฬิกา และเต้นวนขวาของตนเอง มาพบกันตรงกลาง หมายถึงการที่หนุมาน และองคตเข้ามารายงานความเรียบร้อยในการจัดทัพ สุครีพจึงลุกจากที่นั่งมาต้อนรับ หลังจากนั้นจะเป็นการเคลื่อนไหวแบบสวนแถว หรือที่เรียกว่า “หน้ากินกัน” เพื่อแสดงความเคารพตามลำดับชั้น โดยการไหว้

จากการศึกษาวิเคราะห์กระบวนท่าตรวจพลทั้งหมด ผู้วิจัยพบว่า กระบวนท่าที่สื่อความหมายถึงการตรวจพลได้ชัดเจน คือ กระบวนท่าเต้นป๊ะเท่งป๊ะที่สุครีพตรวจพลเดี่ยว ท่ารำได้สื่อให้เห็นถึงความหมายของการเดินตรวจดูความเรียบร้อย พร้อมเพรียงของทหาร และกระบวนท่าที่สื่อความหมายของการตรวจพลอีกกระบวนท่าหนึ่ง คือกระบวนท่าเต้นป๊ะเท่งป๊ะหมู่ สื่อให้เห็นถึงความหมายของการตรวจพลที่ทหารยศสูงรับความเคารพจากทหารที่มียศต่ำกว่า โดยการเคลื่อนผ่านแถวทหาร อีกทั้งในการเต้นป๊ะเท่งป๊ะ มีจังหวะเร้าใจ สร้างความฮึกเหิมในกองทัพ และการเต้นสวนแถวสลับฟันปลาที่พิสดารถือเป็นช่วงที่มีเอกลักษณ์เด่นชัดที่สุด ดังนั้นกระบวนท่าเต้นป๊ะเท่งป๊ะทั้งสองช่วงจึงเป็นกระบวนท่าเต้นอันเป็นเอกลักษณ์ที่ขาดไม่ได้ในการตรวจพลของพญาวานรในการแสดงโขน

จากการศึกษาค้นคว้าเรื่อง การตรวจพลของพญาวานรในการแสดงโขน ทั้งหมด ผู้วิจัยพบว่า

การตรวจพลของพญาวานรในการแสดงโขนเป็นพัฒนาการอันยาวนานต่อเนื่องมาจากการยกทัพจริงของกองทัพไทยในอดีต และความรู้ในเรื่องการยกทัพจริงเพื่อการสู้รบในสมรภูมิ ได้ถูกถ่ายทอดโดยพระมหากษัตริย์ และผู้ที่ได้ผ่านสมรภูมิ มาเป็นวรรณกรรมการละคร หรือบทละครเรื่องรามเกียรติ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทพระราชนิพนธ์ ฉบับรัชกาลที่ 1 จากบทพระราชนิพนธ์ฉบับนี้ กรมศิลปากรได้นำมาดัดแปลงเป็นบทโขนสำหรับแสดงในโรงละครแห่งชาติ กรมศิลปากร 152 ชุด จะเห็นได้ว่า บทโขนของกรมศิลปากรได้อาศัยรูปแบบและวิธีการจากบทพระราชนิพนธ์ เรื่องรามเกียรติ์ และตำราพิชัยสงครามต่อมาเป็นนาฏกรรมอีกขั้นหนึ่ง จากพิชัยสงคราม เป็นนาฏกรรมแล้วก็มาเป็นนาฏศิลป์ จากรูปแบบมีการเตรียมทัพ ตรวจความพร้อม ตั้งแต่คนธง เขน เสนา แม่ทัพนายกอง ตรวจความพร้อมตามลำดับ พญาวานรออกมาตรวจพลตามหน้าที่ การแต่งกายและอาวุธที่ใช้ก็จะมีความแตกต่างกันตามยศศักดิ์ และบทบาทในกองทัพ

การตรวจพลของพญาวานรแบ่งออกเป็น 2 ฉาก คือ ฉากที่ 1 สุครีพออกกราวตรวจพล เพื่อตรวจดูความเรียบร้อยของกองทัพลิง และพญาวานรตัวอื่นๆ ออกกราวเดี่ยวแสดงความเข้มแข็ง และอวดฝีมือของพญาวานในกองทัพ ฉากที่ 2 การออกกราวหมู่ หรือเต้นป๊ะเท่งป๊ะ เป็นการรายงานการจัดทัพของพญาวานแก่สุครีพ และเป็นการแสดงความเคารพตามลำดับยศศักดิ์ในกองทัพ แต่ผู้วิจัยขอกล่าวเน้น ถึงการเต้นป๊ะเท่งป๊ะเดี่ยว ของสุครีพ ในฉากที่ 1 เป็นพิเศษ เพราะเป็นการเต้นที่สื่อความหมายการจัดทัพตรวจพลได้อย่างชัดเจน และมีจังหวะที่เร้าใจสร้างความฮึกเหิมได้เป็นอย่างดี และเมื่อมองลึกลงไปในวัตถุประสงค์ของการศึกษา คือตัวท่ารำแล้ว เราจะพบว่า นอกจากการใช้ท่ารำตามมาตรฐานการแสดงเป็นพญาลิง ผนวกความสามารถของผู้รำในแต่ละตอนจะพบรายละเอียดที่เป็นมาตรฐานดังต่อไปนี้ ท่ารำหลักซึ่งพญาวานรทุกตัวใช้เหมือนกัน มีทั้งหมด 21 ท่า ท่ารำเฉพาะกลุ่มมี 2 ท่า ท่ารำเฉพาะตัวสุครีพ มี 20 ท่า และมีท่าพิเศษที่เป็นเอกลักษณ์ของสุครีพ คือ แม่ท่า 6 และท่าพระขรรค์บนไหล่ หนุมานมีท่าเฉพาะตัว 3 ท่า และมีท่าพิเศษที่เป็นเอกลักษณ์ คือ

แม่ท่า 5 หรือท่าหาวเป็นดาวเป็นเดือน และองคตท่าเฉพาะตัว 3 ท่า ท่าพิเศษที่เป็นเอกลักษณ์ขององคต คือ แม่ท่า 2 แต่ลึกลงไปกว่านั้นปรมาจารย์ หรือครูผู้ชำนาญการสามารถสอดแทรกความสามารถเฉพาะตัว กลเม็ดเฉพาะตัว ในการแสดงทำให้มีความโดดเด่นและเกิดความหน้าสนใจทุกครั้งที่มีการแสดง นอกจากการแสดงเป็นพญาวานรตามมาตรฐานแล้วยังผนวกลีลาของครูผู้แสดงเข้าไปด้วยจึงทำให้การตรวจพลเป็นศิลปะโขนลิงซึ่งเป็นอมตะและมีความสูงส่งและลึกซึ้ง ซึ่งควรจะได้รับการ อนุรักษ์ ศึกษา ถ่ายทอด และควรทำการบันทึก ค้นคว้าให้เกิดเป็นตำราขึ้น เพื่อเป็นมรดกของแผ่นดินต่อไปในอนาคต

เสนอแนะ

ในการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยประสบปัญหาเนื่องจาก ผู้วิจัยได้เข้าบรรจุทำงานในระหว่างที่กำลัง ทำวิทยานิพนธ์ ทำให้มีเวลาในการทำวิทยานิพนธ์น้อยลง และขาดความต่อเนื่องเชื่อมโยงในการทำวิทยานิพนธ์ จึงทำให้เกิดความล่าช้า อีกทั้งที่ทำงานของผู้วิจัยอยู่ต่างจังหวัด ทำให้ไม่มีโอกาสเข้าพบอาจารย์ที่ปรึกษาบ่อยนัก จนกระทั่งผู้วิจัยขอใช้วันลาพักผ่อนเพื่อกลับมาทำวิทยานิพนธ์โดยเฉพาะในช่วงภาคฤดูร้อน จึงมีเวลาในการแก้ไขวิทยานิพนธ์น้อย จนทำให้บางครั้งต้องนั่งทำงานทั้งวันทั้งคืนจนส่งผลให้เกิดปัญหาสุขภาพตามมาด้วย จึงขอแนะนำแก่ผู้ที่กำลังศึกษาอยู่ว่าให้พยายามแข็งใจทำให้เสร็จสิ้นเสียก่อนที่จะกลับไปทำงานจะเป็นการดีที่สุด

นอกจากนี้ในการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยได้พบว่ายังมีหัวข้อการวิจัยเกี่ยวกับ โขนลิง ที่น่าสนใจศึกษาอยู่อีกหลายหัวข้อ เช่น การพากย์รถ การรำหน้าพาทย์เพลงปฐม หรือการแสดงโขนชักรอก ซึ่งเป็นการแสดงที่หาดูได้ยากในปัจจุบัน หากมีผู้สนใจได้ศึกษาหัวข้อเหล่าเพื่อเป็นประโยชน์ต่อการอนุรักษณ์และสืบสานศิลปะอันทรงคุณค่าของไทยคงอยู่ต่อไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กรมศิลปากร. ตำราพิไชยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2545.

กรมศิลปากร. รวมงานนิพนธ์ของ นายอาคม สายาคม. กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2545.

กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร. บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 เล่ม 1. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาคาร, 2540.

กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร. บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 เล่ม 2. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาคาร, 2540.

กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร. บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 เล่ม 3. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาคาร, 2540.

กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร. บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 เล่ม 4. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาคาร, 2540.

กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร. ตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยา กับ พระวิจารณ์ของสมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. กรุงเทพ: กรมศิลปากร, 2539.

ไกรลาส จิตร์กุล. การรำตรวจพลในการแสดงโขนเรื่องรามเกียรติ์ ของ อาจารย์สมชาย พูลพิพัฒน์. รายงานประกอบรายวิชา ประวัตินาฏยศิลป์ไทย สาขานาฏยศิลป์ไทย คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.

ไกรลาส จิตร์กุล. อาศรมศึกษาทางนาฏยศิลป์ ชุด โลม กราวหนุมาน ปฐม และฉุยฉายพาลี. รายงานประกอบรายวิชา อาศรมศึกษาทางนาฏยศิลป์ สาขานาฏยศิลป์ไทย คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.

ขรรค์ชัย บุนปาน และคณะ. พจนานุกรม นอกราชบัณฑิตยฯ. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพฯ: มติชน, 2543.

คณะกรรมการจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุพระราชพิธีสมมงคลพระชนมายุเท่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช. ตำราพิไชยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2545.

คณะกรรมการจัดทำประวัติศาสตร์ไทยในรอบ 200 ปี. ประวัติศาสตร์กองทัพไทยในรอบ 200 ปี พ.ศ.2325 – 2525. กรุงเทพฯ: กรมแผนที่ทหาร, 2525.

จาตุรงค์ มนตรีศาสตร์. ผู้เชี่ยวชาญการสอนนาฏศิลป์ โขนลิง กรมศิลปากร. สัมภาษณ์, 15 กรกฎาคม 2546.

ชนิดา พรหมพยัคฆ์ เผือกสม, การเมืองในประวัติศาสตร์ธงชาติไทย. กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.

ธนิต อยู่โพธิ์, โขน. กรุเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2539.

นิวัติ สุขประเสริฐ. นาฏยศิลปินโขนลิงตัวสุครีพ ผู้อำนวยการวิทยาลัยนาฏศิลป กรุงเทพ. สัมภาษณ์, 26 สิงหาคม 2546.

ประสิทธิ์ ปิ่นแก้ว. ผู้เชี่ยวชาญการสอนนาฏศิลป์ โขนลิง กรมศิลปากร. สัมภาษณ์, 24 มิถุนายน 2546.

ไพฑูรย์ เข้มแข็ง. จารีตการฝึกหัดและการแสดงโขนของตัวพระราม. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาวิชานาฏยศิลป์ไทย คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536.

ไพโรจน์ ทองคำสุก. กระบวนการรบของพญาวานรในการแสดงโขน. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขานาฏยศิลป์ไทย คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.

ไพโรจน์ ทองคำสุก. อาศรมศึกษาทางนาฏยศิลป์ไทย. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536.

ยูคอม, บริษัท. หัวโขนสมบัติศิลป์แผ่นดินไทย. กรุงเทพฯ: ม.ป.พ., 2543.

ยี อี เยรินี. พิไชยสงครามฮินดูโบราณ. กรุงเทพฯ: วัชนินทร์, 2437.

รื่นฤทัย สัจจพันธ์. นามานุกรมรามเกียรติ์. กรุงเทพฯ: สุวิริยาสาส์น, 2546.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คพับลิเคชั่น, 2546.

สมชาย พูลพิพัฒน์. อดีตนาฏยศิลปินโขนลิงตัวสุครีพ. สัมภาษณ์, 19 กรกฎาคม 2546. สัมภาษณ์

สมศักดิ์ ทัดติ. จารีตการฝึกหัดยักษ์. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาวิชานาฏยศิลป์ไทย คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ก

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การแสดงโขนในโรงละครแห่งชาติของกรมศิลปากร

ลำดับที่	วัน / เดือน / ปี	ตอน	หมายเหตุ
1.	๒ พ.ย. ถึง ๑ ธ.ค. ๒๔๘๕	โขนชุด นาคบาศ	บทโขน (หนังสืองานฌาปนกิจหลวงวิลาศวงงาม)
2.	๒๔ มี.ค. ถึง ๖ เม.ย. ๒๔๕๐	โขนชุด ทำลายพิธีหุงน้ำทิพย์	บทโขน (หนังสืองานฌาปนกิจหลวงวิลาศวงงาม)
3.	๒๕ พ.ย. ถึง ๑๑ ธ.ค. ๒๔๕๐	โขนชุด นางลอย (โขนชักรอก)	โรงละครเก่า (สูจิบัตร) บทโขน (หนังสืองานฌาปนกิจหลวงวิลาศวงงาม)
4.	๑ เม.ย. ถึง ๑ พ.ค. ๒๔๕๒	โขนชุด ศึกวิรุญจำบัง	บทโขน (สูจิบัตร) (หนังสืองานฌาปนกิจหลวงวิลาศวงงาม)
5.	๕ พ.ย. ๒๔๕๔ ถึง ๔ ม.ค. ๒๔๕๕	โขนชุด ปราบกากนาสูร	บทโขน (หนังสืองานฌาปนกิจหลวงวิลาศวงงาม)
6.	มกราคม ๒๔๕๕	โขนเรื่อง รามเกียรติ์ ตั้งแต่นารายณ์ปราบนนทุก จนถึงพระรามคืนนคร	แสดงศุกร์ เสาร์ และอาทิตย์ (สูจิบัตร)
7.	มกราคม ๒๔๕๕	โขนชุด พรหมาสตร์	หอประชุมวัฒนธรรม สูจิบัตร
8.	๗ พ.ย. ๒๔๕๕ ถึง ๑๘ ม.ค. ๒๔๕๖	โขนชุด หนุมานอาสา	บทโขน (สูจิบัตร) (หนังสืองานฌาปนกิจหลวงวิลาศวงงาม)
9.	๒๐พ.ย.๒๔๕๖ ถึง ๒๔ ม.ค. ๒๔๕๗	โขนชุด สีดาลุยไฟและปราบบรรลัยกัลป์	บทโขน (สูจิบัตร) (หนังสืองานฌาปนกิจหลวงวิลาศวงงาม)
10.	๒๕ พ.ย. ๒๕๐๐ ถึง ๑๖ ก.พ. ๒๕๐๑	โขนชุด พระรามเดินดง	บทโขน (สูจิบัตร)ใช้เวลาแสดง ๒.๔๐ ชม. (หนังสืองานฌาปนกิจ หลวงวิลาศวงงาม)
11.	๒๘ พ.ย.๒๕๐๑ ถึง ๒๒ ก.พ.๒๕๐๒	โขนชุด พระรามครองเมือง	บทโขน (หนังสืองานฌาปนกิจหลวงวิลาศวงงาม)
12.	๒๗ พ.ย. ๒๕๐๒ ถึง ๑๔ก.พ. ๒๕๐๓	โขนชุด มัยราพณ์สะกดทัพ	บทโขน (สูจิบัตร) (หนังสืองานฌาปนกิจหลวงวิลาศวงงาม)

ลำดับที่	วัน / เดือน / ปี	ตอน	หมายเหตุ
13.	๓๐ ธ.ค.๒๕๐๓ ถึง ๒๙ ม.ค.๒๕๐๔	โขนชุด พรหมาสตร์	บทโขน (สูจิบัตร) (หนังสืองานฌาปนกิจหลวงวิลาศวงงาม)
14.	๒๓ ธ.ค. ๒๕๐๘	โขนชุด รามาวตาร	(หนังสือวารสารไทย) ปีที่ ๑๔ ฉ.๕๓ ๒๕๓๗
15.	มกราคม ๒๕๐๙	โขนชุด หนุมานอาสา	แสดงศุกร์ เสาร์ และอาทิตย์ (สูจิบัตร)
16.	๑๑ ก.พ. ๒๕๐๙	โขนชุด ศรนาคบาศ	(หนังสือวารสารไทย) ปีที่ ๑๔ ฉ.๕๓ ๒๕๓๗
17.	๒๘ ต.ค. ๒๕๐๙	โขนชุด ศึกสุริยาภพ	(หนังสือวารสารไทย) ปีที่ ๑๔ ฉ.๕๓ ๒๕๓๗
18.	๑๘ พ.ย. ๒๕๐๙	โขนชุด ศึกสุริยาภพ	แสดงศุกร์ เสาร์ และอาทิตย์ (สูจิบัตร)
19.	๑๙ ม.ค. ๒๕๑๐	โขนชุด ศรเหราพต	(หนังสือวารสารไทย) ปีที่ ๑๔ ฉ.๕๓ ๒๕๓๗
20.	๓ มี.ค. ๒๕๑๐	โขนชุด นางลอย	สูจิบัตร
21.	๑๖ ม.ค.๒๕๑๑	โขนชุด ปราบบรรลัยกัลป์	(หนังสือวารสารไทย) ปีที่ ๑๔ ฉ.๕๓ ๒๕๓๗
22.	๒๓ ม.ค. ๒๕๑๑	โขนชุด ศึกวิรุญจำบัง	(หนังสือวารสารไทย) ปีที่ ๑๔ ฉ.๕๓ ๒๕๓๗
23.	๒ พ.ค. ๒๕๑๑	โขนภาคนำ ชุด เสร็จศึกลงกา	(หนังสือวารสารไทย) ปีที่ ๑๔ ฉ.๕๓ ๒๕๓๗
24.	พฤศจิกายน ๒๕๑๕	โขนชุด พระรามครองเมือง	แสดงศุกร์ เสาร์ และอาทิตย์ (สูจิบัตร)
25.	กุมภาพันธ์ ๒๕๑๗	โขนชุด พาลีสอนน้อง	แสดงศุกร์ เสาร์ และอาทิตย์ (สูจิบัตร)
26.	๑๙ มี.ค. ๒๕๑๘	โขนชุด หนุมานถวายแหวน	(หนังสือวารสารไทย) ปีที่ ๑๔ ฉ.๕๓ ๒๕๓๗
27.	๒๕ ก.ค. ๒๕๑๘	พาลีเกี้ยวนางดารา	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๓
28.	๒๙ ส.ค. ๒๕๑๘	พระรามตามกวาง	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๔

ลำดับที่	วัน / เดือน / ปี	ตอน	หมายเหตุ
29.	๒๖ ก.ย. ๒๕๑๘	พระลักษณรบกุมภกาศ หนุมานรบมัจฉานุ ทรพีรบทรพา ชุดพิเศษ ตอน ตีลิง	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๕
30.	๓๐ ต.ค. ๒๕๑๘	สำมนักขาหึงสีดา	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๖
31.	๒๘ พ.ย. ๒๕๑๘	ท้าวสหัสเดชะงอน เบญกายงอน	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๗
32.	๒๖ ธ.ค. ๒๕๑๘	นางสุพรรณมัจฉาจากมัจฉานุ	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๘
33.	๓๐ ม.ค. ๒๕๑๙	ต้นกำเนิดยักษ์ลิง (กำเนิดไผ่สีสุก)	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๙
34.	กุมภาพันธ์ ๒๕๑๙	โขนชุด พิเภกสวามิภักดิ์	(สูจิบัตร)
35.	๒๗ ก.พ. ๒๕๑๙	ประหารสีดา หนุมานรบนิลพัท	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๑๐
36.	๒๖ มี.ค. ๒๕๑๙	อสูรผัดติดตามบิดา	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๑๑
37.	สิงหาคม ๒๕๑๙	โขนชุดปล่อยม้าอุปการ	แสดงศุกร์ เสาร์ และอาทิตย์
38.	๒๘ ม.ค. ๒๕๒๐	โขน ตอน ท้าวอัชบาลสละเลือดเนื้อ ตอน นางไกยเกษีสละกร ตอน กุมกรรณสละสัจจะธรรม	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๑๓
39.	๒๙ เม.ย. ๒๕๒๐	กุเปรันรบทศกัณฐ์	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๑๕
40.	๒๔ มิ.ย. ๒๕๒๐	นางกบผู้ภักดี หรือ กำเนิดนางมณโฑ	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๑๗
41.	๒๖ ส.ค. ๒๕๒๐	อาวุธองสัทธาสูร	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๑๘

ลำดับที่	วัน / เดือน / ปี	ตอน	หมายเหตุ
42.	๓๐ ก.ย. ๒๕๒๐	พาลีสอนน้อง ขาดเศียรขาดกรและพระรามสอนหนุมาน	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๑๙
43.	๒๘ ต.ค. ๒๕๒๐	ท้าวมาลีวราชว่าความ	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๒๐
44.	๒๕ พ.ย. ๒๕๒๐	อินทรชิตถูกศร – กินนม	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๒๑
45.	๓๐ ธ.ค. ๒๕๒๐	พระรามประสาทพร	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๒๒
46.	๓๐ มี.ค. ๒๕๒๑	กำเนิดยักษ์ลิง หรือตำนานไม้ไผ่	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๒๓
47.	๒๖ พ.ค. ๒๕๒๑	สัจจาธิษฐานของนางสีดา	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๒๔
48.	๓๐ มิ.ย. ๒๕๒๑	ปริศนาของกุมภกรรณ	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๒๕
49.	๒๘ ก.ค. ๒๕๒๑	นางมณโฑหุงน้ำทิพย์	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๒๖
50.	๒๕ ส.ค. ๒๕๒๑	ตัดหัวสุขาจาร	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๒๗
51.	๒๗ ต.ค. ๒๕๒๑	พิเภกทำนายฝันทศกัณฐ์ หรือพิเภกถูกขับ	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๒๙
52.	๒๔ พ.ย.๒๕๒๑	สำมนักขายุยงทศกัณฐ์	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๓๐
53.	๒๙ ธ.ค. ๒๕๒๑	ศิวะประทานพร	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๓๑
54.	๒๖ ม.ค. ๒๕๒๒	ศรเสี่ยงทาย หรือเวสุญาณคืนสวรรค์	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๓๒
55.	๒๓ ก.พ. ๒๕๒๒	ม้านิลพาหุ	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๓๓
56.	๓๐ มี.ค. ๒๕๒๒	พญานกสัมพาที	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๓๔

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ลำดับที่	วัน / เดือน / ปี	ตอน	หมายเหตุ
57.	๒๗ เม.ย. ๒๕๒๒	ทศกัณฐ์เผารูปเทวดาและชุปหอกกบิลพัท	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๓๕
58.	๒๕ พ.ค.๒๕๒๒	ทศกัณฐ์พุ่งหอกกบิลพัท	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๓๖
59.	๒๙ มิ.ย.๒๕๒๒	หนุมานฉายรูปพระราม	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๓๗
60.	๒๗ ก.ค.๒๕๒๒	พระขัธกุมารอาสาปราบอสูรตรีบุรัม	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๓๘
61.	๒๘ ก.ย.๒๕๒๒	ท้าวมหาชมพูผู้ทรนง	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๔๐
62.	๑๖,๒๐,๒๑ ต.ค. ๒๕๒๒	โขนชุด ปล่อยม้าอุปการ และวิพิธทัศนา	สูจิบัตร
63.	๒๖ ต.ค. ๒๕๒๒	ทศกัณฐ์ยุยงพระราม	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๔๑ (สูจิบัตรมีบท)
64.	๘ พ.ย. ๒๕๒๒	โขนชุด นางลอย	สูจิบัตร
65.	๓๐ พ.ย. ๒๕๒๒	นนทุกเกี้ยวนางนารายณ์ พาลีสอนน้อง ตอน พาลีเปิดผอบ ชุดหนุมานครองเมือง	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๔๒ (สูจิบัตรมีบท)
66.	๒๙ ธ.ค. ๒๕๒๒	ตัดหางมัจฉานุ	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๔๓
67.	๑ ม.ค. ๒๕๒๓	ภาณุราชพลิกแผ่นดิน	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๔๔
68.	๒๙ ก.พ. ๒๕๒๓	กำเนิดสีดา	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๔๕ (สูจิบัตรมีบท)
69.	๒๘ มี.ค. ๒๕๒๓	กำเนิดหนุมาน	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๔๖
70.	๒๕ เม.ย.๒๕๒๓	หนุมานยึดรถพระอาทิตย์	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๔๗
71.	๓๐ พ.ค. ๒๕๒๓	กไลโกฏหลงรส หุงข้าวทิพย์	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๔๘

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ลำดับที่	วัน / เดือน / ปี	ตอน	หมายเหตุ
72.	๒๗ มิ.ย. ๒๕๒๓	ศึกสิบขุนสิบรถ (บทพระราชนิพนธ์ ร.๒)	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๔๙
73.	๒๕ ก.ค. ๒๕๒๓	หัวอกพระมิ่งแม่สีดา	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๕๐
74.	๒๙ ส.ค. ๒๕๒๓	ศรนาคบาศ	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๕๑
75.	๒๖ ก.ย. ๒๕๒๓	เกสรทมาลาลิงตัวหอม	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๕๒
76.	๓๑ ต.ค. ๒๕๒๓	มนต์อาถรรพ์ของหนุมาน หรือผูกผม ทศกัณฐ์	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๕๓
77.	๒๕ – ๒๖ พ.ย. ๒๕๒๓	ข้ามสมุทร	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๕๔
78.	๓๑ ธ.ค. ๒๕๒๓	ศึกทศคีรีวันทศคีรีธร หรือลูกของทศกัณฐ์ อันเกิดแต่นางช้าง	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๕๕
79.	๓๐ ม.ค. ๒๕๒๔	รณพักตร์รบพระอินทร์	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๕๖
80.	๒๗ ก.พ. ๒๕๒๔	ปราบตาฑะกา	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๕๗
81.	๒๗ มี.ค. ๒๕๒๔	พาลีสอนน้อง	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๕๘
82.	๑๖ เม.ย. ๒๕๒๔	โขนชุด ท้าวมาลีวราชว่าความ	สูจิบัตร (มีบท)
83.	๒๔ เม.ย.๒๕๒๔	ฤษีทุรวาส	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๕๙
84.	๒๙ พ.ค. ๒๕๒๔	สีดาคืนนคร หรือสีดาลุยไฟ	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๖๐
85.	๒๖ มิ.ย. ๒๕๒๔	พิเภกสามิภักดิ์	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๖๑
86.	๓๑ ก.ค. ๒๕๒๔	ไมยราพณ์เข้าพิธีดำทำสรรพยา	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๖๒

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ลำดับที่	วัน / เดือน / ปี	ตอน	หมายเหตุ
87.	๒๘ ส.ค. ๒๕๒๔	สีดาออกศึก	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๖๓
88.	๒๕ ก.ย. ๒๕๒๔	พิเภกพิพากษาโทษนางเบญกาย	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๖๔
89.	๓๐ ต.ค. ๒๕๒๔	วรณีสูรครูสอนทศพิน	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๖๕
90.	๒๗ พ.ย. ๒๕๒๔	พระรามรบทศกัณฐ์ (ฉายสไลด์ประกอบแสงเสียงและการแสดง “วิชชุรูปทัศน์”)	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๖๖
91.	๒๕ ธ.ค. ๒๕๒๔	ฉลองสมโภช	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๖๗
92.	๒๙ – ๓๐ ม.ค. ๒๕๒๕	พิเภกสามิภักดิ์	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๖๘
93.	๒๖ ก.พ. ๒๕๒๕	กำเนิดทรพา	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๖๙
94.	๒๖ มี.ค. ๒๕๒๕	สร้างกรุงทวารวดีศรีอยุธยา อัญเชิญพระนารายณ์อวตาร	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๗๐
95.	๒๘ พ.ค. ๒๕๒๕	กุมภากาศขอพร	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๗๒
96.	๒๕ มิ.ย. ๒๕๒๕	ยักษ์ปักหลั่นพ้นสาปจากหิมพานต์	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๗๓ (สูจิบัตรมีบท)
97.	๓๐ ก.ค. ๒๕๒๕	ท้าวอัชบาลสละเลือดเนื้อ	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๗๔
98.	๒๗ ส.ค. ๒๕๒๕	แสดงเป็นชุด ๖ ตอน ตั้งแต่ ลักสีดา รบสดายุ หนุมานถวายพล ขับพิเภก พิเภกสามิภักดิ์ จนถึงพระรามรบทศกัณฐ์	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๗๕
99.	๒๔ ก.ย. ๒๕๒๕	นิ้วเพชร – ยกรบ ตั้งแต่ภาคสวรรค์ไป จนถึงทศกัณฐ์ลักสีดา และทศกัณฐ์ยกทัพไปรบกับพระราม	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๗๖
100.	๒๙ ต.ค. ๒๕๒๕	พระรามตามกวาง หนุมานจับนางสุพรรณมัจฉา	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๗๗

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ลำดับที่	วัน / เดือน / ปี	ตอน	หมายเหตุ
101.	๒๘ ม.ค. ๒๕๒๖	จองถนน (นักเรียนรร.ประถมประสานมิตร)	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๘๐
102.	๒๕ ก.พ. ๒๕๒๖	ยึดรถพระอาทิตย์	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๘๑
103.	๒๙ – ๓๐ เม.ย. ๒๕๒๖	ฤษีโคดมสร้างนางกาลอัจนา	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๘๓
104.	๒๗ – ๒๘ พ.ค. ๒๕๒๖	นางอดูลปีศาจสิงรูป	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๘๔
105.	๒๙ – ๓๐ ก.ค. ๒๕๒๖	หนุมานออกบวช	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๘๖
106.	สิงหาคม ๒๕๒๖	โขนชุด มารซื่อชื่อพิเภก	(สูจิบัตร)
107.	๒๖ – ๒๗ ส.ค. ๒๕๒๖	พระมิ่งแม่สีดา	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๘๗
108.	๓๐ ก.ย. ถึง ๑ ต.ค. ๒๕๒๖	สหัสเดชะหยิ่งยศ	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๘๘
109.	๒๘ – ๒๙ ต.ค. ๒๕๒๖	กุมภกรรณทดน้ำ	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๘๙
110.	๒๕ – ๒๖ พ.ย. ๒๕๒๖	ประเดิมศึกลงกา ตอน ศุกะสารัณปลอมพล	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๙๐
111.	๓๐ – ๓๑ ธ.ค. ๒๕๒๖	โขนเรื่อง สมบัติอมรินทร์ ตอน สุชาดาเลือกคู่	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๙๑
112.	๒๗ – ๒๘ ม.ค. ๒๕๒๗	พาลีเป็นพันธมิตรกับท้าวมหาชมพู	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๙๒
113.	๒๔ – ๒๕ ก.พ. ๒๕๒๗	ศึกสุริยาภพ	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๙๓
114.	๒๕ – ๒๖ พ.ค. ๒๕๒๗	นางมณโฑขึ้นพ้อ	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๙๖
115.	๒๙ – ๓๐ มิ.ย. ๒๕๒๗	พระรามรบทศกัณฐ์ (ไปแสดงญี่ปุ่น) ศึกแสงอาทิตย์	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๙๗

ลำดับที่	วัน / เดือน / ปี	ตอน	หมายเหตุ
116.	๒๗ – ๒๘ ก.ค. ๒๕๒๗	ลักสีดา	รายการศรีสุขนาฏกรรม ครั้งที่ ๙๘
117.	๒๖ – ๒๗ ต.ค. ๒๕๒๗	พระแม่เจ้าเกาสุริยา	
118.	๓๐ พ.ย.- ๑ ธ.ค. ๒๕๒๗	ฉลองพระบาทพระรามราชสุริยวงศ์	
119.	๒๘ – ๒๙ ธ.ค. ๒๕๒๗	สำมนักขาก่อศึก	
120.	๒๕ – ๒๖ ม.ค. ๒๕๒๘	ท้าวมหาชมพูผู้ทรนง	
121.	๒๒ – ๒๓ ก.พ. ๒๕๒๘	สืบมรรคา	
122.	๒๙ – ๓๐ มี.ค. ๒๕๒๘	หนุมานถวยแหวน ถึง เผาลงกา	
123.	๒ – ๘ เม.ย. ๒๕๒๘	โขนชุด พระพิราพ	
124.	๒๖ – ๒๗ เม.ย. ๒๕๒๘	ทศกัณฐ์สร้างเมืองใหม่ สมโภชเมืองลงกา ถึง หนุมานได้รับพระราชทานบำเหน็จ	
125.	๑๙ ต.ค. ถึง ๑ ธ.ค. ๒๕๒๘	โขนชุด หนุมานชาญสมร	แสดงทุกวัน เสาร์ และ อาทิตย์ (สูจิบัตร)
126.	๒๙ มี.ค. ถึง ๑๐ พ.ค. ๒๕๓๐	โขนชุด รามาวตาร	เฉลิมพระชนมพรรษา ครบ ๖ รอบ (สูจิบัตร)
127.	๒๙ – ๓๐ พ.ค. ๒๕๓๐	ทำลายพิธีกุมภนิยา	
128.	๒๖ – ๒๗ มิ.ย.๒๕๓๐	ศึกวิรุญจำบัง	
129.	๓๑ ก.ค. – ๑ ส.ค. ๒๕๓๐	ท้าวสหัสเดชะผู้ยะโส	
130.	๒๑ – ๒๒ ส.ค. ๒๕๓๐	ศึกแสงอาทิตย์	

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ลำดับที่	วัน / เดือน / ปี	ตอน	หมายเหตุ
131.	๒๕ – ๒๖ ก.ย. ๒๕๓๐	ศึกสัตลุงตรีเมฆ	
132.	๓๐ – ๓๑ ต.ค. ๒๕๓๐	กุมภกรรณทดน้ำ	
133.	๑๗ – ๑๘ ก.พ. ๒๕๓๑	โขนชุด ศึกทัพนาสูร	บทโขน (น.ศ.คณะนาฏ-ดุริยางค์)
134.	๒๗ – ๒๘ พ.ค. ๒๕๓๑	หนุมานชาญสมร (ภาค ๒) อสุรผัดตามพ่อ	
135.	๒๔-๒๖ มิ.ย. ๑-๓ ก.ค. ๒๕๓๑	โขนชุด ปล่อยม้าอุปการ	ศูนย์วัฒนธรรมฯ สูจิบัตร
136.	๒๓ – ๒๔ ก.ย. ๒๕๓๑	ประหารสีดา	
137.	๑๖ เม.ย. ๒๕๓๒	โขนชุด ท้าวมาลีวราชว่าความ	แสดงทุกวันพฤหัสบดี (สูจิบัตร)
138.	มกราคม ๒๕๓๕	โขนชุด ปราบโอรสทศกัณฐ์	แสดงทุกวันเสาร์ และ อาทิตย์ (สูจิบัตร)
139.	มิถุนายน ๒๕๓๕	โขนชุด ศึกสัทธาสูร – วิรุญจำบัง	แสดงทุกวันเสาร์ และ อาทิตย์ (สูจิบัตร)
140.	๒๒ พ.ค. ๒๕๓๗	โขนชุด ถวายพระพร งาน ๖๐ ปี วิทยาลัยนาฏศิลป์กรุงเทพฯ	บทโขน (อ.ประพันธ์ สุคนธชาติ)
141.	๑๓ ก.ค. ๒๕๓๘	โขนชุด ศึกสุริยาภพ งานมหกรรมการแสดงนาฏศิลป์ดนตรี	บทโขน (อ.เกษม ทองอร่าม)
142.	๒๒ – ๒๓ มี.ค. ๒๕๔๕	โขนตอน เกสรทมาลาอาสา งานวันข้าราชการพลเรือน ปี ๒๕๔๕	บทโขน (อ.เสรี หวังในธรรม)
143.	๑๗ – ๑๘ มิ.ย. ๒๕๔๓	โขนตอน พาลีสอนน้อง งานคุรุปูชนีย์ ๑๐๐ ปี ครูมนตรี ตราโมท	บทโขน (อ.เสรี หวังในธรรม)
144.	๗,๘,๒๘ และ๒๙ เม.ย. ๒๕๔๔	โขนตอน ขับพิเภก นางลอย และพิพากษาโทษ	บทโขน
145.	๕,๖ และ ๑๒,๑๓ พ.ค. ๒๕๔๔	โขนชุด นางลอย	สูจิบัตร

ลำดับที่	วัน / เดือน / ปี	ตอน	หมายเหตุ
146.	๒๒ – ๒๓ มิ.ย. ๒๕๔๕	โขนตอน เกสรทมาลาอาสา วันข้าราชการพลเรือนปี ๒๕๔๕	บทโขน
147.	๒๗ มิ.ย. ๒๕๔๕	โขนตอน ๑๐ ขุน ๑๐ รถ งาน๔ ภาคครั้งที่ ๑๘	สูจิบัตร
148.	๕ – ๑๓ ก.ค. ๒๕๔๖	โขนชุด สัจจะอสุรพงศ์	สูจิบัตร (แสดงเฉพาะ เสาร์ อาทิตย์)
149.	๑๓ – ๑๔ ธ.ค. ๒๕๔๖	โขนชุด พระรามราชสุริยวงศ์	สูจิบัตร
150.	๑๑ ม.ค. ๒๕๔๗	โขนหน้าจอ (กระทู้) ตอน นิ้วเพชร จองถนน ยกรบ	สูจิบัตรงาน ๑๐๑ ปีท่านผู้หญิงแผ้ว
151.	๗ เม.ย. ๒๕๔๗	โขนตอน พระรามใช้หนุมานสืบมรรคา รบปักหลั่น พบนางบุษมาลี และสัมพาที	สูจิบัตร
152.	๔ ก.ย. ถึง ๑๐ ต.ค. ๒๕๔๗	โขนชุด ศึกสุริยาภพ	สูจิบัตร (แสดงเฉพาะ เสาร์ อาทิตย์)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ข

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติชีวิต และผลงานของอาจารย์ประสิทธิ์ ปิ่นแก้ว[54]

นายประสิทธิ์ ปิ่นแก้ว เกิดเมื่อวันที่ 13 พฤศจิกายน พ.ศ. 2484 ปัจจุบัน (พ.ศ.2549) อายุ 65 ปี เป็นบุตรชายคนที่ 3 ของครอบครัวปิ่นแก้ว บิดาชื่อ นายเฉย ปิ่นแก้ว มารดาชื่อ นางล้วน ปิ่นแก้ว มีพี่น้องรวมทั้งหมด 4 คน ได้แก่พี่สาวคนโตชื่อ นางวันเพ็ญ พี่ชายคนรองชื่อนายสมศักดิ์ และน้องชายคนเล็กชื่อนายบุญเลิศ เดิมเป็นคนบางมด ตอนเด็กๆ อยู่ส่วนส้มใกล้โรงเรียนตาเลี้ยง บังเอิญเกิดน้ำท่วมสวนของตาเจ๊ง ตาเลยขายสวนแล้วย้ายเข้ามาอยู่บางขุนเทียน ปัจจุบันนี้อยู่ซอยวัฒนสุขนิเวศ บางขุนนนท์

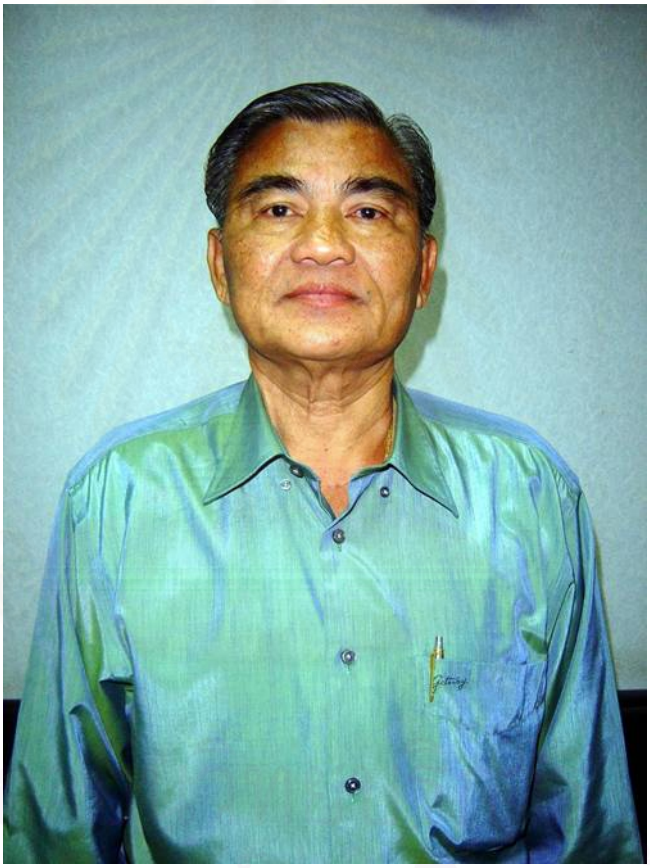

ภาพที่ 168 อาจารย์ประสิทธิ์ ปิ่นแก้ว

[54] ไกรลาส จิตร์กุล, “อาศรมศึกษาทางนาฏยศิลป์ไทย,” รายงานประกอบรายวิชาอาศรมศึกษาทางนาฏยศิลป์ไทย หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขานาฏยศิลป์ไทย คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546, หน้า 7 – 9.

ประวัติการศึกษา

- พ.ศ.2495 จบการศึกษาระดับประถมศึกษาถึงปีที่ 4 ที่โรงเรียนศิลปเดชศึกษา
- พ.ศ.2506 จบการศึกษาระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูงที่ โรงเรียนนาฏศิลป์ กรุงเทพฯ
- พ.ศ.2524 จบการศึกษาระดับปริญญาตรีที่ วิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษา
- พ.ศ.2531 จบการศึกษาหลักสูตรเตรียมผู้บริหารสถานศึกษาระดับสูงกรมศิลปากร และกรมพลศึกษาจาก สถาบันพัฒนผู้บริหารการศึกษาสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ

เริ่มเรียนตั้งแต่ 8 ขวบ จนจบประถมศึกษาปีที่ 4 อายุ 12 ปี ที่โรงเรียนศิลปเดชศึกษาคารบางขุนเทียน มีอยู่วันหนึ่งคุณป้ากับคุณลุงพาไปดูโขนที่วัดราชโอรส วัดจอมทอง มีโขนกรมศิลป์มาเล่น ครูประสิทธิ์ไปดูแล้วติดใจเขน จำไม่ได้ว่าเป็นเขนยักษ์หรือเขนลิง แต่ที่ติดใจเขนที่ออกมาตั้ง 8 คน 10 คน เวลามันหยุดมันหยุดพร้อมกันได้ยังไงเป็นสิ่งที่คาใจมาตลอด บังเอิญคุณป้าซึ่งเป็นพี่สาวของลุงทำงานในวังหลวง ให้ไปสอบเข้ากรมศิลป์ ด้วยความอยากรู้ อยากเรียน ลุงกับป้าจึงพาไปสมัครสอบ ตอนนั้นโรงละครแห่งชาติเป็นกระทรวงคมนาคม ลุงทำงานอยู่ที่นี่ ครูประสิทธิ์อาศัยอยู่กับลุงและป้าที่วัดระฆัง เพื่อจะมาเรียนโรงเรียนนาฏศิลป์ ลุงบอกว่าถ้าสอบไม่ได้ก็ไปขี่สามล้อจากท่าศิริราชไปท่าพรานนก ไม่ต้องเรียนแล้วเพราะไม่มีตังค์ และอายุเกิน ตอนนั้นโรงเรียนนาฏศิลป์รับ 60 คน ครูประสิทธิ์ได้ที่ 30 สมัยนั้นโรงเรียนนาฏศิลป์เสียค่าเล่าเรียนปีนึง 40 บาท เมื่อเข้าเรียนได้แล้วครูเค้าก็ถามว่าจะหัดอะไร ตอนนั้นครูประสิทธิ์ตัวผอมมาก แต่อยากหัดลิงจึงบอกไปว่าอยากหัดลิงชอบลิง ด้วยความคิดที่ว่าจะทำอะไรต้องทำให้ได้ทำให้สำเร็จ พออยู่ ม.2 ก็เก็บสตางค์จากเบี้ยเลี้ยง ซื้อที่เล่นกล้าม แต่ก่อนแสดงอาทิตย์ละ 7 รอบ ได้เบี้ยเลี้ยง 49 บาท ที่เล่นกล้ามชุดละ 200 กว่าบาท ครูประสิทธิ์เก็บเงินจนได้ซื้อ แล้วก็ว่ายน้ำหน้าวัดระฆังไปท่าช้าง พยายามออกกำลังกายทุกวัน เห็นกองทรายที่ไหนวิ่งเข้าหาตีลังกาหลังใส่ แต่ก็บาดเจ็บและประสบอุบัติเหตุจากการตีลังกาก็มาก แต่ด้วยใจชอบและตั้งปณิธานไว้ในใจว่า “เราต้องทำให้ได้เท่าๆ กับเพื่อน หรือไม่ก็ต้องดีกว่าเพื่อน ตั้งจุดมุ่งหมายไว้อย่างนี้ตลอดไม่ว่าจะทำอะไรก็ตาม ถึงแม้ว่าเราจะได้ดีช้ากว่าเค้า แต่ถ้าเราได้แล้วเราจะไปโลด”

ชีวิตครอบครัว

แต่งงานกับนางสาวสุปรานี ยุพาพินทุ์ ได้ให้กำเนิดบุตรี 1 คน ชื่อนางสาววริตถี ปิ่นแก้ว เมื่อปี พ.ศ.2525 ปัจจุบันนางสาววริตถี กำลังศึกษาต่อระดับปริญญาโท ด้านบริหารที่ประเทศอังกฤษ

ประวัติการทำงาน

สมัยเรียนชั้นกลางปีที่ 1 ไปสมัครสอบกองการสังคีต แผนกนาฏศิลป์ อีก 3-4 วันจะถึงวันสอบ เจ้าหน้าที่สารบรรณ เรียกตัวไปเอาเงินค่าสมัครคืน 50 บาท เพราะอายุขาดไป 6 เดือน สอบไม่ได้ ตอนนั้นกำลังฟิตมาก ตั้งในเต็มที่แต่ดวงไม่ถึง ต่อมาครูประสิทธิ์ ขึ้นสูงชั้น 1 ก็สอบใหม่อีก แต่จังหวะไม่ดี สอบกับรุ่นพี่อีกคนหนึ่ง คะแนนเท่ากันแต่มีตำแหน่งเดียว บรรจุไม่ได้อีกจนกระทั่งมาปลายสูง 2 มีตำแหน่งสองตำแหน่งจึงได้บรรจุ เริ่มรับราชการเมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม 2506 ตำแหน่ง ศิลปินจัตวา กองการสังคีต กรมศิลปากร ต่อมาอีกปีกว่าๆ ท่านอธิบดี ธนิต อยู่โพธิ์ มีโครงการขยายงานของกรมศิลปากร จึงได้มีการตั้งกองศิลปศึกษาขึ้นมีตำแหน่งเปิดใหม่ 3 ตำแหน่ง ผู้หลัก ผู้ใหญ่เชียร์ให้ครูประสิทธิ์มาสอบ เลยได้ย้ายมาทำงานที่กองศิลปะศึกษา เมื่อวันที่ 1 สิงหาคม 2508 ตำแหน่ง ศิลปินตรี แผนกนาฏศิลป์ กองการสังคีต กรมศิลปากร และได้ดำรงตำแหน่งอื่นๆ ต่อมาดังนี้

- 1 กันยายน 2515 ศิลปินโท แผนกนาฏศิลป์ กองการสังคีต กรมศิลปากร
- 1 กันยายน 2518 นาฏศิลปิน 4 แผนกนาฏศิลป์ กองการสังคีต กรมศิลปากร
- 1 ตุลาคม 2520 อาจารย์ 1 ระดับ 4 วิทยาลัยนาฏศิลป กองศิลปศึกษา กรมศิลปากร
- 1 สิงหาคม 2522 อาจารย์ 2 ระดับ 5 วิทยาลัยนาฏศิลป กองศิลปศึกษา กรมศิลปากร
- 1 ตุลาคม 2526 อาจารย์ 2 ระดับ 6 วิทยาลัยนาฏศิลป กองศิลปศึกษา กรมศิลปากร
- 1 พฤศจิกายน 2531 ผู้ช่วยผู้อำนวยการวิทยาลัยนาฏศิลปฝ่ายปกครอง ระดับ 6
- 1 พฤศจิกายน 2533 ผู้ช่วยผู้อำนวยการวิทยาลัยนาฏศิลปฝ่ายกิจกรรม ระดับ 7
- 27 ธันวาคม 2537 ผู้ช่วยผู้อำนวยการวิทยาลัยนาฏศิลปฝ่ายกิจกรรม ระดับ 8
- 11 ธันวาคม 2539 ผู้อำนวยการวิทยาลัยนาฏศิลป กรมศิลปากร ระดับ 9
- ปัจจุบันดำรงตำแหน่งผู้เชี่ยวชาญการสอนนาฏศิลป์ไทย โขนลิง กรมศิลปากร

งานด้านการแสดง และประดิษฐ์ท่ารำ

งานด้านการแสดงครั้งแรกของ ครูประสิทธิ์ ปิ่นแก้ว เริ่มตั้งแต่เรียนปีแรก ที่โรงเรียนนาฏศิลป โดยได้รับเลือกเป็นเขนลิง ตอนสีดาลุยไฟ และปราบบรรลัยกัลย์ ที่โรงละครเก่า จากนั้นก็แสดงมาโดยตลอด เล่นตั้งแต่บท เขนลิง เสนาลิง ม้า ราชสีห์ พญาวานร เล่นมาแล้วแทบทุกบท มีอยู่ครั้งหนึ่งแสดงเป็นราชสีห์กัดกันในกระทะ ตอนศึกไมยราพ ที่ไมยราพทำพิธี ให้ราชสีห์กัดกันในกระทะแล้วควักเอาหัวใจออกมาทำยา สมัยก่อนเค้าแสดงกันละเอียดสมัยปู่หลวงวิลาศวงงาม การแสดงทั้งหมดที่เล่นมานอกจากหนุมานแล้ว ครูประสิทธิ์ ยังได้แสดงบทนิลพัท มัจฉานุ และที่มีบทมาก ก็คือบทนิลพัทธ์ ตอนจองถนน ตอนนั้นพี่สมควรเป็นรุ่นพี่ครูประสิทธิ์เล่นเป็นหนุมาน ครูประสิทธิ์จึงได้เล่นบทนิลพัท ส่วนการแสดงที่ประทับใจครูประสิทธิ์ที่สุดคือ การแสดงโขนตอนนางลอย ไปแสดงที่ยุโรปซึ่งครูประสิทธิ์แสดงเป็นหนุมานคนเดียว 70 กว่ารอบ ต่อจากนั้นก็ได้แสดงฉุยฉายพระ นาง ยักษ์ ลิง ที่สังคีตศาลา และได้แสดงตอนหนุมานทรงเครื่อง ตีทัพพระลักษณ์ โดยครูกรีจัดให้ไปเล่นที่กาญจนบุรี ในงานทอดกระถิน ของกรมศิลปากร และประทับใจบทพาลีเกี้ยวนางและเข้าห้อง ทุกอย่างที่ครูประสิทธิชอบอยากเล่นได้เล่นหมด อีกชุดที่ติดใจคือลงสรงโทนไปคัดลอกบทของ รัชกาลที่ 2 แล้วมาขอให้ครูกรีช่วยต่อท่าให้ ครูกรีบอกไม่เคยมีตั้งแต่เรียนมา ลงสรงโทนกับฉุยฉายของลิงไม่เคยมี ฉุยฉายเพิ่งมาปรับปรุงทีหลัง พ่อมนตรี ตราโมท ท่านแต่งบทก็เลยจำเป็นจะต้องมี ครูกรีท่านก็ไม่ต่อให้ บังเอิญได้ไปสมทบกับ คณะนาฏดุริยางค์ วิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวะศึกษา เลยจำเป็นต้องปรับปรุงหลักสูตรเสริมขึ้นมา ในระดับปริญญาตรีเริ่มต้นตั้งแต่ สูง 1 สูง 2 และระดับปริญญา สูง 1 เรียนฉุยฉาย ครูปราณี สำราญวงศ์ เป็นผู้แต่งบทเหลือสูง2 กับระดับปริญญา หลักสูตรทางละครก็จะมีลงสรงโทน อยู่ระดับสูง 2 แต่เนื่องจากลงสรงโทนของลิงยาก ครูประสิทธิ์จึงขออนุญาติ อาจารย์ปราณี ให้เรียนลงสรงโทนในระดับปริญญา และให้ชมตลาด เรียนในระดับสูง 2 โดยพ่อกรีเป็นผู้ประดิษฐ์ท่ารำ ครูประสิทธิ์ เป็นผู้แสดงแบบท่ารำซึ่งกว่าจะลงตัว นักศึกษาก็จบไป 4-5 รุ่นแล้ว ต่อมาเมื่อตั้งสถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ ครูประสิทธิ์ จึงได้ประดิษฐ์ท่ารำ ฉุยฉายพาลี เข้าเป็นหลักสูตรสำหรับ นักศึกษาชั้นปีที่ 3 โดยอาจารย์ปราณี สำราญวงศ์ เป็นผู้แต่งคำร้อง ในปี่ พ.ศ.2542

ประวัติชีวิต และผลงานของผู้ช่วยศาสตราจารย์สมชาย พูลพิพัฒน์[55]

ผู้ช่วยศาสตราจารย์สมชาย พูลพิพัฒน์ เป็นอดีตนักเรียนโรงเรียนนาฏศิลป กรมศิลปากร สาขานาฏศิลป์ไทย โขนลิง ผลงานที่สร้างชื่อเสียงให้กับอาจารย์สมชาย เป็นอย่างมากในสมัยที่แสดงโขน ของกรมศิลปากร คือ การแสดงโขน ตอน สุครีพถอนต้นรัง ซึ่งส่งผลให้อาจารย์สมชายได้แสดงเป็นตัวสุครีพ และลิงยอดตัวอื่นๆ มาโดยตลอด ต่อมาเมื่ออาจารย์สมชาย ย้ายมารับราชการที่ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี อาจารย์สมชาย ได้นำเอาศิลปะวัฒนธรรมไทย โดยเฉพาะ การแสดงโขน ซึ่งเป็นนาฏกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของไทย เข้ามาเผยแพร่ จนเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายทั้งในจังหวัดปัตตานี และจังหวัดใกล้เคียง

ภาพที่ 168 **ผู้ช่วยศาสตราจารย์สมชาย พูลพิพัฒน์**

---

[55] ไกรลาส จิตร์กุล, “การรำตรวจพลในการแสดงโขน เรื่อง รามเกียรติ์ ของอาจารย์สมชาย พูลพิพัฒน์,” รายงานประกอบรายวิชาประวัตินาฏยศิลป์ไทย หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขานาฏยศิลป์ไทย คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546, หน้า 8 – 14.

ประวัติส่วนตัว

ผู้ช่วยศาสตราจารย์สมชาย พูลพิพัฒน์ เกิดเมื่อ เสาร์ ที 8 มีนาคม พ.ศ.2489 ปัจจุบัน (พ.ศ.2549) อายุ 60 ปี เกิดที่กรุงเทพมหานคร เป็นบุตรของนายศิริ พูลพิพัฒน์ และนางอัมพร พูลพิพัฒน์ มีพี่น้องร่วมบิดา-มารดา ทั้งหมด 6 คน ปัจจุบันที่ยังคงมีชีวิตอยู่คือ

1. นายสมชาย พูลพิพัฒน์
2. นางกาญจนา ทิพย์อรุณ
3. นายภาณี พูลพิพัฒน์
4. นายสุวัฒน์ พูลพิพัฒน์

อาจารย์สมชาย พูลพิพัฒน์ สมรสกับ นางสาวจรัสศิริ เผื่อนพงศ์ เมื่อวันที่ 6 มกราคม พ.ศ. 2521 มีบุตร-ธิดา รวม 2 คนได้แก่

1. นางสาวพลอยจรัส พูลพิพัฒน์
2. นายภัทรพล พูลพิพัฒน์

ประวัติการศึกษา

ในปี พ.ศ. 2500 เมื่ออาจารย์สมชาย เรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ที่โรงเรียนบูรณะเวช (เป็นโรงเรียนเอกชน ตั้งอยู่บริเวณสี่เสาเทเวศ) หลังจากนั้นอาจารย์สมชาย ได้สมัครเข้าเรียนต่อที่โรงเรียนนาฏศิลป ตามความต้องการของมารดา และเมื่อสอบผ่านได้เข้าเรียน ในปี พ.ศ. 2500 อาจารย์สมชาย เริ่มเรียนครั้งแรกกับ ครูอาคม สายาคม ฝึกหัดเป็นตัวพระอยู่ 1 ปี แต่ไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากการฝึกรำตัวพระนั้น เชื่อง ช้า ไม่ตรงกับนิสัยส่วนตัว ของอาจารย์สมชาย ประกอบกับความเป็นเด็กชอบเล่นซุกซนในโบสถ์เก่า ที่ตั้งอยู่ในวิทยาลัยนาฏศิลป (สมัยนั้นเป็นโบสถ์ร้าง ยังมิได้รับการบูรณะซ่อมแซม และเป็นที่อยู่ ที่เล่น ของเด็กนักเรียนนาฏศิลป) จึงทำให้อาจารย์สมชาย ขาดเรียนบ่อย และสอบตกในปีนั้น ครูอาคม สายาคม จึงเรียกเด็กชายสมชายมาสอบถาม จึงทราบว่าเด็กชายสมชาย มีความชอบในการฝึกหัดตัวลิงมากกว่า และต้องการเปลี่ยนสายในการเรียน ครูอาคมจึงนำ เด็กชายสมชาย ไปฝากเรียนลิง กับครูกรี วระศริน และได้ฝึกหัดลิงกับครูกรี ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2501 เป็นต้นมา

เมื่ออาจารย์สมชาย ได้เปลี่ยนมาฝึกหัดสายลิง กับครูกรี แล้วจึงรู้สึกว่า ตนเองเรียนช้ากว่าเพื่อน 1 ปี จึงมีความมุมานะ ตั้งหน้าตั้งตาเรียน จนสำเร็จการศึกษา หลักสูตรประกาศนียบัตรนาฏศิลป์ ชั้นสูง ในปี พ.ศ. 2510 ในระหว่างการศึกษา ปี พ.ศ. 2505 หลังจากที่อาจารย์สมชายฝึกหัดตัวลิงกับ ครูกรี ได้ 4 ปี ครูกรีเห็นแววของอาจารย์สมชาย จึงให้รับบทสุครีพ ในการแสดงโขน ตอน ถอนต้นรัง เป็นครั้งแรก ส่งผลให้อาจารย์สมชาย ต้องทำการบ้านอย่างหนัก เพื่อที่จะ

แสดงเป็นตัวสุครีพ โดยในเบื้องต้น อาจารย์สมชาย ได้รับการถ่ายทอดท่าทางในการแสดงตัวสุครีพจากครูย้อย (ครูฤกษ์ชัย เชวงรัตน์) ครูย้อย เป็นศิลปินที่มีชื่อเสียงที่สุดในการแสดงบทสุครีพ ในครั้งนั้น ครูย้อยเห็นว่าอาจารย์สมชายรูปร่างสูงโปร่งเหมาะที่จะเป็นลิงยอดเพราะดูแล้วสง่า จึงได้สอนกลเม็ดเด็ดพรายต่าง ๆ ของตัวสุครีพให้ และด้วยความใฝ่รู้อาจารย์สมชายจึงยอมเสียสตางค์ซื้อบัตรเข้าไปดูการแสดงโขนของครูและรุ่นพี่ในโรงละครของกรมศิลปากร หรือตามสถานที่ต่าง ๆ ที่มีการแสดงโขน และได้เก็บเอากลเม็ดของครู และรุ่นพี่ ๆ ที่ได้เห็นมาฝึกฝนให้กับตนเอง เมื่อถึงเวลาที่อาจารย์สมชายต้องแสดงเป็นตัวสุครีพ จึงได้นำเอากลเม็ดต่าง ๆ ที่ฝึกฝนมาออกมาแสดงจนได้รับการชื่นชมจากครู รุ่นพี่ ๆ และผู้ชม ว่าเล่นเก่ง เล่นดี หลังจากนั้นจึงมีงานแสดงทั้งงานนอกและงานในกรมศิลปากรหลั่งไหลเข้ามาตลอด ทำให้อาจารย์สมชาย ได้ร่วมแสดงกับครู และพี่ ๆ อยู่เสมอ จนเป็นที่สนิทรักใคร่กัน เช่น อาจารย์จตุพร รัตนวราหะ อาจารย์ปราโมทย์ ประสานฉิม (ถึงแก่กรรม) อาจารย์เฉลิม วระศริน อาจารย์สุนทร ศิลปะประการ อาจารย์ประสิทธิ์ ปิ่นแก้ว อาจารย์วิโรจน์ อยู่สวัสดิ์ ฯลฯ นอกจากการแสดงโขนลิงแล้ว อาจารย์สมชายเคยฝึกเรียนโขนยักษ์กับครูทรวง ครูทองเริ่ม เพื่อเป็นความรู้ติดตัว และได้ฝึกหัดโขนยักษ์อย่างจริงจังเมื่อสมัยเรียนปริญญาตรีกับครูอร่าม และฝึกหัดตัวนางกับครูเฉลย ศุขวะนิช ด้วยความที่อาจารย์สมชายเป็นผู้ชอบใฝ่หาความรู้เมื่อถึงหน้าว่าว (เดือนกุมภาพันธ์ – เมษายน) อาจารย์สมชายมักจะไปดูการแสดงกระบี่กระบองที่สนามหลวงเป็นประจำจึงได้ความรู้กระบี่กระบองติดตัวมาด้วย

ตลอดระยะเวลาที่อาจารย์สมชายได้ศึกษาอยู่ในโรงเรียนนาฏศิลป เริ่มจากชั้นต้นตั้งแต่ ม.1 ถึง ม. 6 รวม 6 ปี ต่อชั้นกลาง 3 ปี และชั้นสูงอีก 2 ปี จึงจนได้รับประกาศนียบัตรครูประถม มัธยมการช่าง เทียบเท่าอนุปริญญา รวมทั้งหมด 11 ปี เป็นพื้นฐานความรู้ที่สำคัญ ทำให้อาจารย์สมชายมีความรู้ในท่าทางการแสดง ทั้งตัวพระ นาง ยักษ์ ลิง แต่ตัวที่อาจารย์สมชายถนัดที่สุดก็คือตัวลิง โดยเฉพาะลิงยอด ตัวสุครีพถือว่าได้สร้างชื่อเสียงให้กับอาจารย์สมชายเป็นอย่างมาก

ในปีพ.ศ. 2519 หลังจากที่อาจารย์สมชายจบจากโรงเรียนนาฏศิลป มาประมาณ 9 ปี โรงเรียนนาฏศิลป ได้เปิดหลักสูตรปริญญาตรีขึ้น ในนามสถาบันเทคโนโลยีและอาชีวศึกษา (ปัจจุบัน คือ สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล) อาจารย์สมชายจึงได้สมัครเข้าเรียนและสอบได้ลำดับที่ 5 จากผู้สมัคร 300 อาจารย์สมชายได้เรียนต่อระดับปริญญาตรี อีก 2 ปี ซึ่งในการเรียนระดับปริญญาตรีนี้ อาจารย์สมชาย ได้เรียนรู้ เพิ่มเติม กลเม็ดต่างๆ ของหนุมานทั้งหมด จากครูกรี เนื่องจากเป็นปริญญาตรีรุ่นแรกที่ได้รับพระราชทานปริญญาบัตร จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ครูกรีจึงถ่ายทอดความรู้ทั้งหมดที่มีในขณะนั้นให้กับลูกศิษย์อย่างเต็มที่ จึงกล่าวได้ว่าเมื่ออาจารย์สมชาย จบปริญญาตรี อาจารย์สมชายสามารถแสดงบทบาทของหนุมานได้ทุกบท และการแสดง

บทบาทหนุมานนี้ ได้สร้างชื่อเสียง ให้กับอาจารย์สมชาย ในภายหลังจากที่เข้ารับราชการในมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ในเวลาต่อมา

ประวัติการทำงาน

หลังจบการจากโรงเรียนนาฏศิลป ปี พ.ศ. 2511 แล้วอาจารย์สมชายได้ทำงานเป็นครู กทม. ที่โรงเรียนสุเหร่าคลองตัน สอนขับร้อง ดนตรี นาฏศิลป์ และลูกเสือ สอนในชั้นเด็กเล็กอยู่ 8 ปี ในปี พ.ศ.2519 จึงย้ายไปสอนที่โรงเรียนวัดดิษสานุการาม สังกัด กทม.เช่นกัน ในระหว่างทำงานได้ลาศึกษาต่อระดับปริญญาตรีที่สถาบันเทคโนโลยีและอาชีวะศึกษา เมื่อจบปริญญาตรีได้กลับมาใช้ทุนได้ 4 ปี จึงสอบเป็นอาจารย์สอนที่มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี และย้ายมาสอนที่ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ตั้งแต่วันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2523 บรรจุอยู่ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ จนกระทั่งปี พ.ศ. 2536 จึงย้ายมาสอนอยู่ในภาควิชาประวัติศาสตร์และศิลปะการแสดง คณะเดียวกัน และเปิดหลักสูตรวิชาโท ศิลปะการแสดง ในปีเดียวกัน ต่อมาในปี พ.ศ.2542 จึงได้เปิดวิชาเอกศิลปะการแสดงขึ้น และย้ายคณะมาอยู่คณะศิลปกรรมศาสตร์ ในปี พ.ศ. 2545 จนถึงปัจจุบัน

ตำแหน่งทางวิชาการและตำแหน่งบริหารที่เคยได้รับ

พ.ศ. 2523	เลขานุการภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
พ.ศ. 2533	รองผู้อำนวยการสถาบันวันธรรมศึกษา กัลยานิวัฒนา
พ.ศ. 2535	ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยศาสตราจารย์
พ.ศ. 2542	หัวหน้าภาควิชาประวัติศาสตร์และศิลปะการแสดง คณะมนุษยศาสตร์ฯ
พ.ศ. 2544	หัวหน้าสาขาวิชาศิลปะการแสดง คณะศิลปกรรมศาสตร์
พ.ศ. 2546	รองคณบดีฝ่ายกิจการและพัฒนานักศึกษา คณะศิลปกรรมศาสตร์
พ.ศ. 2548	รองคณบดีฝ่ายวิจัยและชุมชนสัมพันธ์ คณะศิลปกรรมศาสตร์

ผลงานของ อาจารย์สมชาย พูลพิพัฒน์

พ.ศ. 2500 – 2504 ขณะเรียนอยู่ชั้นต้น โรงเรียนนาฏศิลป อาจารย์สมชาย เคยแสดงเป็นเขนลิง ไก่รถเสน 18 มงกุฎ ควาย ครุฑ ช้าง ยุง และตัวเบ็ดเตล็ดอื่นๆ บางครั้งเป็นพนักงานเดินตีนม่าน เนื่องจากโรงละครเก่าใช้แรงคนในการเปิด-ปิดม่าน แต่ก็ได้เบี้ยเลี้ยงเท่ากับนักแสดง

พ.ศ. 2505 – 2511 ได้รับบทแสดงเป็นเสนาลิง และตัวเบ็ดเตล็ดต่างๆ เมื่อขึ้นชั้น ม.5 ครูกรีเห็นแววจึงได้ให้อาจารย์สมชาย รับบทตัวสุครีพ ในการแสดงโขน ตอน สุครีพถอนต้นรัง ซึ่งเป็น

การแสดงลิงพญา หรือลิงตัวดี ที่มีบทบาทมากเป็นครั้งแรกของอาจารย์สมชาย จนทำให้อาจารย์สมชาย มีชื่อเสียงจากการแสดงชุดนี้เป็นอย่างมาก และหลังจากนั้น อาจารย์สมชาย ได้รับบทแสดงเป็นตัวพาลี ในการแสดงโขน ตอน พาลีเลี้ยงลูก แสดงที่ช่อง 5 สนามเป้า ซึ่งเป็นผู้แสดงบทพาลีเป็นคนแรกของกรมศิลปากร นอกจารนี้อาจารย์สมชาย ยังได้รับบทแสดงเป็นลิงตัวดี อื่นๆ จนกระทั่งจบการศึกษาจากโรงเรียนนาฏศิลปในปี พ.ศ. 2511

พ.ศ. 2512 – 2523 ในช่วงที่อาจารย์สมชาย สอนอยู่ในโรงเรียนระดับประถมศึกษา สังกัดกรุงเทพมหานคร เนื่องจากมีภาระด้านการสอนมาก อาจารย์สมชายจึงไม่รับงานแสดงมากนัก แต่หลังจากที่เข้าศึกษาต่อในระดับปริญญาตรี อาจารย์สมชาย จึงได้มีโอกาส แสดงความสามารถในงานแสดงต่างๆ ของคณะนาฏศิลป์และดุริยางค์ สมทบ วิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวะศึกษา วิทยาเขตเทเวศร์ อย่างสม่ำเสมอ

พ.ศ. 2524 – 2526 เมื่ออาจารย์สมชาย ได้เข้ามาบรรจุเป็นอาจารย์สอน ในมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี อาจารย์ได้จัดการแสดงโขน ตอนสั้นๆ สลับกับการแสดงละครพูด ทำให้เกิดความตื่นตัวด้านการแสดงขึ้นในมหาวิทยาลัย และทำให้การแสดงโขน เริ่มเป็นที่รู้จักของชุมชนจังหวัดปัตตานี

พ.ศ. 2547 อาจารย์สมชาย ได้จัดการแสดงโขนโรงใหญ่ขึ้นเป็นครั้งแรก โดยความร่วมมือจากนักศึกษาคณะต่างๆ ภายในมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ และยังคงดำเนินการแสดงต่อมาเป็นประจำทุกปี

พ.ศ. 2534 เปิดหลักสูตรวิชาโท ศิลปะการแสดง และเป็นที่ปรึกษาชมรมดนตรีไทย และพัฒนาชมรมดนตรีไทย เป็น ชมรมนาฏศิลปและดนตรีไทย จนกลายเป็นชมรมที่มีชื่อเสียง และมีกิจกรรมมากที่สุด ชมรมหนึ่งของมหาวิทยาลัยฯ ในปีเดียวกันนี้ อาจารย์สมชาย ได้รับคัดเลือกจากคณะกรรมการของมหาวิทยาลัยฯ ให้เป็นอาจารย์ดีเด่นทางด้านสุ่งเสริมและทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม

พ.ศ. 2542 เปิดหลักสูตรวิชาเอก ศิลปะการแสดง ในคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

พ.ศ. 2544 – ปัจจุบัน อาจารย์สมชาย เป็นกรรมการฝ่ายการแสดงงานแสงสีเสียงแม่น้ำปัตตานี โดยมีจังหวัดปัตตานีเป็นเจ้าภาพในการจัดงาน นอกจากนี้หากมีโอกาสอำนวย อาจารย์สมชาย มักจะร่วมแสดงโขน กับนักศึกษา อย่างสม่ำเสมอ

จากประวัติชีวิต และผลงาน อาจารย์สมชาย พูลพิพัฒน์ ทั้งหมดสามารถสรุปได้ดังนี้

1. ในการศึกษาวิชาทางนาฏศิลป์ อาจารย์สมชาย ได้รับการถ่ายทอดความรู้ในการแสดงโขน และละคร ที่หลากหลาย ทั้ง ตัวพระ นาง ยักษ์ และลิง แต่ที่อาจารย์สมชาย ชำนาญ และสร้างชื่อเสียงให้กับ อาจารย์สมชาย มากที่สุดคือการแสดง ตัวสุครีพ
2. ในการฝึกหัดโขนของอาจารย์สมชาย ได้เรียนรู้กลเม็ด จากศิลปินอาวุโสผู้เชี่ยวชาญหลายท่านได้แก่
    - ครูอาคม สายาคม เป็นผู้ถ่ายทอดท่ารำตัวพระให้อาจารย์สมชาย ในสมัยเข้าเรียนชั้นต้น 1 และในระดับปริญญาตรี
    - ครูกรี วระศริน เป็นผู้ถ่ายทอดท่ารำ และกลเม็ดของหนุมานให้อาจารย์สมชาย ในสมัยเรียนโรงเรียนนาฏศิลป และเรียนระดับปริญญาตรี
    - ครูฤกษ์ชัย เชวงรัตน์ เป็นผู้ถ่ายทอดท่ารำ และกลเม็ดของตัวสุครีพ ให้อาจารย์สมชายในสมัยที่เรียนโรงเรียนนาฏศิลป
    - ครูทรวง และครูทองเริ่ม เป็นผู้ถ่ายทอดท่ายักษ์ ให้อาจารย์สมชายในสมัยเรียนโรงเรียนนาฏศิลป
    - ครูอร่าม อินทรสัฏ เป็นผู้ถ่ายทอดท่าโขนยักษ์ โดยเฉพาะทศกัณฐ์ให้อาจารย์สมชาย สมัยที่เรียนปริญญาตรี
    - ครูเฉลย สุขวะนิช เป็นผู้ถ่ายทอดท่ารำตัวนาง ให้อาจารย์สมชาย สมัยที่เรียนปริญญาตรี
3. นอกจากกลเม็ดต่างๆ ที่อาจารย์สมชายได้รับการถ่ายทอดมาจากศิลปินอาวุธสแล้ว อาจารย์สมชาย ยังเป็นผู้ใฝ่หาความรู้เพื่อพัฒนาตนเองอย่างสม่ำเสมอ โดยการซื้อบัตรเข้าชมโขนของกรมศิลปากร ในโรงละครแห่งชาติ และตามไปดูในงานต่างๆ ที่โขนกรมศิลปากรไปแสดง เพื่อจะดีลีลาท่าทาง ของบรรดาศิลปินรุ่นครู และรุ่นพี่ๆ แล้วจึงนำมาพัฒนาตนเองจนสามารถแสดงได้อย่างดี และสร้างชื่อเสียงให้อาจารย์สมชาย
4. นอกจากการแสดงแล้ว อาจารย์สมชายยังมีความสามารถในการบริหารจัดการ การแสดงโขน ละคร ระบำรำฟ้อนต่างๆ เมื่อเข้ารับราชการในมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี จนได้รับเลือกเป็นอาจารย์ดีเด่นด้านศิลปวัฒนธรรม จึงทำให้อาจารย์สมชาย เป็นที่รู้จักทั้งสังคมภายใน และสังคมภายนอก มหาวิทยาลัยฯ เมื่อมีงานการแสดงในระดับประเทศ ระดับจังหวัด หรือระดับมหาวิทยาลัยฯ อาจารย์สมชาย มักจะเป็นผู้จัดการแสดงและอำนวยการฝึกซ้อมอย่างสม่ำเสมอ

ภาคผนวก ค

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แม่ท่าลิง 7 ท่า[56]

แม่ท่าลิงท่าที่ “หนึ่ง”

ท่าหนึ่ง คือท่าที่ใช้ในตอนออกกราวนอก หรือจัดอยู่ในชุดแม่ท่า ตลอดจนถึงการแสดงในโอกาสต่างๆ ปฏิบัติโดย ขาซ้ายตั้งเหลี่ยม น้ำหนักอยู่ที่ปลายเท่า ขาขวาหลบเหลี่ยม มือซ้ายตั้งวงล่าง (ทำมือลิง คือเอานิ้วกลาง นิ้วนาง และนิ้วก้อยมารวมชิดกันงอส่วนปลายนิ้วพอสมควร นิ้วชี้ คงเหยียดตึง นิ้วหัวแม่มือเหยียดตึง) มือขวาตั้งวงล่าง ถือพระขรรค์ ให้ปลายพระขรรค์ชี้ไปทางซ้าย เอียงไหล่ขวา หน้ามองไกลไปทางซ้ายมือ

แม่ท่าลิงท่าที่ “หนึ่ง”

[56] กรมศิลปากร, “รวมงานนิพนธ์ของ นายอาคม สายาคม,” พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2545), หน้า 257 – 259.

แม่ท่าลิงท่าที่ “สอง”

ท่าสอง คือท่าที่ใช้ในตอนออกกราวนอก หรือจัดอยู่ในชุดแม่ท่า ตลอดจนถึงการแสดงในโอกาสต่างๆ ปฏิบัติโดย ขาซ้ายตั้งเหลี่ยม น้ำหนักอยู่ที่ปลายเท่า ขาขวาหลบเหลี่ยม มือซ้ายจีบคว่ำมือ งอแขนเสมอศีรษะ มือขวางอแขนถือพระขรรค์ไว้ที่หน้าอก ให้ปลายพระขรรค์ชี้ขึ้นข้างบนเอียงไหล่ขวา หน้ามองไปทางซ้ายมือ

แม่ท่าลิงท่าที่ “สอง”

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แม่ท่าลิงท่าที่ “สาม”

ท่าสาม คือท่าที่ใช้ในตอนออกกราวนอก หรือจัดอยู่ในชุดแม่ท่า ตลอดจนถึงการแสดงในโอกาสต่างๆ ปฏิบัติโดย ขาซ้ายตั้งเหลี่ยม น้ำหนักอยู่ที่ปลายเท่า ขาขวาหลบเหลี่ยม มือซ้ายตั้งวงล่าง (ทำมือลิง คือเอานิ้วกลาง นิ้วนาง และนิ้วก้อยมารวมชิดกันงอส่วนปลายนิ้วพอสมควร นิ้วชี้ เหยียดตึง นิ้วหัวแม่มือเหยียดตึง) มือขวางอแขนถือพระขรรค์เสมอศีรษะ เอียงไหล่ขวา หน้ามองไปทางซ้ายมือ

แม่ท่าลิงท่าที่ “สาม”

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แม่ท่าลิงท่าที่ “สี่”

ท่าสี่ คือท่าที่ใช้ในตอนออกกราวนอก หรือจัดอยู่ในชุดแม่ท่า ตลอดจนถึงการแสดงในโอกาสต่างๆ ปฏิบัติโดย ขาซ้ายตั้งเหลี่ยม น้ำหนักอยู่ที่ปลายเท่า ขาขวาหลบเหลี่ยม มือซ้ายหงายมืองอแขนไว้ข้างลำตัว (ทำมือลิง) มือถือพระขรรค์ตั้งวงบน ให้ปลายพระขรรค์ชี้ขึ้นไป เอียงไหล่ขวาหน้ามองไปทางซ้ายมือ

แม่ท่าลิงท่าที่ “สี่”

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แม่ท่าลิงท่าที่ “ห้า”

ท่าห้า คือท่าที่ใช้ในตอนออกกราวนอก หรือจัดอยู่ในชุดแม่ท่า ตลอดจนถึงการแสดงในโอกาศต่างๆ ปฏิบัติโดย ขาซ้ายตั้งเหลี่ยม น้ำหนักอยู่ที่ปลายเท่า ขาขวาหลบเหลี่ยม มือซ้ายตั้งวงบน (ทำมือลิง) มือขวางอแขนถือพระขรรค์เสมอสะเอวไว้ข้างลำตัว ให้ปลายพระขรรค์ชี้ขึ้นข้างบนเอียงไหล่ขวา หน้ามองไปทางซ้ายมือ

แม่ท่าลิงท่าที่ “ห้า”

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แม่ท่าลิงท่าที่ “หก”

ท่าหก คือท่าที่ใช้ในตอนออกกราวนอก หรือจัดอยู่ในชุดแม่ท่า ตลอดจนถึงการแสดงในโอกาสต่างๆ ปฏิบัติโดย ขาซ้ายตั้งเหลี่ยม น้ำหนักอยู่ที่ปลายเท่า ขาขวาหลบเหลี่ยม มือซ้ายจีบคว่ำมือ งอแขนเสมอศีรษะ มือขวางอแขนถือพระขรรค์เสมอสะเอวไว้ข้างลำตัว ให้ปลายพระขรรค์ชี้ขึ้นข้างบน เอียงไหล่ขวา หน้ามองไปทางซ้ายมือ

แม่ท่าลิงท่าที่ “หก”

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แม่ท่าลิงท่าที่ “เจ็ด”

ท่าเจ็ด คือท่าที่ใช้ในตอนออกกราวนอก หรือจัดอยู่ในชุดแม่ท่า ตลอดจนถึงการแสดงในโอกาสต่างๆ ปฏิบัติโดย ขาซ้ายตั้งเหลี่ยม น้ำหนักอยู่ที่ปลายเท่า ขาขวาหลบเหลี่ยม มือซ้ายหงายมือ งอแขนเสมอไว้ข้างลำตัว มือขวาตั้งวงล่าง ทำมือลิงทั้งสองมือ เอียงไหล่ขวา หน้ามองไปทางซ้ายมือ

แม่ท่าลิงท่าที่ “เจ็ด”

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นายไกรลาส จิตร์กุล เกิดเมื่อวันที่ 19 กรกฎาคม พ.ศ. 2521 สำเร็จการศึกษาปริญญา ศิลปศาสตร์บัณฑิต (ภาษาฝรั่งเศส) คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ เมื่อปี พ.ศ.2542 และสำเร็จการศึกษาปริญญาศิลปศาสตร์บัณฑิต (ศิลปะการแสดง) คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ เมื่อปี พ.ศ.2544

ปัจจุบันเป็นอาจารย์ประจำหลักสูตรวิชาศิลปะการแสดง คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ที่อยู่ เลขที่ 181 คณศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ตำบลรูสะมิแล อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี 94000

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย